

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák,
műhelybeszélgetések**

XII.

**DOKTORANDUSZ HALLGATÓK
IV. KONFERENCIÁJA**

2015. május 14.

EGER, 2016

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája

2015. május 14.

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák, műhelybeszélgetések
XII.**

**DOKTORANDUSZ HALLGATÓK IV. KONFERENCIÁJA
2015. május 14.**

Sorozatszerkesztő:
Romsics Ignác

A sorozat eddig megjelent kötetei:

1. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Trianon 90 év távolából (2011.)
2. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Országgyűlések – országos gyűlések (2011.)
3. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Rendszerváltás – történeti távlatból (2012.)
4. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Tradíció és innováció a 20. századi magyar paraszti gazdálkodásban (2012.)
5. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Kultusz és propaganda (2012.)
6. kötet: Ballabás Dániel – Borbély Zoltán (Szerk.): Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből (2012.)
7. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Doktorandusz hallgatók I. konferenciája. 2012. május 9. (2013.)
8. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Módszertani tanulmányok (2013.)
9. kötet: Gyarmati Enikő (Szerk.): PhD-hallgatók II. konferenciája (2013. május 3.) (2014.)
10. kötet: Rakita Eszter (Szerk.): PhD-hallgatók III. konferenciája (2014. május 16.) (2015.)
11. Ambrus László (Szerk.): Egyháztörténeti tanulmányok

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**DOKTORANDUSZ HALLGATÓK
IV. KONFERENCIÁJA**

2015. május 14.

Szerkesztette:
Fábián Máté

Liceum Kiadó
Eger, 2016

Lektorálták:

Dr. Bartók Béla

főiskolai docens

Dr. Gebei Sándor

egyetemi tanár

Dr. Germuska Pál

tudományos főmunkatárs

Dr. Gyáni Gábor

egyetemi tanár

Dr. Monok István

egyetemi tanár

Dr. Rainer M. János

egyetemi tanár

ISBN 978-615-5621-22-2

A kiadásért felelős

az Eszterházy Károly Főiskola rektora

Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában

Kiadóvezető: Grebely Gergely

Nyomdai előkészítés: Szutor Zsolt

Megjelent: 2016-ban

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája

Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOM

Előszó.....	6
Balla Péter – Erdély, Moldva és Havasalföld viszonyrendszerének publikált forrásai (1571–1621)	8
Berecz Anita – Az egri képviselőtestület választott tagjainak összetétele 1872–1911 között	27
Faa-Lendvai Erzsébet – A tihanyi bencések és olvasmányaik a 18. század végén	41
Fábián Máté – „Borbély-Maczký vitéz huszár, szavazni rá azért muszáj” Vitéz Borbély-Maczký Emil országgyűlési képviselői pályafutása	59
Goóg Melinda Éva – A magyarországi műemlékvédelem története a 20. század első feléig	76
Péterffy Gergely – Szárazföldi Odüsszeia A II. világháború utáni vasúti utazás – a forrástípusok tükrében	91
Sebők Szilvia – A Szent Orsolya-rend nővéreinek tevékenysége a kisvárdai Tanítóképző Intézetben	115

ELŐSZÓ

Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája minden év tavaszán konferenciát rendez az első évfolyamos doktoranduszainak. Ezen alkalommal az érintettek bemutatják a kutatási témájukat, illetve az addig elért eredményeiket és jövőbeni terveiket. A hagyományosan nagy érdeklődést keltő rendezvényt követően a doktori iskola publikációs lehetőséget biztosít az előadónak, ezáltal segítve őket a kutatói pálya kezdeti szakaszában. Jelen kötet is egy ilyen konferencia eredménye. Azon doktoranduszok tanulmányai olvashatóak benne, akik a 2014/2015-ös tanévben kezdték meg tanulmányaikat a három doktori program valamelyikében.

A Magyar Királyság, illetve a Kárpát-medence története 1526–1790 között doktori programot két hallgató képviseli. *Balla Péter* Erdély, Moldva és Havasalföld viszonyrendszeréhez, tágabban értelmezve a régió 1571 és 1621 közötti diplomáciatörténetéhez kapcsolódó forrásokat igyekezett áttekinteni. A tanulmányban olyan magyar, román, lengyel és német szerzők gyűjteményeit ismerteti, amelyek primer és/vagy szekunder forrásokat tartalmaznak a kutatáshoz kapcsolódóan. Szintén kora újkori témával foglalkozik *Faa-Lendvai Erzsébet*, aki tanulmányában rövid áttekintést nyújt a tihanyi bencésekről és olvasmányaikról a 18. század végén. A szerző nemcsak bemutatja a szerzetesek olvasmányait, hanem az általa végzett újabb kutatási eredményekkel gazdagítani kívánja a korszakra vonatkozó könyvtár- és olvasmánytörténeti vizsgálódásokat.

Berecz Anita, aki a *Magyarország története a reformkor végétől 1918-ig doktori programban* vesz részt, az egri képviselőtestület 1872 és 1911 között választott tagjainak összetételét vizsgálja tanulmányában. A kutatás kiterjed az említett csoport társadalmi összetételére, a vizsgált időszakban a képviselők fluktuációjára, valamint a származási és rokonsági kapcsolatokra. Szintén egy szűkebb lokális teret vizsgál *Sebők Szilvia*, aki röviden vázolja a Szent Orsolya-rend nővéreinek tevékenységét a kiskvárdai tanítóképző intézetben. A doktori kutatás célja kettős, hiszen oktatástörténeti és rendtörténeti eredményeken túl a szerző igyekszik az orsolyiták kiskvárdai tevékenységének vizsgálatával méltó emléket állítani a 2018-ban fennállásának 100. évfordulóját ünneplő alma maternek.

A harmadik doktori programot – *Magyarország története 1918-tól napjainkig* – három doktorandusz tanulmánya képviseli a kötetben. *Fábián Máté* a két világháború közötti Borsod, Gömör és Kishont k.e.e. vármegye politikai elitjéhez tartozó, továbbá országos szinten is számon tartott vitéz Borbély-Maczký Emil életének egy rövid szakaszát, a politikai életbe történő bekapcsolódását és országgyűlési képviselői pályafutását mutatja be. *Goóg Melinda Éva* az előzőektől eltérő módon nem lokális, helyi jelenséget vizsgál a kutatása során, hanem a

magyarországi műemlékvédelem 19–20. századi történetét. Jelen tanulmányában a téma rövid áttekintésére, valamint a fogalmi keretek meghatározására törekszik. Szintén makroszintű vizsgálatot folytat *Péterffy Gergely* is, aki a vasút második világháborút követő történetét elemzi, különös tekintettel az utazási körülményekre, valamint a kutatás során felhasználható források típusaira, történeti értékeire fókuszálva.

A jelen kötetben megjelenő tanulmányok mindegyike egy, a doktori kutatás kezdeti fázisában született rövid áttekintés, vázlatos ismertetés. A szakmai lektori vélemények által támogatott szövegek révén az Olvasó betekintést nyerhet az egri Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájában folyó kutatásokba, ezáltal képet kapva a témák és érdeklődési körök sokszínűségéről.

A szerkesztő

ERDÉLY, MOLDVA ÉS HAVASALFÖLD VISZONYRENDSZERÉNEK PUBLIKÁLT FORRÁSAI (1571–1621)

BALLA PÉTER

Dolgozatunk témájának egy, a magyarországi historiográfiában kevésbé vagy csak részben feldolgozott (leginkább török szempontból, turkológusok által) kora újkori témát választottunk, méghozzá Kelet-Közép-Európa diplomáciatörténetét, szűkebben értelmezve Erdély, Moldva és Havasalföld érintkezéseit, diplomáciai kapcsolatait egymással és a szomszédos hatalmakkal. Vizsgálódásainkat nem szűkíthettük le csak erre a három országra, mert ha valami történt Gyulafehérváron, arra reagáltak Iaşiban, Târgovişteben/Bukarestben, de reflektáltak arra a korabeli nagyhatalmak, a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom is, illetve a regionális hatalmak, úgymint a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita), Svédország és a Moszkvai Cárság is, amely lokális középhatalmi státuszából a 17. század végére nagyhatalommá lépett elő.

A nagyhatalmak bekapcsolódása további államok csatlakozását indukálta, hiszen élenként foglalkoztatta a térség politikai helyzete az itáliaiakat, leginkább a velenceieket, de a Pápai Állam is élenként érdeklődött a fejedelemség és a vajdaságok helyzete iránt. A velencei érdeklődésre jó példa, hogy az itáliai városállamot a moldvai vajda igen gyakran informálta a lengyel belpolitikai helyzetről. A Habsburg Monarchia erőit megosztandó a franciák is megpróbálták befolyásukat növelni a térségben, ami nemcsak a lengyel korona megszerzésében nyilvánult meg (a Rzeczpospolita első uralkodója I. Henrik, a Valois-dinasztia leszármazottja volt), hanem az erdélyi fejedelmekkel történő politikai kapcsolatok kiépítésére és elmélyítésére tett erőfeszítésekben is világosan látszott, nem is beszélve arról, hogy Párizs kvázi szövetségese volt a fényes Portának. Arra is találunk példát, főleg a 15 éves háború előestéjén, hogy Anglia is megpróbálta a politikai tekintélyét latba vetni azért, hogy az Erdélyi Fejedelemség ne viseljen háborút a szultán ellenében.

Vizsgálódásunk során az 1571 és 1621 közötti félévszázados időszak történeteit vesszük górcső alá. Ennek az az oka, hogy 1566-ban egy szultáni döntés hozzájárult ahhoz, hogy az erdélyiek maguk válasszanak uralkodót országuk élére¹, és ennek első precedense 1571-re tehető, amikor az erdélyi rendek többsége Báthori

¹ Vajda, 1891. 15.

István mögött sorakozott fel. Emellett meg kell emlékezni a speyeri békeszerződésről, amely 1570-ben keletkezett, és 1571-ben a János Zsigmond (1541–1570) és I. Miksa (1564–1578) között létrejött egyezség értelmében érvényét kellett volna vesztenie, ezáltal Erdély egyesült volna Magyarországgal. Ugyanakkor a török jelenléte megakadályozta az egyesülést, és Báthori ugyan vajdaként, de egy különálló országrészként kormányozhatta Erdélyt. 1621 is egy fordulópont, de Moldva életében. Az 1621-ben megkötött chocimi békében a lengyel fél formálisan lemondott moldvai jogigényéről, így a vajdaság teljes egészében oszmán kézbe került, igaz, a lengyelek csak névleg hagytak fel moldvai terveikkel.

A téma feldolgozásának elengedhetetlen része, hogy feltárjuk azokat a szakma által ismert, illetve ismeretlen forrásokat, amelyek közelebb visznek minket a választott téma megismeréséhez. Jelen tanulmányban arra vállalkozunk, hogy áttekintő képet adjunk az eddig hasznosított forrásgyűjteményekről és egyéb forrásokról, nem zárva ki a lehetőségét, hogy a jövőben még nagyobb lehet azon anyagok száma, amelyet fellelünk.

A források csoportosítása

A források csoportosításánál az úgynevezett „német módszert” használjuk, amelynek a lényege: vannak úgynevezett primer források, amelyek a vizsgált időszakban íródtak, vagyis az akkor élt emberek írták. Szekunder forrásoknak azokat az írásos dokumentumokat nevezzük, amely ugyan az adott időszakról szól, de az író jóval később élt, így az információkat, amelyeket lejegyzett, csak másodkézből ismerte. Továbbá vannak olyan forrásgyűjtemények, amelyek tartalmaznak primer és szekunder forrásokat is, így ezeket a gyűjteményeket mindenképp érdemes külön kategóriaként kezelni.

Magyar szerzők által publikált források

Mivel egy-egy forrásgyűjtemény több olyan forrást is közöl, amely eltérő időszakból származik, valamint eltérő témájú, előfordul, hogy egy-egy kötetnek mindösszesen egy forrását használjuk majd fel a doktori értekezés megírásához. Először a legfontosabb forrásgyűjteményekkel kezdjük a felsorolást, kronológiai sorrendben.

Mikó Imre (1805–1876) az erdélyi reformellenzék tagjaként az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben is kivette a részét, majd a bukás után az erdélyi közművelődés érdekében tett pozitív tevékenysége miatt *Egyed Ákos* „Erdély Széchenyijének” nevezte Mikót.² A politikus, tudományszervező és történész Mikó Imre mellett, hogy 1859-ben megalapította az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, a tudományos életben is nevet szerzett magának. Szerkesztésében jelent

² Egyed, 2007.

meg az a minden Erdéllyel foglalkozó kutató számára közismert, négy kötetből álló forrásgyűjtemény³, amely először próbálta meg összegyűjteni a legfontosabb forrásokat a fejedelemség vonatkozásában. Az *Erdélyi Történelmi Adatok* négy kötetéből hármat fogunk felhasználni leginkább azon forrásokra koncentrálva, amelyek az erdélyi fejedelmek és a Porta kapcsolatára világítanak rá 1571 és 1621 között.

A millenniumi ünnepségek közeledtével egyre több történész tartotta feladatának, hogy kora újkori forrásokat publikáljanak. Ennek az elképzelésnek az úttörője az ismert történész, *Szilágyi Sándor (1827–1899)* volt, aki több forrásközlő tanulmányhoz is a nevét adta. *Szilády Áronnal (1837–1922)* közösen adta közre a *Török-magyarkori állam-okmánytárat* több kötetben, amelynek az első kötete⁴ igen hasznos lesz a dolgozat elkészítése során. A forrásgyűjtemény több olyan levelet is tartalmaz, amelyet a törökök az erdélyi fejedelemnek írtak, és azokban előkerül a két vlah vajdaság ügye is. Egy másik monumentális munka, amely Szilágyi nevéhez kötődik, az erdélyi országgyűlések végzéseit és azok politikai hátterét taglalja. Az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE)* korszakra vonatkozó kötetei⁵ elengedhetetlenek lesznek számunkra is. Nemcsak az erdélyi országgyűlések politikai csatározásai miatt lesz érdemes olvasni az idevonatkozó részeket, hanem azon források miatt is, amelyeket a kötetek tartalmaznak, és amelyeket már primer forrásként (kéziratos formában) nem lehet fellelni.

A dualizmus idején sorra születtek olyan közlemények különböző periodikákban, amelyek – bevezetés nélkül – csak forrásközlést tartalmaznak. *Szádeczky Lajos (1859–1935)*, az erdélyi történetkutatás egyik ismert alakja a Történelmi Társorozatban több közleményben publikált leveleket az 1599 és 1601 közötti évekből, amely Mihály vajda uralmának az ismertetéséhez és kutatásához fog segítséget nyújtani. A levelek között találunk birtokadományozásról szólókat, de fellelhetünk külföldi ügynökök jelentéseit is, amelyek Mihály vajda erdélyi helyzetéről szólnak.⁶ Szintén Szádeczky munkásságához kötődik egy másik, szintén a Történelmi Társorozatban megjelent közlemény, amely regesztát közöl Mihály vajda működéséhez. A regesztában követjelentések, a prágai udvar tanácsalansága, a lengyel király manőverei és Basta kérései is megjelennek. A közlemény gyenge pontja éppen abban rejlik, hogy a forrásokról mindössze csak egy rövid fordítást közöl, a leveleknek mindössze a tartalmát jegyzi.⁷ A korabeli történészek másik nagy alakja, *Károlyi Árpád (1853–1940)* bécsi tartózkodása során rengeteg kora

³ Mikó–Szász, 1855–1862.

⁴ Szilágyi–Szilády, 1868.

⁵ Szilágyi, 1876–1881.

⁶ Szádeczky, 1882. 697–716.; Uő, 1883/a. 98–130.; Uő, 1883/b. 491–509.

⁷ Szádeczky, 1883/c. 721–754.; Uő, 1884/a. 32–65.; Uő, 1884/b. 248–279.; Uő, 1884/c. 438–467.; Uő, 1884/d. 628–657.

újkori forrást talált a császári levéltárban, és a tizenöt éves háborúhoz kapcsolódó anyagokat szintén a Magyar Történelmi Tár hasábjain publikálta. Ezek közül az egyik szintén Vitéz Mihály erdélyi történetéhez kötődik, de ebben az esetben a Prágához kötődő viszonyát boncolgatta követjelentéseken keresztül. Érdekes megállapításra jut Illésházy Miklós követtel kapcsolatban, aki ezekben a jelentésekben teljesen más dolgokat ír, mint ahogy azt később történetíróként tette.⁸ Szintén Károlyi nevéhez köthető az a közlemény, amelyben Bernárdfi János krími követségét kutatja kilenc levél közlésével. Bernárdfi erdélyi diplomata volt, akit Báthori Zsigmond 1598-ban azzal bízott meg, hogy kössön alkut II. Gázi Girej kánnal, és vonja el a szultántól a tatár segélyhadakat.⁹

Ha a kora újkori Erdély forrásait feldolgozó történészekre gondolunk, akkor szinte biztos, hogy az első között mindenki Veress Endrére gondol. *Veress Endre (1868–1953)* Békés városában született, de édesapja 1848-as múltja miatt a család Bukarestbe költözött. Német óvodába és elemi iskolába járt, közép fokú tanulmányait egy román liceumban végezte, az egyetemet történelem–földrajz szakon folytatta, majd diplomatikai tanulmányokat is folytatott Bécsben. A kutatói munkáját a századforduló idején kezdte el, forrásgyűjteményeinek a publikálása 1906-tól indult el. Ekkor publikálta Báthori Zsigmond jezsuita gyóntatójának, Alfonso Carillónak a levelezéseit és iratait tartalmazó kötetét. A dolog szépséghibája csak az volt, hogy a folytatás, a második kötet csak 1943-ben látott napvilágot.¹⁰ A kötet igazán hasznosíthatónak ígérkezik, mert a levelek között találtunk olyan iratokat, amelyek a tizenöt éves háború erdélyi viszonyaira vonatkoznak. Nemcsak Báthori Zsigmond kezdeti sikereiről vannak dokumentumok, hanem jelentéseket találunk Mihály vajda erdélyi működésével kapcsolatban, vagy éppen Giorgio Bastáról is. Különösen fontosak lehetnek majd azok a részek, amelyek Bocskairól és az azt követő időszakról tudósítanak.

A másik korszakos munkája Giorgio Basta iratainak sajtó alá rendezése volt.¹¹ A hatalmas iratanyaggal bíró, kétkötetes munka látéleletet ad Erdély 16. század végi történetéről, ezen levelek feldolgozásával lehetőségünk nyílik feltérképezni a Habsburg-elképzeléseket a visszacsatolt országrésszel kapcsolatban, illetve képet kapunk Prága és Mihály vajda kapcsolatáról. Továbbá arról is, hogy 1599 után, amikor Erdély a prágai szerződés értelmében már ismét a Magyar Királyság integráns részévé vált, miként viszonyultak a vajdához, és a vajda miként viszonyult az új szerzeményéhez. Basta nem győzött panaszleveket írni, amelyekben kifejtette, hogy Mihály vajda valójában a saját, és nem a császár-király érdekeit tartja szem előtt.

⁸ Károlyi, 1879. 41–62.

⁹ Károlyi, 1878. 563–576.

¹⁰ Veress, 1906.; 1943.

¹¹ Veress, 1909.; 1913.

Egy külön kötetet szentelt Veress a 15 éves háború során tevékenykedő pápai követek által jegyzett leveleknek és jelentéseknek. VII. Kelemen pápa egyike volt azon európai vezetőknek, akik minden lehetséges eszközzel támogatták a törökellenes koalíciót, eltökélt terve volt Kelet-Közép-Európa és a Balkán felszabadítása. Fontos adalékokkal szolgálhat, hogy miként látták ebben a küzdelem a fejedelemséget, miként vélekedett a Pápai Állam Vitéz Mihályról, aki ortodox hite és más vallások felé megmutatkozó toleranciája ellenére először közeledett a katolikus egyházfő irányába.

Ezek az eredményeken mintegy felbuzdulva Hirschler József kolozsvári illetőségű pápai prelátus egy hatalmas elképzeléssel állt Veress elé: tervezni kellene egy 50 kötetből álló sorozatot, amely a *Fontes rerum Transilvanicarum* (Erdélyi történelmi források) címet viselné. A sorozat feladata lenne, hogy feltárja a magyar és erdélyi vonatkozású külföldi iratokat a lehető legnagyobb merítéssel, ahogy ezt a sorozat első kötetének bevezetőjében le is írták. „*A lehető legnagyobb teljességre törekedvén, Veress Endre éveken át kutatott Ausztria, Cseh-, Német-, Lengyel-, Oroszország és Románia, valamint a Vatikán, Róma és Olaszország állami és magánlevéltáraiban; a hová pedig nem juthatott el, mint pl. Hollandiába, Francia-, Angol-, Svéd- és Spanyolországba mindent megszerzett levéltáraikból hiteles másolatokban, a mi különböző köteteihez tartozott (...) Vállalatunk tehát Magyarország s a vele határos országok népeinek múltját világítja meg és új kötettel járul ez államok történetének meglévő forrásaihoz.*”¹² Ennek a kötetnek a hasznosítása azért is igen fontos, mivel köztudott, hogy a pápa megbízásából Moldvában és Havasalföldön is nagyszámú, a katolikus egyházhoz köthető szerzetesi mozgalom bontakozott ki a vlahok megtérítése céljából. Ebből következik, hogy a jezsuita atyákra a térítéseken kívül egyéb feladatokat is bízottak. Ha sikerül ezeket az utasításokat fellelni, talán könnyebben értelmezhetjük Erdély, Moldva és Havasalföld kapcsolatát Itália szemszögéből.

A dolgozat által feltárni kívánt fél évszázad Erdély történetében többé-kevésbé a Báthoriak korát öleli fel. Nagyon hasznosak azok a dokumentumok, amelyeket Veress Endre Báthori Istvánnal kapcsolatban hangaszorgalommal gyűjtött össze, elsősorban Krakóban. Nagyon hasznos kutatásunk szempontjából az 1918-ban megjelent, Báthori István számadáskönyveit prezentáló kötete¹³, amelyben tételes kimutatások kerültek publikálásra a moszkóviai háború magyar katonáiról. Azért is tűnik fontosnak ez a munka, mivel eddigi kutatásaink során úgy tűnik, hogy a Moszkvai Cárság ellen vezetett három hadjáratból kivették a részüket a vlah harcosok is, akiket a magyar katonák közé soroltak. A forrásközlés segítségével lehetőségünk nyílik majd a háborúban részt vevő vlahok számának részleges rekonstruálására.

¹² Veress, 1911. VI–VII.

¹³ Veress, 1918.

Az első világháború után kezdődött meg egy újabb, nagyszabású munka. Korábbi román kollégái segítségével hozzálátott Erdély, Moldva és Havasalföld kora újkori forrásainak az összegyűjtéséhez és publikálásához.¹⁴ Román oldalon a kötetek publikálásában *Constantin C. Giurescu* segített Veressnek. A tizenegy kötetből számunkra most kilenc lesz hasznosítható, ugyanis kronológiai rendben ez a kilenc kötet az, amelyik 1571 és 1621 közé esik. Veress Endre ezen kötetek esetében is alkalmazta azt a korábbi elvet, miszerint a forrásokat eredeti nyelven közli, és mindössze egy rövid regesztában közli a dokumentumok tartalmát. A közölt források igen változatosak, ezek között találunk hivatalos iratot, birtokadományt, levélváltásokat, jelentéseket. A témánk szempontjából azért bírnak különleges jelentőséggel ezek a forrásgyűjtemények, mivel főleg politikatörténeti szempontból fontos dokumentumokat vonultatnak fel, főként primer forrásokat.

Van még egy igen jól hasznosítható, közvetlenül a második világháború idején kiadott, Báthori István levelezéseit publikáló kötet, amelynek a kiadása szintén Veress Endre nevéhez fűződik.¹⁵ Ennek a kétkötetes munkának az első részében az 1556 és 1575 közötti évek leveleit és adományait találhatja meg az érdeklődő. Az első kötetből majd azok a levelek kerülnek hasznosításra, amelyek Báthori és a Habsburgok, illetve Báthori és a Porta relációjában születtek megválasztása, 1571 után. Érdekes tény, hogy Báthori István kezdetben voievoda (= vajda) aláírással továbbított leveleket Bécsbe, princepsnek (= fejedelemnek) majd csak azután hívatta magát, miután megválasztották lengyel–litván uralkodónak. Információt kapunk arról is – természetesen csak közvetve –, hogyan egyensúlyozott Báthori a király és a szultán között, ezáltal törekedve helyzetének megszilárdítására.

A második kötet majdnem teljes egészében Báthori lengyel királyságának fontosabb leveleit és adományait tartalmazza. Olyan iratok is előkerülnek, amelyekből kiderül, hogy Petru Șchiopul moldvai vajda a kezdetektől szövetségese volt Báthorinak, aki cserébe mindenáron azon dolgozott, hogy a moldvai vajda megtarthassa pozícióit. Ennek érdekében keményen leszámolt az 1577-ben Moldvára rontó kozákokkal és vezérükkel, Ioan Podkovával, aki uralkodói ambícióitól hajtva lerohanta az Oszmán Birodalom és a Rzeczpospolita (Lengyel–Litván Nemzeti Köztársaság) között egyensúlyozó vajdaságot, és ez majdnem egy regionális háborúvá eszkalálódott.

Szintén a második kötetben bukkan fel több olyan birtokadomány is, amelyet azoknak a katonáknak adott, akik a Moszkvai Cárság elleni háborúban tüntették ki magukat. Ha sikerül bizonyítani, hogy az erdélyi birtokadományozások kedvezményezettjei között voltak vlah katonák, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy a két vajdaság lakosainak, katonáinak kitörést jelentett addigi társadalmi pozíciójukból, ha a lengyel hadseregben IV. Iván ellen küzdenek, és akkor azt

¹⁴ Veress, 1929–1937.

¹⁵ Veress, 1944.

is bizonyosabban állíthatjuk, hogy Báthori István ügynökei nemcsak a Magyar Királyság területén, hanem Moldva és Havasalföld földjein is agitáltak, kerestek zsoldost, amihez vélhetően megkapták a szultán hallgatolagos támogatását is.

Veress Endre olyan munkát vállalt magára, a kora újkori magyar és erdélyi források összegyűjtését és rendszerezését, amelyek publikálására – érthető okokból kifolyólag – nem volt elég ideje a később Pécsen tanító történésznek. Viszont az a hatalmas forrásanyag, amelyet a világ különböző levéltáraiban gyűjtött össze, nem veszett el, hanem kéziratos formában fennmaradt. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában két olyan hatalmas irategyüttes is található, amely a téma szempontjából nélkülözhetetlen lesz. Az egyik Báthori István lengyel kancelláriájának levelezéseit tartalmazza¹⁶, míg a másik a lengyel király-erdélyi fejedelem kiadatlan politikai leveleit foglalja magába.¹⁷

Veress Endre munkásságát többen illették és illetik a mai napig kritikával, miszerint munkái túlságosan is színesek, és az irodalmi, szépirodalmi allűrök miatt elsikkad a lényeg. Veress rendületlen munkával gyűjtötte össze az általa publikált forrásokat, amely mindenképp dicséretes, és magyar történészek közül forrásközlésben talán az elsők között említhető. A könnyed, mindenki által befogadható stílusa ellenére is monográfiái tudományos értéket képviselnek, már csak a hatalmas anyaggyűjtés és a monográfiákban felhasznált források miatt is.

A forrásgyűjtemények után érdemes áttérni azokra a forrásokra, amelyek egykorú vagy közel egykorú írások. A legrégebbi a *Szamosközi István* által jegyzett, Szilágyi Sándor által összegyűjtött és szerkesztett, többkötetes munka.¹⁸ Szamosközi István (1570–1612) tanulmányait Kovacsóczi Farkas jóvoltából Padovában folytatta, de járt német területeken is. Bocskai választotta ki a gyulafehérvári káptalan vezetőjének és saját, udvari történetírójának is. Szamosközi életéről elég keveset lehet tudni, az biztos, hogy magyarországi származású, de az apja minden bizonnyal kolozsvári.¹⁹ Szamosközi fő műve három olyan kötet, amely ugyan nem egy nagy munka három kisebb része, de mégis bizonyos módon összetartoznak, ugyanakkor mindhárom anyag csak töredékesen maradt ránk.²⁰ Ezek: *Rerum Ungarorum Libri*, *Rerum Transilvanarum Pemptades*, *Hebdomades*.

A három történeti munka teljes egészében beleillik a korban igen népszerű krónika műfajába: eseménytörténetet vázol fel, és próbál tárgyilagos lenni. Ugyanakkor nagyon izgalmas lesz Szamosközi tolmácsolásában olvasni a tizenöt éves háború eseményeit: mivel a munka megírására Bocskai kérte fel a krónikást, hogy

¹⁶ Veress Endre: Báthory István lengyel kancelláriájának magyar nyelvű levelezései. I–III. kötet. MTA Kézirattára, Ms 420. I–III. kötet

¹⁷ Veress Endre: Báthory István kiadatlan politikai levelezései. MTA Kézirattára, Ms. 421.

¹⁸ Szilágyi, 1876–1880.

¹⁹ Szamosközy, 1876. II.

²⁰ Szamosközy, 1876. XIII.

örökítse meg a történeteket, és mivel a fejedelmet komoly felelősség terheli az 1594-es eseményekért – amikor Bocskai sugalmazására Báthori Zsigmond leszámolt azokkal a politikusokkal, akik nem támogatták, hogy Erdély csatlakozzon a Szent Ligához és a török elleni háborúhoz –, illetve az azt követő pusztulásért, kérdéses, hogy miként jeleníti meg mindezt Szamosközi. Részletes képet kapunk Mihály vajda működéséről is, és ami kifejezetten fontos, az erdélyi–vlah együttélésről is, mivel Vitéz Mihály Erdély irányítását saját, Havasalföldről hozott embereire bízta. Szamosközi munkáinak bizonyos részét, az 1598–99. éveket és az 1603. esztendőt szó szerinti fordításban, jegyzetekkel ellátva közli Sinkovits Imre.²¹

A másik fontos forrás, amely Erdély történetének tanulmányozásához elengedhetetlen, 17. századi munka. *Bethlen Farkas (1639–1679)* erdélyi nemes és politikus unitárius iskolába járt, és II. Rákóczi György udvarában nevelkedett, ahol Keresztúri Pál nevelte Rákóczi Ferencsel és Bethlen Miklóssal együtt. Nem annyira kancellári tevékenysége tette közismertté, sokkal inkább történetírói munkássága. Megírta Erdély történetét 1526 és 1609 között, mindösszesen 16 kötetben *Historia de rebus Transylvanicis* címmel. A sorozatból a kétezres évek elején már megjelent 10 könyv magyar fordításban²², viszont a fennmaradó részek csak latinul érhetőek el.²³ Bethlen Farkas nagyszabású munkája igen értékes a korszak iránt érdeklődőknek, ugyanis felhasználta Szamosközi azóta elveszett kézíratos anyagát, emellett az eseménytörténeti prezentáció mellett sok helyen közöl primer forrásokat is. Ugyanakkor Bethlen véleményét és következtetéseit fenntartásokkal kell kezelni, mivel a Bethlen–Báthori ellentét a munkában néhány helyen érzékelhető.

Román szerzők által publikált források

A külföldi forrásgyűjtemények közül elsőként a Hurmuzaki-gyűjteményt kell kiemelni. *Eudoxiu de Hurmuzaki (1812–1874)* egy ősi, arisztokrata családban született Czernovitz/Csernovci városában. Az apja Erdélyben élt, de menekülnie kellett onnan, így Bukovinában telepedett le a Hurmuzaki család. Tanulmányait Bécsben folytatta, az 1848-as forradalmi hullám is itt érte, ekkor úgy döntött, hogy felfüggeszti tanulmányait, és visszatér hazájába, ahol mozgalmat indított a román nyelv és irodalom védelme érdekében. 1860-tól tagja a bukovinai és a bécsi parlamentnek is, 1864-ben Bukovina kapitánya lett, ezenfelül egy birodalmi rendelet nyomán hercegi címet is kapott. 1872-ben választották meg a Román Tudományos Akadémia tagjának.²⁴

²¹ Szamosközy, 1963.

²² Bethlen, 2000–2004.

²³ Bethlen, 1785–1793.

²⁴ Sbiera, 1900. 736–739.

A Hurmuzaki által összegyűjtött dokumentumokat a történész halála után adta közre a Román Tudományos Akadémia. Hurmuzaki óriási munkával gyűjtötte össze ezeket a fontos iratokat a középkortól a 19. századig. A kötetek nagy jelentőséggel bírnak²⁵, egy-egy munka meghaladja az ezer oldalt is. A dokumentumok között találunk diplomáciai iratokat, birtokadományokat, követjelentéseket, végzéseket. A kötetek kronológiai sorrendben követik egymást, de vannak speciális könyvek is, amelyek egy-egy téma köré szerveződnek, úgymint a francia jelentések a 17–19. századból.

Korábban már feltételeztük, hogy a régió történeteit a Habsburg Monarchián és az Oszmán Birodalmon kívül más európai nagyhatalmak is megpróbálták befolyásolni. A levelezések tükrében megállapíthatjuk, hogy a Valois-k után a Bourbonok is megpróbálták a francia hegemoniát kiterjeszteni a térségre a Habsburg Monarchia rovására. Ebben a kötetben az iratok között sikerült megtalálni a Zsitva-torkolati béke pontjait.²⁶ Ugyanakkor, ellentétben a Valois-házzal, amely a lengyel korona megszerzésével, a szultán segítségével és az Erdély–Moldva–Havasalföld hármassal próbálta meg Bécset korlátok közé szorítani, addig a Bourbonok esetében ez csak a harmincéves háború utolsó időszakában merült fel.

A román történészek már a huszadik század elején minden igyekezetükkel azon voltak, hogy minél több forráskiadvány jelenjen meg a kora újkorból. A modern kori román történészek közül forráskiadásban kimagaslik *Nicolae Iorga* (1871–1940) munkássága, aki az első világháború előtt is publikált már. Iorga érdeklődése igazán széleskörű volt, habár leginkább a térség középkori története izgatta, ennek ellenére publikált kora újkori, újkori témában, de még a modern korból is. Élete során egyetemi tanárként dolgozott, de belekóstolt a politikába is, rövid ideig még Románia miniszterelnöke is volt. Nacionalista és néhol túlzó állításai miatt ugyanakkor írásainak egy részét körültekintéssel kell kezelni.

Iorga már a 19. század végén megkezdte forrásgyűjtő munkáját. 1895-ben jelent meg egy nagyon hasznos forráskiadvány első kötete, amelyben néhány dokumentumot kivéve kora újkori iratokat gyűjtött össze és adott közre.²⁷ Mint ahogy a kötet bevezetőjében közli, a publikált anyagokat Párizs, Berlin, Lipcse, Drezda, Nürnberg és München város levéltáraiban gyűjtötte össze.²⁸ A közölt iratok egytől egyig politikatörténeti és diplomáciatörténeti jelentőségűek, eredeti latin, francia és olasz nyelven jelentek meg, betekintést nyújtva a régió bonyolult politikai életében. A források között találunk olyanokat, amelyeket a vajdák a lengyel uralkodóknak vagy lengyel–litván potentátoknak írtak, emellett francia konstantinápo-

²⁵ Hurmuzaki, 1886–1912.

²⁶ Hurmuzaki, 1912. 2.

²⁷ Iorga, 1895.

²⁸ Uo. V.

lyi nagykövetek jelentései is előkerülnek. Kifejezetten hasznos, hogy Iorga külön blokkba rendezte a forrásokat aszerint, hogy melyik levéltárban találta meg.

Egy másik általa összeállított forráskiadvány – amely számunkra is fontos kiindulópont lesz – 1912-ben jelent meg²⁹, és a bojárok levelezéseit gyűjtötte össze a 13. századtól egészen a 19. századig. A számunkra fontos forrásokat körülbelül száz oldalon át közli teljes terjedelemben, modern kori román nyelven. Ki kell emelni egy másik, rövid forrásközlést is, amelyet Mihály vajdával kapcsolatban gyűjtött össze Iorga.³⁰

A két világháború között volt egy másik történész is, aki behatóbban foglalkozott a kora újkori történelemmel. *Petre P. Panaitescu (1900–1967)* Iaşiban született, élete nagy részét így Bukarestben töltötte, ahol a későbbiekben professzorként tevékenykedett. Belépett a Vaskardába, és ennek köszönhetően egy rövid ideig vezette az egyetemet. 1945-ben a politikai szerepvállalása és egy cikke miatt le tartóztatták, de decemberben szabadon engedték. Nagy hatást gyakorolt a román historiográfiára, ma is a legismertebb román történészek egyike. Már a két világháború között is éles kritikával illette a román nemzeti történetírást, mivel nem tartotta elfogadatlannak. Gheorghe I. Brătianu és Constantin C. Giurescu mellett Panaitescu volt annak az új történeti iskolának az alapítója, amely éles kritika alá vette Iorga nézeteit. Panaitescu 1936-ban írt egy monográfiát, amelyben Vitéz Mihályt demitizálta, és ahelyett, hogy nemzeti hősként tüntette volna fel, a társadalmi csoportokra, főként a bojárokra koncentrált. Panaitescu megállapította, hogy a bojárok elszenveték a mihályi időszakot. Azt is vitatta, hogy Pătraşcu vajda (1554–1557) törvénytelen fia lett volna Mihály. Megkérdőjelezte a román nemzeti történeti mítoszokat, és elsőbbséget biztosított az anyagi, társadalmi és kulturális struktúráknak a hősi életrajzok helyett. Fontosnak tartotta a szláv kultúra hatását főként a bojárokra, de elfogadta a dákoromán elméletet is. Véleménye szerint a nyugati kultúra azért nem tudott meghonosodni Moldvában és Havasalföldön a kora újkorban, mivel a technikai-technológiai környezet és a városi identitás idegen volt számukra.

Egy igazán érdekes cikk jelent meg 1944-ben Panaitescu tollából, amelyben arról írt, hogy nem azért nem okkupálták a törökök a két vlah vajdaságot, mert azok kemény ellenállást tanúsítottak az Oszmán Birodalommal szemben – amit a nacionalisták igen gyakran hangoztattak –, hanem a két ország kívül esett az Oszmán Birodalom érdeklődési körén, a törökök inkább nyugati irányban kívántak terjeszkedni, ezért jobbnak látták, ha ezt a két területet nem inkorporálják.³¹

²⁹ Iorga, 1912.

³⁰ Iorga, 1929.

³¹ Panaitescu életrajza és történeti munkássága Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness*. New York, 2001. című munkája alapján készült.

Panaiteacu szerkesztésében jelent meg 1930-ban egy számunkra igen hasznos forráskiadvány³², amelyben 16–19. századi lengyel utazók élményeit gyűjtötte össze. Ebből mindenképp hasznosítani fogunk egyet, ez pedig *Lavrin Piaseczyński*-hez kötődik. Piaseczyński lengyel követ volt, aki 1601 és 1603 között tárgyalt Gázi Girej tatár kánnal, és a tárgyalások „szünetében” Jeremi Mohyla (románul: Movilă, oroszul: Моги́ла) moldvai vajda, a lengyelek kegyeltjének, udvarában tartózkodott. Három levelet közöl Panaiteacu, amelyben Piaseczyński ír a tárgyalások állásáról, de megemlíti Moldvát is, rövid országismertetést közöl.³³

Egy másik forrásgyűjtemény, amely Panaiteacu nevéhez kötődik, Mihály vajda időszakáról szól.³⁴ Panaiteacu levéltári kutatások anyagait közölte. A román történész Lengyelország levéltáraiban is kutatott, így olyan leveleket is tudott közölni, amelyek addig nem voltak ismertek. Ezeket a lengyel leveleket közli eredeti nyelven, de az eredeti változat román fordítását sem hagyta ki. Ezenfelül a kötetben találkozunk latin és olasz nyelvű forrásokkal, de még glagolita nyelven íródott levelekkel is. Olyan iratok is megtalálhatóak, amelyeket nem Mihály írt, és nem is Mihálynak írtak, ezáltal biztosabb képet kaphatunk a vajda működéséről. Ez éppen beleillik Panaiteacu Mihályról alkotott képébe, aki éppen megpróbálta kritika alá venni Mihály nemzeti hősi képét.

A Román Tudományos Akadémia történészeinek jóvoltából az 1950-es évek-től születtek olyan forráskiadványok, amelyek Moldvára és Havasalföldre nézve gyűjtötték össze azokat a dokumentumokat, amelyekben a vajdák birtokadományozásait publikálták.³⁵ Habár témánk szempontjából a társadalomtörténeti kérdések kevésbé tűnnek fontosnak, ugyanakkor a magyar–vlah együttéléshez elengedhetetlennek tűnik ezen munkák feldolgozása. A kötetek tanulmányozása kapcsán kijelenthető, hogy történt olyan, hogy a vajdaságokban magyarok kaptak birtokadományokat, méghozzá Mihály vajda időszakában. Az egyik forrás tanúsága szerint Kaptury János, bizonyosan erdélyi ember, aki Suceava porkolábja, hűséget fogadott Mihálynak és fiának, Péternek.³⁶ Ez természetesen már akkor történt, amikor elfoglalta Moldvát, hiszen Suceava egy jelentős moldvai város volt, bizonyos időkben Moldva központja. Habár ez csak egy hűségeskü, és arról nincs forrás, hogy mit kapott, de ha mint porkoláb működött Moldvában, valószínű, hogy kapott valamilyen birtokot is a közelben, esetleg kőházat a városban. Éppen ezért gondoljuk úgy, hogy a birtokadományozások tanulmányozása igen fontos, mivel így kiderülhet, hogy csak Mihály idejében voltak magyarok/erdélyiek bir-

³² Panaiteacu, 1930.

³³ Panaiteacu, 1930. 9–13.

³⁴ Panaiteacu, 1936.

³⁵ Ionașcu–Lăzărescu–Ionescu–Câmpina–Stănescu–Prodan–Roller, 1951–1996

³⁶ Uő, 1975.

tokosi státusban valamelyik vlah vajdaságban, vagy ez egy bevett szokás volt már korábban vagy lett később.

A román historiográfia az ötvenes és hatvanas évektől egyre inkább a forráskiadványokra koncentrált, ma is van még a Román Tudományos Akadémiának olyan sorozata, amely források kiadásával foglalkozik. Romániában a turkológia igen nagy népszerűségnek örvend, ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a 15. századtól kezdve egészen Románia létrejöttéig a törökök befolyásolták a térség életét. *Mihail Guboglu és Mustafa Mehmet* két kötetben gyűjtöttek össze olyan törökök által írt krónikákat, amelyek a 15–17. század között születtek, számunkra az első és második kötet is igen nagy jelentőséggel bír.³⁷ A forrásgyűjtemény olyan török krónikákkal ismerteti meg az olvasóit, amelyeket jórészt magyar fordításban nem ismerünk, így biztos újdonságot fog hozni a kutatásokban.

Szintén a Román Tudományos Akadémia gondozásában jelent meg – és jelenik meg – egy sorozat, amely külföldi utazók naplóit és visszaemlékezéseit tartalmazza Moldváról és Havasalföldről. Ennek a sorozatnak a megfelelő köteteit mindenképpen fel kell használnunk.³⁸ A leírások és az útleírások írói igen különböző emberek, van köztük magyar és erdélyi nemes, jezsuita pap Magyarországról és Itáliából, lengyel és litván politikus. Ugyanakkor elővigyázatosan kell bánni a kötetekben megjelent forrásokkal. Ezek részletek, amelyek Moldváról, Havasalföldről vagy Erdélyről szólnak, általában egy-egy nagyobb munka részei. Sok esetben megtörténik az például, hogy már egy magyarul korábban megjelent forrás egyes részei kerülnek prezentálásra. Így, elkerülve azt a plusz munkát, amely egy fordítással jár, érdemes utánajárni, hogy az a munka elérhető-e magyarul.

Az 1970-es évek végén és a nyolcvanas évek elején *Ilie Corfus* lengyel levéltári kutatásainak anyagát tette közzé két kötetben.³⁹ Az iratok vagy két fél levelezéseit örökíti meg, vagy követjelentéseket tartalmaznak. Az iratokat Corfus közli lengyelül, de az iratok szöveghű román fordításban is olvashatóak. Idekívánkozik még *Carl Göllner* háromkötetes munkája is.⁴⁰

Az 1980-as években megjelent egy sorozat Vitéz Mihályhoz kapcsolódóan, amely összegyűjtötte azokat a külföldi iratokat és írásokat, amelyek a havasalföldi vajdához kötődően születtek. A kötetekben találunk leveleket, de az egyik kötet kifejezetten olyan krónikákat és visszaemlékezéseket gyűjtött össze, amelyek már korábban megjelentek.⁴¹

A primer/szekunder források közül most hármat emelnénk ki. Az egyik *Dimitrie Cantemir (1673–1723)*, aki a 17–18. század fordulóján Moldva vajdája és

³⁷ Guboglu–Mehmet, 1966.; Guboglu, 1974.

³⁸ Holban., 1969–1972.; Andreescu, 2011.

³⁹ Corfus, 1979.; Uő, 1983.

⁴⁰ Göllner, 1961–1978.

⁴¹ Ardeleanu–Arimia–Bondog–Muşat, 1982–1986.

Nagy Péter orosz cár szövetségese volt, rengeteg tudományos munkát írt, amelyeknek ma már forrásértékük van, mivel olyan iratokat használt fel, amelyek ma már nem érhetőek el. Az egyik munkája igen hasznos számunkra, ugyanis ez egy országleírás, amely Moldva földrajzi fekvését és történetét dolgozza fel.⁴² A második *Grigore Ureche (1590–1647)* nevéhez kötődik, aki megírta Moldva történetét 1359 és 1594 között.⁴³ A harmadik szintén egy krónika, amely *Miron Costin (1633–1691)*, egy gazdag moldvai bojár tollából született. Lengyelországban nevelkedett, mivel a családja a Moldva elleni török agresszió miatt elmenekült. A Rzeczpospolitában az öreg Costin csillaga hamar emelkedett, és mágnássá vált. A fiatal Costin jezsuita iskolában tanult először Barban, majd Kamieniec Podolskiban is. Később visszatért Moldvába, ahol a vorniki posztig vitte. Továbbfejlesztve Ureche krónikáját megírta Moldva történetét 1594 és 1660 között.⁴⁴

Lengyel szerzők által publikált források

Csak érintőlegesen említünk olyan forrásokat, amelyeknek a behatóbb vizsgálata eddig elmaradt, ugyanakkor a jövőben ezt a hiányosságot mindenképp pótolni kell. Ilyenek például az egyháztörténeti források. Ezek közül most két lengyel származásút fogunk kiemelni. *Piotr Skarga (1536–1612)* jezsuita atya és teológus, akinek elévülhetetlen szerepe volt a görögkatolikus/unitus egyház létrehozásában. III. Zsigmond belső embereként többször hangoztatta, hogy az ortodox egyházra a katolicizmus végzetes csapást mért, ezért van szükség az unióra, amely 1596-ban Brześćben létre is jött. Az egyesülés szükségességéről már 1577-ben értekezett,⁴⁵ vagyis Báthori István is támogatta a jezsuita pap elképzeléseit. Mindenképp meg kell majd vizsgálni, hogy az unió létrejötte mennyiben változtatta meg a Rzeczpospolita politikáját a vajdaságokkal szemben, ha egyáltalán történt irányváltás.

A századfordulón kezdődött meg annak a nagy forrásgyűjteménynek a kiadása, amelyben Jan Zamoyski kancellár-nagyhetman levelezéseit adták közre. A politikai fontos szerepet játszott a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság életében. Már Báthori királysága előtt ismert mágnás volt, de valódi befolyásra csak az erdélyi fejedelem megkoronázása után tett szert: először kancellár – a Rzeczpospolita hivatali és kormányzati ügyeinek intézője, kvázi „kormányfője” – lett, majd példátlan módon megkapta a nagyhetmani (főparancsnoki) kinevezést is, amelyre se előtte, se utána nem volt példa. A király halála után Vasa Zsigmondot támogatta, de hamar szembekerült a Habsburg-barát III. Zsigmonddal. Sikertelenül elérte, hogy a Rzeczpospolita kimaradjon a törökellenes háborúból, viszont Mihály

⁴² Cantemir, 1872.

⁴³ Ureche, 1961.

⁴⁴ Costin, 1944.

⁴⁵ Skarga, 1577.

vajda moldvai hadjárata mozgásba hozta Zamoyskit is. A nagyszámú és sokrétű levelezéseinek felhasználásával teljesebb képet kaphatunk a lengyel külpolitikai felfogásról és elképzelésekről a tizenöt éves háborúval kapcsolatban. A levelek négy terjedelmes kötetben jelentek meg több elismert lengyel történész közreműködésével.⁴⁶

A téma szempontjából nagyon fontos a lengyel források feltérképezése is. Az egyik legismertebb forrásgyűjtemény a Habsburgok által irányított Krakkóban jelent meg 1872 és 1917 között. A *Scriptores Rerum Polonicarum* utolsó, huszonkettedik kötete *Świętosław Orzelski (1549–1598)* munkáját tartalmazza. Orzelski nyolc könyvben írta meg a fiatal állam, a Rzeczpospolita interregnumait 1572 és 1576 között. A latin nyelven íródott munka részletesen leírja Báthori István király-ságfoglalását, az erdélyi fejedelem elismertetéséért folytatott harcát. A munkában részletesen ír a moldvai vajda segítségéről is, amelyet Báthorinak nyújtott.⁴⁷

A közelmúltban *Dariusz Kołodziejczyk (1962–)* lengyel történész adott közre varsói és egyéb levéltárakban végzett kutatások segítségével egy kötetet, amelyben összegyűjtötte a legfontosabb lengyel–török diplomáciai iratokat a 15. és 18. század közötti időszakból.⁴⁸

Német szerzők által publikált források

A brassói illetőségű *Josephus Trausch (1795–1871)* a 19. században élt és alkotott, szebeni lelkészek krónikáit közölte egy kétkötetes munkában. Trausch, akit szász származású erdélyi történészként ismernek, egy ötödik generáció óta lelkészi hivatást viselő család leszármazottja volt. Iskoláit Brassóban, Kolozsvárott, majd Marosvásárhelyen végezte. Visszatérése után, 1817 júniusában máris hivatali karrierbe kezdett Brassóban, 1831-től tíz éven át magisztrátusként tevékenykedett, megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét is. Egyik alapítója volt a *Verein für siebenbürgische Landeskunde* erdélyi szász honismereti és kulturális egyesületnek, később hazaköltözött.⁴⁹ Számunkra az első kötet igazán hasznos, amely többé-kevésbé éppen azt az ötven évet öleli fel, amellyel a dolgozat foglalkozik. A kötetben négy krónika és a hozzájuk csatolt források segítségével kapunk teljesebb képet a 16–17. századi Erdély történetéről, szász aspektusból.⁵⁰ Simon Massa, Marcus Fuchs, Michael Weiss, Christian Wolff (vagy Lupinus) és a Habsburg-ellenes Johann Oltard által írt krónikákat olvashatjuk ebben a kötetben latin és német

⁴⁶ Sobieski–Siemieński–Lepszy, 1904–1948.

⁴⁷ Orzelski, 1917.

⁴⁸ Kołodziejczyk, 2000.

⁴⁹ Liliencron, 1894. 513–515.

⁵⁰ Trausch, 1847.

nyelven. Trausch előszavában hivatkozik Johann Georg von Schwandtnerre, aki Bél Mátyás tanítványaként kiadta az első nagyszabású forrásgyűjteményt, illetve Benkő Józsefre, aki szintén a 18. században alkotott. A már korábban megjelent krónikákat Trausch sajtó alá rendezte, és ami igazán értékessé teszi, hogy Trausch lábjegyzetekkel és kiegészítésekkel látta el a krónikákat, emellett néhol olyan forrásokat is közöl, amelyek már kéziratos formában sem érhetőek el. Részletes – hónapokra, némely helyen napokra lebontott – ismertetésekkel találkozunk, éppen Erdély, Moldva és Havasalföld kapcsolatával kapcsolatban. Hosszan írnak a tizenöt éves háború eseményeiről, Mihály vajda országlásáról, de egy külön rész foglalkozik az 1615/16-os moldvai zavargásokkal. Mivel szász szemszögből íródtak, így több megállapítást is fenntartásokkal kell kezelnünk.

A másik nagy forrásgyűjtemény, amely a német – de nem szász – *Augustin Theiner (1804–1874)* teológus és történész gyűjtéseiből született meg, szintén nélkülözhetetlen lesz a dolgozat megírása során. A Pápai Állam és a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság bilaterális kapcsolatának az iratanyagát publikáló sorozatból érdeklődésünket a harmadik kötet keltette fel. A levelezések között fellelhetőek olyan okmányok, amelyek a lengyel egyházi élet szervezeti és személyzeti kérdéseivel (kinevezések, leváltások stb.) foglalkozik, illetve olyanokat is találunk, amelyek képet adnak a lengyel–litván állam bel- és külpolitikájáról.⁵¹

A jövőben nem hagyhatjuk ki a 19. században publikált, hatalmas mennyiségű orosz forrásanyagot sem, amelyek mindenképp segítenek a téma színesítésében, az ismeretek bővítésében.⁵²

A felsoroltaknál természetesen már jóval nagyobb az a forrásbázis, amelyet az előző években sikerült feltárni, ezek közül jelen dolgozatban csak azon források kerültek megemlítésre, amelyek közvetlenül érintik Erdély, Moldva és Havasalföld kapcsolati hálóját, és amelyek kevésbé ismertek a szakmai közvélemény előtt. Fontosnak éreztük, hogy betekintést nyújtsunk a román historiográfiába, Panaitescu elgondolásaiba és a román forráskiadványokba is. Munkánk itt nem áll, nem állhat meg, folytatódni fog, most csak egy regisztert kívántunk adni a témában való könnyebb eligazodáshoz.

Felhasznált források és szakirodalom

Bethlen, 1785–1793.: *Wolffgangus de Bethlen: Historia de rebus Transsylvanicis. Editio Secunda. Tomus Quartus-Sextus. Cibinii, 1785–1793.*

⁵¹ Theiner, 1863.

⁵² Két forrásgyűjtemény-sorozatot emelnénk ki: Russzkaja Isztoriceszkaja Biblioteka T. 7. Szankt-Petyerburg, 1882.; Arkhiv Jugo-zapadnoj Rossii, izdavaiemij vremennoj komissii dlya razbora drevnikh aktov. Kijev, 1859–1911.

- Bethlen, 2000–2004.: *Bethlen Farkas: Erdély története. I-V. kötet. Budapest-Kolozsvár, 2000–2004.*
- Boia, 2001.: *Lucian Boia: History and Myth in Romanian Consciousness. New York, 2001.*
- Cantemir, 1872.: *Dimitrie Cantemir: Descriptio Moldaviae. Bucuresci, 1872.*
- Corfus, 1979.: *Ilie Corfus: Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea. București, 1979.*
- Corfus, 1983.: *Ilie Corfus: Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea. București, 1983.*
- Costin, 1944.: *Miron Costin: Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche – vornicul. București, 1944.*
- Egyed, 2007.: *Egyed Ákos: Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyiye. Sepsiszentgyörgy, 2007.*
- Göllner, 1961–1978.: *Carl Göllner: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. Bands I-III. București Baden-Baden 1961–1978.*
- Hurmuzaki, 1886–1912.: *Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Românilor. Suplement. Volumul I.-Volumul XVI. Bucuresci, 1886–1912.*
- Ionașcu–Lăzărescu-Ionescu–Câmpina–Stănescu–Prodan–Roller, 1951–1996.: *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVI. Volumul II. 1550–1571.–Volumul IV. 1591–1600. Comitetul de redacție: Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Câmpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller. București, 1951–52.; Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVII. Volumul II. 1606–1610.–Volumul V. 1621–1625. București, 1953–57.; Documente privind istoria României. B. Țara Românească. Veacul XVI. Volumul IV. 1591–1600.–Volumul VI. 1591–1600. Comitetul de redacție: Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Câmpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller. București, 1952–53.; Documente privind istoria României. B. Țara Românească. Veacul XVII. Volumul I. 1601–1610.–VIII. 1576–1580. București, 1951–96.*
- Iorga, 1895.: *Nicolae Iorga: Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului I. București, 1895.*
- Iorga, 1912.: *Nicolae Iorga: Scrisori domnești. Vălenii de Munte, 1912.*
- Iorga, 1929.: *Nicolae Iorga: Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul. București, 1929.*

- Károlyi, 1878.: Károlyi Árpád: Bernárdfy János krimiai követsége 1598-ban. A bécsi cs. k. államlevéltárban levő eredetiekről. In: Magyar Történelmi Tár, 1878/3.
- Károlyi, 1879.: Károlyi Árpád: Okmányok Mihály havaseli vajda 1598-iki meghódolása történetéhez. In: Magyar Történelmi Tár, 1879/1.
- Kołodziejczyk, 2000.: Dariusz Kołodziejczyk: Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th century). An Annotated Edition of ,Ahdnames and Other Documents. Leiden, 2000.
- Liliencron, 1894.: Rochus Freiherr von Liliencron: Allgemeine Deutsche Biographie. Band 38. Leipzig 1894.
- Mikó–Szász, 1855–1862.: Erdélyi Történelmi Adatok I–IV. Szerk.: Mikó Imre, Szász Károly. Kolozsvár, 1855–1862.
- Orzelski, 1917.: Świętosław Orzelski: Interregni Poloniae Libros 1572–1576. In: Scriptores Rerum Polonicarum Tom XXII. Kraków, 1917.
- Panaitecu, 1936.: Petre P. Panaitecu: Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul. București, 1936.
- Sbiera, 1900.: Ion G. Sbiera: Enciclopedia Română. II. Bucuresti, 1900.
- Skarga, 1577.: Piotr Skarga: Ojedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu. Wilno, 1577.
- Sobieski–Siemieński–Lepszy, 1904–1948.: Archiwum Jana Zamoyskiego. Tom I–IV. Wydał: Wacław Sobieski, Józef Siemieński, Kazimierz Lepszy. Kraków, 1904–1948.
- Szádeczky, 1882.: Szádeczky Lajos: Levelek Erdély történetéhez 1599–1601. években. 1. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár, 1882/4.
- Szádeczky, 1883/a.: Szádeczky Lajos: Levelek Erdély történetéhez 1599–1601. években. 2. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár, 1883/1.
- Szádeczky, 1883/b.: Szádeczky Lajos: Levelek Erdély történetéhez 1599–1601. években. 3. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár, 1883/4.
- Szádeczky, 1883/c.: Szádeczky Lajos: Regesták Mihály vajda történetéhez, 1599–1601. 1. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár, 1883/4.
- Szádeczky, 1884/a.: Szádeczky Lajos: Regesták Mihály vajda történetéhez, 1599–1601. 2. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár 1884/1.
- Szádeczky, 1884/b.: Szádeczky Lajos: Regesták Mihály vajda történetéhez, 1599–1601. 3. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár 1884/2.

- Szádeczky, 1884/c.: *Szádeczky Lajos: Regesták Mihály vajda történetéhez, 1599–1601. 4. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár 1884/3.*
- Szádeczky, 1884/d.: *Szádeczky Lajos: Regesták Mihály vajda történetéhez, 1599–1601. 5. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár 1884/4.*
- Szamosközy, 1963.: *Szamosközy István: Erdély története (1598–1599, 1603). Budapest, 1963.*
- Szilágyi, 1876–1880.: *Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról kiadta Szilágyi Sándor. I–IV. kötet. Budapest, 1876–1880.*
- Szilágyi, 1876–1881.: *Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II–VII. kötet. Pest, 1876–1881.*
- Szilágyi–Szilády, 1868.: *Török-magyarkori állam-okmánytár. Szerk.: Szilágyi Sándor–Szilády Ákos. Pest, 1868.*
- Theiner, 1863.: *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque et finitarium historia illustrantia. Tomus III. Edidit: Augustin Theiner. Roma, 1863.*
- Trausch, 1847.: *Chronicon Fuchsio Lupino-Oltardinum sive Annales hungarici et transilvanici...Edidit: Joshepus Trausch. Pars I. Complectens Annales ann. 990–1630. Coronae, 1847.*
- Ureche, 1961.: *Grigore Ureche: Letopisețul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor care scrie de la Dragoș până la Aron-vodă. București, 1961.*
- Vajda, 1891.: *Vajda Gyula: Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korában. Kolozsvár, 1891.*
- Veress, 1906., 1943.: *Veress Endre: Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai 1591–1618. I–II. kötet. Budapest, 1906., 1943.*
- Veress, 1909., 1913.: *Veress Endre: Básta György hadvezér levelezése és iratai 1597–1607. I–II. kötet. Budapest, 1909., 1913.*
- Veress, 1911.: *Veress Endre: Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571–1613). Első kötet (1571–1583). Budapest, 1911.*
- Veress, 1918.: *Veress Endre: Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai 1576–1586. Budapest, 1918.*
- Veress, 1929–1937.: *Veress Endre: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. I–XI. București. 1929–1937.*

Veress, 1944.: *Veress Endre: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezései I–II. kötet. Kolozsvár, 1944.*

AZ EGRI KÉPVISELŐTESTÜLET VÁLASZTOTT TAGJAINAK ÖSSZETÉTELE 1872–1911 KÖZÖTT

BERECZ ANITA

Jelen dolgozat keretein belül arra voltam kíváncsi, hogy az 1871. évi első községi törvény értelmében jelentősen átalakított képviselőtestület társadalmi összetételében milyen mértékű kicserélődés ment végbe, kimutatható-e a személyi folytonosság, vagy ha inkább a diszkontinuitás jellemző, akkor az minek volt köszönhető. A vizsgálat során leginkább arra irányult a figyelmem, hogy a választójoggal rendelkezők közül kiket találhatunk meg a választott képviselők csoportjában, és ez valóban csoportképző funkciót látott-e el.

Az elmúlt évtizedek képviselőtestületre irányuló kutatásai leginkább a virilisek összetételét vették figyelembe, a testület másik felére viszont annál kevesebb figyelem fordult. Elsődleges kezdeményezésnek tekinthető a levéltárosok részéről a helyi önkormányzat múltjával foglalkozó tanulmánykötet, amely a 15. század közepétől egészen a 20. század közepéig átívelő időszakban vizsgálja a képviselőtestületet.¹ Részletes elemzést adott *Horváth J. András* a fővárosi törvényhatósági bizottság előtti közgyűlés társadalmi összetételéről, a reálszférához, a hivatalnok-tisztviselő és az értelmiségi ágazatok egymáshoz viszonyított arányairól, azt követően pedig az egyes iparágak képviselőiről, társadalmi aktivitásukról, érdeklődési körük változásairól.²

A vizsgált csoportot – a virilisek mellett – helyi elitként, a város vezető rétegeként is definiálni lehet. Az ilyen jellegű legújabb kutatások közül *Szilágyi Zsolt* munkáját emelném ki.³ A kecskeméti elitet Lengyel György nyomán pozíciók alapján vizsgálja, azonban jelentősen kitágítja a fogalmat: hivatali, vagyoni és társadalmi, úgynevezett multipozicionális csoportokat vizsgál. Ezzel szemben *Takács Tibor* Nyíregyháza kapcsán a döntési és befolyásolási kompetenciákkal rendelkező csoportokat tartja elitpozícióban lévőknek.⁴ Így válik vizsgálata tár-

¹ Bónis–Degré, 1971.

² Horváth, 1999.

³ Szilágyi, 2011.

⁴ Takács, 2008.

gyává a városi önkormányzat, azon belül is a választott képviselőtestületi tagok. A „*társadalmi közmeggyőződés*”⁵ alapján ezeknek az embereknek tulajdonítja a város hatalmi pozícióinak birtokolását, döntési jogát a város ügyeiben. Ehhez a kutatáshoz igazodva a presztízst és a tekintélyt birtokló személyeket értelmezem a továbbiakban helyi elitként.

A dolgozatban vizsgálandó másik kérdéskör a korszakra vonatkozó magyar társadalomtörténet egyik legelterjedtebb értelmezési kerete, a polgárosodás, azon belül a polgárság és a polgáriasság megkülönböztetése. A kérdéskör egyik megközelítési módja, a polgár és polgárosodás egymástól elkülönülő jelentése, weberi fogalmakkal értelmezhető.⁶ A weberi szemléletet alkalmazta Kövér György is, aki a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiséget tartja vizsgálandónak.⁷ Max Weber szerint a történeti-jogi rendiség fogalmát az azonos jogállás, az örökölt kiváltságok, a politikai érdekek képvisellete határozta meg, míg a viselkedésszociológiai értelemben vett rendeknek az életvitel, a formális nevelés, a földrajzi és társadalmi értelemben vett származás és a foglalkozás társadalmi presztízse volt az alapja. Az ebben az értelemben vett rendiséget a *connubiumban* (ki kivel házasodik), a *kommenzalitás*ban (ki kivel ül le egy asztalhoz), a foglalkozásban, hivatásban (amit monopolizál vagy elutasít), illetve a rendi konvenciókban (szabályok) tartja megragadhatónak. Ennek alapján a dolgozat második felében megkísérlem a tagok családi kapcsolatainak felvázolását a házassági anyakönyvek alapján. Az elemzésben a házasodást mint a weberi értelemben vett rendies viselkedés ismérvét vizsgálom, abból a szempontból, hogy mennyire mutatható ki a zártság a tagok között. Vizsgálom továbbá a házasulók származását aszerint, hogy a bevándorlás jelentett-e hátrányt az elitbe való bekerülésnél, és ez mennyire befolyásolta a párválasztást.

A vizsgált időszakban – 1872 és 1911 között – 506 képviselőt, illetve 112 póttagot regisztráltak a jegyzőkönyvek.⁸ A kettő között természetesen lehettek átfedések, egy-egy választási ciklust követően a póttagok képviselőkké léphettek elő. A képviselőtestület másik felét, a vagyonuk után tagságot nyert viriliseket, illetve az 1886. évi második községi törvényt követően hivatalból részt vevő tisztviselőket nem vontam a vizsgálat alá. A kezdő évet a város jogállásának változása indokolta, 1872-ben Eger a községi törvény értelmében rendezett tanácsú várossá alakult át. A befejező évben, 1911-ben képviselőtagságot nyert tagok újraválasztása már a világháború éveiben lett volna esedékes,⁹ viszont ezt az időpontot már a kuta-

⁵ Bibó, 1982. 338–340.

⁶ A polgár és polgárosodás további értelmezéséhez lásd: Gyáni, 2012. 67–70.

⁷ Gyáni–Kövé, 2003. 11–186.

⁸ MNL HML V. 71. 1/2/3/5/7/8/10/13/16/19/25. kötetek. Eger város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei (1872–1950)

⁹ MNL HML V. 72/b/12. n.d. Városi képviselőválasztás, 1917.

tásom lezáró időpontjának tekintem. Habár a képviselőtestületi választások eredményeiről és a névsorról a sajtó rendszeresen beszámolt, a tagok névsorát mégis a közgyűlési jegyzőkönyvekből dolgoztam fel, mivel ott feltüntették a póttagok és a kisorsolt személyek nevét is.

A törvényi szabályozás

Hogy értelmezni lehessen a képviselőtestületi tagságot, először röviden felvázolom a választójog és választhatóság kritériumait. A törvénytörvényekre vonatkozó jogtörténeti összefoglalók ismertetik a hozott törvényeket¹⁰, ezek alapján a következőképpen lehet összefoglalni a községi törvény által szabályozott változásokat. Az 1871-es törvény¹¹ háromfajta községet ismert el: a rendezett tanácsú várost, a kis- és a nagyközséget. Ezek a települések a megyei törvényhatóságok felügyelete alatt álltak, így a kormány és a községek között közvetlen kapcsolat nem volt. Nem foglalkozhattak országos jellegű politikai kérdésekkel, továbbá a szabályrendeleteket fel kellett terjeszteni a megyéhez jóváhagyás végett. Belső szervezetüket is a városi törvényhatóság mintájára alakították ki.

Az 1871. évi XVIII. tc. 34. § kimondta, hogy a községek az önkormányzat jogát a képviselőtestületük által gyakorolták. A képviselőtestület felerészben a választók választottjaiból, felerészben a legtöbb adót fizető lakosokból állt. A képviselők számát a lakosság nagyságához igazították úgy, hogy minden 100 lakos után választani kellett egy képviselőt. A virilisek és a választott képviselők száma a rendezett tanácsú városokban 48-nál nem lehetett kevesebb, illetve 200-nál nem lehetett több.

A választójog és választhatóság kritériumait a korábban említett törvény 38. § és az 1886. XXII. tc. szabályozta¹², amely az 1929-es újabb közigazgatási törvényig érvényben volt. A választói jogosultság jóval szélesebb körű volt az országgyűlési voksolások alkalmával alkalmazottnál. A szabály értelmében minden 20. életévét betöltött lakos, aki vagyona vagy jövedelme után már két év óta föld-, ház-, jövedelem- vagy kereseti adót fizetett, választójoggal bírt. Választójoggal rendelkeztek továbbá a vagyonos kiskorúak, illetve a nők is, akiket gyámjuk vagy meghatalmazottjuk képviselt a választásokon. Választójoggal bírt végezetül a polgármester, a bíró, a jegyző, a rendőrkapitány, a tanácsnokok, az ügyész, az árvaszéki ülnök, a pénztárnok, az orvos és a mérnök is. Rajtuk kívül pedig minden testület, cég, intézmény és jogi személy, amennyiben a községben vagyonnal rendelkezett és adót fizetett utána.

¹⁰ Kajtár István, 1992; illetve Sarlós Béla, 1976.

¹¹ Corpus Juris Hungarici, 1869–1871. évi törvéncikkek, 1896. 280.

¹² Corpus Juris Hungarici, 1884–1886. évi törvéncikkek, 1897. 405.

Választhatók voltak az országgyűlési választójoggal rendelkező írni-olvasni tudó személyek. Az addig érvényben lévő 1848. évi V. tc.-ben szabályozott választói jogot az 1874. évi XXXIII. tc. módosította.¹³ Ennek értelmében a választhatóságot a 24. életév betöltéséhez kötötték, továbbá azok tartoztak ebbe a csoportba, akik a házadó alá eső legalább három lakrészből álló házzal vagy legalább 16 forintnyi földadóval terhelt földbirtokkal rendelkeztek. A választói jogosultság akkor is fennállt, ha az ingatlan még nem volt az illető birtokában, de kimutatta, hogy az örökösödés jogán őt illeti, továbbá ha az örökösödési eljárás folyamatban volt. Az iparosok és kereskedők esetében legalább évi 105 forintnyi állami adó alá eső jövedelemmel, közalkalmazottnak évi 500 forintnyi adóköteles fizetéssel kellett rendelkezni a választhatósághoz. Jövedelemre való tekintet nélkül választói joggal bírtak továbbá az értelmiségiek is.

A választók létszámáról nincsen tudomásom, azonban a választhatók névjegyzéke, amely egyben részletezi a választásra jogosultság alapját is (birtok, kézművesség, gyár, kereskedés, jövedelem, értelmiség, régi jog), fennmaradt. Egerben az 1869-es névjegyzék alapján 1998 személy volt jogosult arra, hogy beválasszák a képviselőtestületbe.¹⁴ Az 1874-es választójogi szigorítás radikálisan lecsökkentette a választhatók számát, a korábbi 2222 főről (1872-es adat) a törvényt követően 1213-ra (1875-ös adat) csökkent a számuk.¹⁵ Ennek értelmében az 1875-ös választásokat megelőzően elrendelték, hogy az 1872-es választók névsorát újból írják össze, ugyanis azok közül *„már többen elhaltak, szavazati jogukat elveszítették, még ellenben többen vannak olyanok kik 72 es évtől fogva már választói jogosultságot szereztek”*.¹⁶

A képviselői tagság 6 évre szólt, azonban háromévente új választásokat tartottak, és a testület felét megújították, a póttagokkal együtt. Ennek értelmében háromévente 50 rendes és 23-25 póttagot választottak. A választók névjegyzékét választókerületenként – az adókimutatás alapján minden évben kiigazítva – egy bizottság készítette el. A választókerületek számát és kiterjedését a képviselőtestület szavazta meg, felosztva azokat a házak alapján. 1872-ben az első választást 9 kerülettel tartották meg, majd az első hatéves ciklust követően 10-re emelkedett a számuk, a századfordulón pedig már 12 körzet volt. A szavazások a választókerületek kijelölt helyein zajlottak: a városházát leszámítva a szavazók az egyes polgárok házába mehettek leadni a szavazatukat.

¹³ Corpus Juris Hungarici, 1872–1874. évi törvénycikkek, 1896. 314.

¹⁴ MNL HML IV. 254/5. Heves és Külső-Szolnok Vármegye Bizottmánya Központi Választmányának iratai (1861–1869)

¹⁵ Eger, 1875. március 4. 1.

¹⁶ MNL HML V. 71/2. Közgyűlési jegyzőkönyv. 206.

A képviselők társadalmi összetétele

Amennyiben a választott képviselőket hasonló társadalmi helyzetű egyének csoportjaként értelmezzük, akkor a társadalmi összetételükből kimutatható, hogy kiknek volt esélyük arra, hogy bekerüljenek az elitpozíciókat birtoklók közé. Az adatok hiányosságainak figyelembevétele mellett az alul- és felülreprezentáltságnál természetesen az összlakosság társadalmi összetételét is számításba kellene venni. Mivel a választók köréről nincsen tudomásunk, így azt sem tudjuk megmondani, hogy a helyi társadalom egészébe mennyire ágyazódtak be, és hogy a megválasztottak hány fős csoportokból kerültek ki. Az elemzések során a foglalkozások kategorizálása jelenti a legnagyobb nehézséget. A hosszú időintervallumban huzamosan fennálló foglalkozási megnevezések ugyanis nem tudják kellőképpen szemléltetni az időközben végbement belső változásokat.¹⁷ A foglalkozási besorolásoknál a Keller Márkus által a piarista szerzetesek rekrutációjának és mobilitásának vizsgálatakor használt kategóriákat alkalmaztam, ugyanis amellett, hogy tételesen felsorolja, milyen foglalkozást ért egy-egy kategória alatt, az időmetszetek is azonosak az általam vizsgált évekkel.¹⁸ A képviselők foglalkozását a városi adójegyzékekből és anyakönyvekből rekonstruáltam, ugyanis a választói névjegyzékben feltüntetett „képesség alapja” csak a kézműveseknél, a kereskedőknél és az értelmiséginél tartalmaz pontos megnevezést. A társadalmi összetétel kimutatásához három időmetszetet állítottam fel: egy időintervallum 2 választási ciklust fed le, azaz 12 évet. Ez alapján az első metszetben 1872-től 1884-ig szerepelnek a tagok, a másodikban 1884-től 1896-ig, végül a harmadikban 1896-tól 1911-ig. A három metszet között természetesen voltak átfedések. Az így felállított metszeteket a következő táblázat szemlélteti.

¹⁷ Tóth, 1987/a. 62–86.

¹⁸ Keller, 2004. 144–157.

	1872–1884		1884–1896		1896–1911	
Értelmiség	21	18%	20	21%	13	14%
Ügyvéd	13	11%	11	11%	5	5%
Orvos	5	4%	3	3%	1	1%
Tanár	1	< 1%	5	5%	6	7%
Mérnök	1	< 1%	1	1%	1	1%
Gyógyszerész	1	< 1%	0	0	0	0
Köztisztviselő	25	20%	16	17%	23	25%
Iparos	33	28%	36	37%	32	35%
Kereskedő	10	9%	6	6%	5	5%
Földbirtokos	3	3%	4	4%	2	2%
Földműves	16	14%	9	9%	7	8%
Egyházi	2	2%	2	2%	4	4%
Egyéb	7	6%	4	4%	6	7%

*1. ábra: A képviselők társadalmi összetétele foglalkozás szerint (1872-1911).
(Forrás: a szerző számításai saját adatbázis alapján.)*

Bár nem tudtam beazonosítani minden tagot, az így kapott adatokat mégis reprezentatív értékűnek találtam ahhoz, hogy felvázolják a képviselők foglalkozási megoszlását. A századfordulót megelőző évtizedekben a választott képviselők alapvetően az iparosok köréből kerültek ki. Jelentős számban voltak továbbá értelmiségi foglalkozásúak, ezen belül legnagyobb súllyal az ügyvédek szerepeltek, valamint az orvosok is csupán némileg maradtak el tőlük létszámban. A kereskedők száma is viszonylag kiegyensúlyozottan alakult a századfordulóig. Ezt követően azonban szembeűnő az értelmiség visszaszorulása. Míg az ügyvédek létszáma folyamatosan csökkent, majd megfeleződött, addig az orvosok szinte teljesen eltűntek a listákról. Ezzel szemben az iparos réteg mindvégig megtartotta súlyát a képviselők között. Mellettük a legdominánsabb csoport a tisztviselőké volt. A korszak egészében jelentős szerepet töltöttek be a városi tisztviselők, amiben az is közrejátszott, hogy az 1886-os községi törvény értelmében állásuknál

fogva tagjai voltak a testületnek. A megyei tisztviselők jelenléte ezzel szemben nem volt számottevő. Bár mindhárom időmetszetben találhatunk egy-egy megyei hivatalnokot, főjegyzőt, számvevőt, létszámuk mégis alig mérhető. A többi foglalkozási csoport aránya szinte jelentéktelen, azonban említésre méltó a földművesek jelenléte és az egyéb kategóriába sorolt házbirtokosok – mint foglalkozás – és magánzók megnövekedett képviselete. Az értelmiség egyértelmű háttérbe szorítását értékelhetjük úgy is, hogy a századfordulót követően a csoport már inkább a virilisek között képviseltette magát nagyobb számban. A kereskedelemmel foglalkozók mellett a szabadfoglalkozású értelmiségiek domináns fölénye – többnyire a kétszeres adóbeszámítás okán –, azon belül is az ügyvédek jelenléte mindvégig érvényesült a korszakban a virilisek között. Ugyanez a tendencia figyelhető meg Szekszárdon, Tolna megye székhelyén, ahol szintén a jogi végzettségűek jelenléte volt meghatározó, tükrözve ezzel a megyeszékhely funkciójából adódó lehetőségeket.¹⁹ A tagok között több esetben megfigyelhető a pozícióváltás, amikor a választás mellett vagy inkább helyett virilis joggal tartotta fenn elitpozícióját az illető a testületben. Ezt a módszert Nyíregyházán is alkalmazták, ugyanis a választásokon való elindulást a családi stratégia is meghatározta. Vagyis azok a családtagok indultak, akiknek egyébként nem lett volna esélyük bekerülni a testületbe.²⁰ Egerben ez nem volt általános, mégis vizsgálándó kérdésként merül fel a továbbiakban.

A képviselők anyagi viszonyairól nincsenek információk, leginkább a lakóhelyi adatokból tudunk következtetni a vagyoni állapotukat illetően²¹. A belvárosi telekkönyvekben regisztrált tulajdonosváltozások alapján 93 képviselő lakhelye azonosítható be, akik a belvárosban éltek, és háztulajdonnal rendelkeztek. Az ingatlanjuk alapján feltehetően rendelkeztek a választhatósági kritérium követelményei szerinti legalább három lakrészből álló házzal. A külvárosi képviselők lakhelye bizonytalan, ugyanis egyrészt ezekről a személyekről nincsenek lakóhelyi adatok, másrészt számos példa akad arra, hogy egy-egy választási ciklusban különböző kerületekben is megválasztották őket, így nem derül ki az, hogy pontosan hol is laktak.

¹⁹ Csekő, 2002. 152.

²⁰ Kövér, 2010. 282–296.

²¹ A vizsgálathoz az Egri Körzeti Földhivatalban található, 1890-es kataszteri térképhez tartozó belvárosi telekkönyveket használtam fel. Az elmúlt években 539 belvárosi ingatlan tulajdonjogi változása került feldolgozásra, amit egy Microsoft Access adatbázisban rögzítettem.

A képviselők fluktuációja

1872 és 1911 között 14 választás zajlott le, háromévenként megújuló tagokkal. A vizsgált időszakban az 507 képviselő közül legtöbben, 241-en csupán egyszer kerültek be a képviselőtestület tagjai közé. További 99 személyt kétszer választottak, míg a testület 15%-a háromszor is élvezhette a választók bizalmát. Ennek alapján megállapítható, hogy a korszakban elég erős volt a fluktuáció mértéke, és egy-egy képviselőnek nem sikerült hosszú távon megkapaszkodnia a testület soraiban. Ezt magyarázhatjuk azzal, hogy a képviselőtagság nem számított hivatásnak, tehát a megválasztott tagok kiegészítő tevékenységként, mesterségük gyakorlása mellett végezték munkájukat. Mindezért persze jövedelem sem járt.

A személyi állományban bekövetkezett ilyen jellegű változás viszont egy csekély számú csoportnál már nem jellemző. 26 személyt választottak meg több mint hatszor, akik egyben képviselték a személyi folytonosságot is. Közülük 14 embernek már közel 2 évtizedes tagság állt a háta mögött, és csupán egy személyről mondható el, hogy mindvégig tagja a testületnek. Ilyen emblematisz figurának tekinthetjük Szederkényi Nándor megyei tiszviselőt, aki 12 alkalommal került megválasztásra a korszakban. Első aljegyzői²² és országgyűlési képviselői teendői mellett azonban nem vett részt tevékenyen a városi testületi munkában annak ellenére, hogy az országgyűlési és városi képviselőtagsága csupán két alkalommal esett egybe, az 1878-as évben és az 1890–1896 közötti időszakban. 24 évig (8 választás) volt a képviselőtestület tagja Simáczius Gusztáv, aki a városi tagság mellett mindvégig megyei hivatalt töltött be (első aljegyzői, majd főispáni titkárságot²³). Az 1872-es választásokat követően még megfigyelhetjük a megyei tiszviselők jelenlétét a város életében, azonban a nyolcvanas évektől – néhány főt leszámítva – teljes mértékben eltűntek a listákról.

A fenti adatokból kitűnik tehát, hogy a vizsgált korszakban mindvégig erőteljes volt a cserélődés a képviselők között. Amennyiben összehasonlítjuk a testület életét meghatározó két jelentősebb évet, további fluktuációt tapasztalunk. Az 1867-ben újonnan felállt testület teljes létszámát a következő, 1872-es listával összevetve a választott képviselőknél csupán 33%-os egyezést figyelhetünk meg, a virilizmák közé pedig 27% került át a régi képviselőtestületből. A virilizmus bevezetését követően, az újonnan felállított testületben tehát a tagok többsége korábban nem vett részt a városvezetésben. Habár az 1874-es választójogi szigorításokat követően a választásra jogosultak száma jelentős mértékben csökkent, mégis 71%-os egyezést tapasztalhatunk az 1872-es testületi tagokhoz képest.

A fluktuációt nagy valószínűséggel befolyásolhatta a tagok életkora is, amely esetben három generációt tudunk vizsgálni. Az 1867-es és 1872-es választásokkor

²² Pap, 2011. 169., 180.

²³ Uo. 188., 190.

képviselővé választott tagok közül legtöbben az 1830-as évek második felében születtek, ami azt jelenti, hogy 40 év körüli volt az átlagéletkor. 8 személy az 1820-as évek közepén született, a legidősebbek közül 6-an pedig 1810-ben láttak napvilágot. Legkorosabb képviselőnek az 1806-ban született idősebb Miticzky János számított, aki ugyan 80 éves korában halt meg, de 72 éves kora után már nem került megválasztásra. A testületben kivételnek számító legfiatalabb tag, a földműves foglalkozású Pogonyi János mindösszesen 25 éves volt, amikor megválasztásra került 1884-ben. A testületbe való bekerülésében valószínűleg közrejátszhatott az is, hogy édesapját szintén tagként lehet regisztrálni. A nyolcvanas évektől a kilencvenes évek közepéig tartó időszakban az 1840-ben és 1850-ben születettek domináltak, majd a századfordulót megelőző években kezdtek megjelenni az 1860-ban született képviselők, amely teljes egyezést mutat a nyíregyházi képviselőtestületi elittel²⁴.

Az átlagéletkor tehát a vizsgált korszak egészében 35-50 év körül ingadozott; 30 éves kor alatt azonban nem volt jellemző a bekerülés, a felső korhatár pedig, egy-két kivételtől eltekintve, 65 év körül mozgott. A képviselők életkora is alátámasztja tehát, hogy a bekerüléshez szükséges volt a társadalmi elismertség és a presztízs, amelyet idősebb korokra szereztek meg.

Származás és rokonsági kapcsolatok

A 19. század második felében a rokoni kapcsolatok funkciója és jellege megváltozott, az együttélés régi formái felbomlottak, így a rokonsági rendszer is átstrukturálódott.²⁵ Ennek ellenére a vidéki elittársaságok integráló szerepéhez a családi, rokonsági elv nagymértékben hozzájárult. A legfontosabb eszköz a házassági stratégia volt, így próbáltak bekerülni az elitbe és stabilizálni a helyüket a rokoni kötelékek révén²⁶.

A rokonság mellett ugyanilyen társaságszervező ereje volt a szocializációs vagy hivatásbeli közösségeknek, a hasonló végzettségű, azonos foglalkozásúak csoportjának²⁷. A rokoni és/vagy szakmaspecifikus elvek mentén szerveződő elit intézményes szinten is összefonódott, és az integráló szerepe a pozíciók elosztásában is megnyilvánult. A továbbiakban ezeken az alapokon továbbhaladva vizsgálom a családok és a helyi elit viszonyrendszerét. Arra voltam kíváncsi egyrészt, hogy kimutatható-e egy életpályára jellemző dinamika a képviselőtestületbe való bekerülés nyomán, másrészt, hogy a házassági kapcsolatoknak milyen szerepe volt az elitbe való bekerülés esetén. Valóban a csoportok magjának alapvető szerveződési elve volt-e a családi kapcsolat, és ha igen, ez hogyan nyilvánult meg.

²⁴ Takács, 2008. 53–54.

²⁵ Faragó, 1999. 151–194.

²⁶ Gyáni, 2012. 34–36.

²⁷ Kövér, 1995. 217–223

A képviselők rokonsági hálóját az ilyen esetekben használt forrásból, a felekezeti házassági anyakönyvekből vizsgáltam.²⁸ A mintába az 1880 és 1895 között házasságot kötő személyeket vontam be. Ez azonban nem jelentett szűkítést, hiszen így a mintában éppúgy szerepel a már több éve képviselő, megözyvegült és második házasságát kötő, mint a frissen megválasztott, harmincas éveinek elején járó tag. Az elemzés során vizsgálati szempontként vettem fel a földrajzi származást is. A mintában szereplő képviselőket így két csoportba soroltam annak alapján, hogy tősgyökeres egri családból származtak-e vagy bevándorlóként telepedtek le tartósan a városban. Az anyakönyvekből kapott adatokból nagyfokú zártságra tudunk következtetni, hiszen az egymás között házasodás elég gyakori volt, összefonódottság jellemzi őket családi kapcsolataik révén. A zártságot támasztja alá az a tény is, hogy a vizsgált korszakban a megválasztott képviselők túlnyomó többsége (64%, 48 fő) egri születésű volt, és a képviselőtestületi elittagok között bevándorlóként csupán egyharmaduk (35%, 26 fő) jelent meg. A bevándorlók származási helyét illetően nem tapasztalunk egységes rekrutációt, sem megyei, sem település szinten. A betelepülők zömmel a környező településekről vagy az ország különböző pontjairól érkeztek (Kompolt, Gyöngyös, Heves, Kisnána, Mezőkeresztes, Budapest, Nagyida), azonban mindannyian helyben nőültek, rendszerint egri családból választva feleséget (7 esetből 6-szor egri feleséggel házasodtak, 1 esetben a születési hely ismeretlen). A betelepülők benősülése mellett az egri születésűeknél tapasztalhatunk összeházasodás útján létrejövő hálózatot. A 18 egri születésű képviselőtestületi tag közül 12-en választottak szintén egri születésű feleséget, ketten Felnémetről érkeztek, egy pedig Kunszentmártonról.

A vizsgált tagok közül két csoportot emelek ki és hozok rá példát: 2-2 iparos családot, illetve nem egri születésű értelmiségit. Általános jelenséggé tűnt fel az iparosoknál, hogy a házasságnál valamelyik gyerek egy szintén képviselőtestületi tag családjába házasodott be, vagy a tanúik tagjai voltak a testületnek. Strausz József asztalosmester a már két évtizede a testület tagjaként regisztrált Füstös Bernát lányát vette feleségül 1888 nyarán. A házasság során felkért mindkét tanú képviselőtestületi tag volt. Az örökséggé váló tulajdonába került háromszobás Jókai utcai házon kívül a századfordulót megelőző években a Széchenyi utcában vásárolt házat, végül 44 éves korában ő is megválasztásra került. A mészáros mesterséget űző testvérét, Sándort szintén ingatlanhalmozóként tarthatjuk számon. Házat birtokolt a Karéj, a Bárány, végül a Széchenyi utcában is. Ő viszonylag fiatalabb korban, 33 évesen került a testületbe.

Egy másik példa arra enged következtetni, hogy a képviselőtestületi pályafutásban fontos szerepet játszott a központba való költözés, így a státuszemelkedéssel a testületbe való bekerülés esélye is lényegesen nagyobb volt. Balkay István lakatos a házasságát megelőző években a külvárosban, a Maklári hóstyán élt, azt

²⁸ MNL HML IV. 416. 141–158 Heves vármegyei felekezeti anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye (1827–1895)

követően, vagyis 1881 után már az apósa házában tűnik fel bérlőként, a Káptalan utcában. 1888-ban a felesége révén örökségként, azt követő évben pedig vásárlás útján teljes egészében a tulajdonába került az ingatlan. A következő választások alkalmával pedig már a képviselőtestületi tagok között találjuk.

A mintában szereplő értelmiségieknél még inkább kirajzolódik egyfajta beilleszkedési dinamika, azonban itt már érzékelhetőek a foglalkozások közötti státuszkülönbségek. A (büd)szentmihályi születésű Szőke Sándor, az Érseki Tanítóképző tanára 1889-ben vette feleségül Komáromy József szücsmester és képviselő lányát, Máriát. A házasságnál itt is, mint egy korábbi példánál, a tanúk képviselőtestületi tagok voltak. Arról sajnos nincsen információ, hogy mikor került a városba, az azonban bizonyos, hogy 1896-ban házat vásároltak a Servita utcában, és ugyanabban az évben, 37 éves korában bevásárolták a testület tagjai közé is. Másfajta házassági szokásokat figyelhetünk meg azonban a magasabb presztízsű – hivatásbeli közösségi – ügyvédek esetében. A kompolti születésű, de már gimnáziumi tanulmányait Egerben végző Altorjay Sándor, később az Érseki Jogakadémia tanára, szintén ügyvéd családba házasodott be. Tarnay József²⁹ lányával, Máriával kötött házassága során a felkért tanúk egy gazdatiszt és egy járásbíró volt. Altorjay 33 éves korában került megválasztásra a képviselőtestület tagjai közé. Vélhetően szemléletes példa Turcsányi Gyula főorvos esete is, aki 1893-tól töltötte be posztját a megyei tisztikarban³⁰, azonban a városi képviselőtestületbe csak az 1899-es választásokkor jutott be. Ugyanabban az évben, amikor ingatlant vásárolt a Széchenyi utcában.

Összegzés

Arra a következtetésre juthatunk tehát, hogy a képviselőtestületi tagság mint elitpozíció elválasztja ugyan a tagokat a társadalom széles rétegétől, azonban a családi kapcsolatok további válaszfalakat sejtetnek a csoporton belül. A házassági anyakönyvekből belterjes kapcsolatok rajzolódnak ki, ahol előnyben részesítették az egri születésű egyéneket, ugyanakkor nem zárták ki a betelepülőket sem. A képviselőtestületi tagságot tehát valóban tekinthetjük egy csoportképző funkciónak, ahol a tagok a weberi értelemben vett rendi kritériumokat figyelembe véve, származás és házasodás alapján hasonlóak. Tóth Zoltán szerint az egyén foglalkozási státuszának a rendi-jogi hierarchiában elfoglalt helye ad pozíciót. A szabad céhes kézműves iparosság és kereskedőség a céhek felosztása után is az ipartestületekben őrizte meg különállását,³¹

²⁹ MNL HML IX. 701. Ügyvédi kamarai névjegyzék (Év nélkül)

³⁰ Pap, 2011. 196.

³¹ Tóth, 1987/b. 407–419.

az iparegyletek pedig megtartották a céhes időkből örökölt katolikus karaktert.³² A foglalkozási összetétel alapján a tagok többségét a városi ipartestületbe regisztrálva találjuk meg,³³ a megválasztott képviselők pedig többnyire nem a kaszinót, hanem a Keresztény Iparoskört látogatták, többen a vezetőségében (elnök, alelnök) is részt vettek. Felfoghatjuk a csoportot a hagyományos, céhes eredetű kézművesipar továbbörökítőinek, a tradicionális helyi elitnek, akik a dualizmus éveiben a társadalmi elismertség és presztízs révén megőrizték a pozícióikat. Ezek továbbá azok a keretek, amelyek a város fejlődését és az újonnan érkezők (köztük a zsidók) integrálódási esélyeit is meghatározták.

A dolgozatban csupán egy elitpozícióban lévő csoportot vizsgáltam az eddigi elitkutatásokhoz igazodva, azonban felmerül a kérdés, hogy kialakult-e egy belülről integrált új egri elit, amelyben a többi eliteszoporthoz viszonyítva rokon vonások figyelhetők meg életmód, lakásviszonyok, származás, jövedelem tekintetében. Vizsgálendő kérdés továbbá az is, hogy az újonnan kialakult csoportok a hagyományos, törzsökös helyi elit értékeihez és életmódjához próbálták-e igazodni, vagy inkább már az újonnan betelepülő, nagyobb presztízzsel bíró értelmiségi-tisztviselői életpályákat próbálták követni. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához mindenképp figyelembe kell venni a vagyoni és jövedelmi elit alakulását, amely már egy további kutatás témája.

Felhasznált források és szakirodalom

Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytar, 1000–1895, 1869–1871. évi törvény-czikkék. Budapest, 1896.

Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytar, 1000–1895, 1872–1874. évi törvény-czikkék. Budapest, 1896.

Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytar, 1000–1895, 1884–1886. évi törvény-czikkék. Budapest, 1897.

Eger, Politikai és vegyes tartalmú hetilap, 1875. március 4.

MNL HML IV. 254/5. Heves és Külső-Szolnok Vármegye Bizottmánya Központi Választmányának iratai (1861–1869)

MNL HML IV. 416. 141–158. Heves vármegyei felekezeti anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye (1827–1895)

MNL HML V. 71. 1/2/3/5/7/8/10/13/16/19/25. kötetek. Eger város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei (1872–1950)

³² Tóth, 1989. 70.

³³ MNL HML IX. 251. Eger és Vidéke Ipartestület iratai, 1884–1949.

- MNL HML V. 72/b/12. n.d. Városi képviselőválasztás, 1917.
- MNL HML V. 74/19. Eger város adóhivatalának iratai 1883 (1872–1952)
- MNL HML IX. 251. Eger és Vidéke Ipartestület iratai, 1884–1949.
- MNL HML IX. 701. Ügyvédi kamarai névjegyzék (Év nélkül)
- Bibó, 1982.: *Elit és szociális érzés. In: Bibó István összegyűjtött munkái 2. S. a. r. Kemény István és Sárközi Mátyás, Bern, 1982.*
- Bónis–Degré, 1971.: *Tanulmányok a helyi önkormányzat múltjából. Szerk.: Bónis György, Degré Alajos. Budapest, 1971.*
- Csekő, 2002.: *Csekő Ernő: A szekszárdi virilisek összetétele 1872-1918 között. In: Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 2002. 149–162.*
- Faragó, 1999.: *Faragó Tamás: Tér és idő – Család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok (1976–1992). Miskolc, 1999.*
- Gyáni, 2012.: *Gyáni Gábor: Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok. Kolozsvár, 2012.*
- Gyáni–Kövér, 2003.: *Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2003.*
- Horváth, 1999.: *Horváth J. András: Új emberek az Újvárosházán – Az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele. Tanulmányok Budapest múltjából – 28. Budapest, 1999.*
- Kajtár, 1992.: *Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok 1848–1918. Budapest, 1992.*
- Keller, 2004.: *Keller Márkus: Új polgárok – régi értékek. A piarista szerzetesutánpótlás rekrutációja és mobilitása, 1876–1930. Aetas, 19/1. 144–157.*
- Kiss, 2007.: *Kiss Péter: Hatszáznégyen Eger múltjából 1944-ig. Eger, 2007.*
- Kövér, 1995.: *Kövér György: Kisvárosi elit társaságok. Hajdúböszörmény a két világháború között. In: Rendi társadalom – polgári társadalom. 4. Mezőváros-kisváros. Szerk.: Mikó Zsuzsa. Debrecen, 1995. 217–222.*
- Kövér, 2010.: *Kövér György: Kiből lett és kiből nem lett virilista? Szabolcs megye, 1883. In: Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Szerk.: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor. Budapest, 2010. 282–296.*

- Pap, 2011.: *Tisztviselői adattár (1849–1919). Pap József által szerkesztett szócikkek. In: Heves megye történeti archontológiája: (1681–) 1687–2000. Szerk.: Bán Péter. Eger, 2011.*
- Sarlós, 1976.: *Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Budapest, 1976.*
- Szilágyi, 2011.: *Szilágyi Zsolt: Város és elit. A Horthy-kori Kecskemét történeti földrajzi és társadalomtörténeti megközelítésben. (Doktori disszertáció) Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2011.*
- Takács, 2008.: *Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. Budapest, 2008.*
- Tóth, 1987/a.: *Tóth Zoltán: Társadalmi státus és a foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatistikában. Statisztikai Szemle, 65/1. 62–86.*
- Tóth, 1987/b.: *Tóth Zoltán: A századvégi foglalkozásstatistika ágazati rendszere, mint rendi strukturális örökség. In: Rendi társadalom – polgári társadalom 2. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk.: Á. Varga László. Salgótarján, 1987. 407–420.*
- Tóth, 1989.: *Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Budapest, 1989.*

A TIHANYI BENCÉSEK ÉS OLVASMÁNYAIK A 18. SZÁZAD VÉGÉN

FAA-LENDVAI ERZSÉBET

II. József 1782. január 26-án kihirdetett kolostoreltörlő rendelete értelmében a Helytartótanács és a Kamara felosztatási biztosai a felosztatott rendek ingó és ingatlan vagyonáról mindenhol teljes leltárt és vagyonbecslést készítettek, és a kolostorok vagyontárgyai között a könyveket is összeírták. A felosztatott szerzetesrendek abolíciós könyvjegyzékei az Egyetemi Könyvtár Kézirattárába, illetve a Magyar Nemzeti Levéltárba kerültek, de az abolíciós könyvanyag teljes feldolgozása és részletes elemzése még várat magára. A bencés rend abolíciós könyvjegyzékei még csak részben kerültek feldolgozásra, és csak a pannonhalmi főapátság régi magyarországi könyveiről¹, valamint a dömölki apátság felosztatáskori katalógusairól² készült egy-egy tanulmány.

A Magyar Nemzeti Levéltárban és az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában az eddig átvizsgált abolíciós iratok között a tihanyi apátsági könyvtár könyveinek jegyzéke nem található meg, így a könyvtár teljes állományának rekonstruálása jelenleg nem lehetséges. Az Országos Levéltárban a Helytartótanács tihanyi abolíciós iratai között viszont van egy tizenöt oldalas feljegyzés, amely a szerzetesek celláiban található tárgyak felsorolását – köztük a könyveket is – tartalmazza.³

A külön leltárakra ez esetben azért volt szükség, mert az 1782-es felosztatási rendelet 6. pontjának értelmében a szerzetesek szobáiban levő vagy az előljárjuknál letétbe helyezett tárgyak a rendtagok magántulajdonát képezték, és ezeket távozásukkor mind magukkal vihették⁴. 1786 márciusában az Udvari Alapítványi Számvevőség egy újabb szabályozást⁵ vezetett be, melynek 35. pontja megerősíti,

¹ Kiss, 1996.

² Horváth, 2012. 904–940.

³ MNL OL C 103, Helytartótanácsi levéltár, Helytartótanácsi Számvevőség, Alapítványi ügyosztály: Inventarien, 17. doboz.

⁴ Velladics, 2001.

⁵ Uo.

hogy a szerzetesek azokat a celláikban találhatók, személyes használatú tárgyakat is megtarthatják, melyek korábban egyértelműen a kolostor tulajdonában voltak.⁶

A rend könyvtárainak könyveit az Egyetemi Könyvtárba szállították, és a Pannonhalmi Rendtörténet (továbbiakban: PRT) szerint a rend visszaállítása után a tihanyi apátság is visszakapta könyveinek egy részét.⁷ Az erről készült jegyzék egy másolatát a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban őrizték, azonban megkeresésemre a levéltárosok már csak az irat egykori helyét⁸ tudták megmondani, mert az akta időközben elkallódott. Az Országos Széchényi Könyvtárban, a Könyvtári Intézet Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtárában viszont találkoztam egy 2002-ben megírt szakdolgozattal⁹, amelynek mellékletében végül rábukkantam a tihanyi bencés apátsági könyvtár megmaradt könyveinek listájára.¹⁰

A tihanyi szerzetesek könyveiről további adatok találhatóak az apátsági számadási jegyzőkönyvekben is. Bár a számadási jegyzőkönyvek elsősorban arra adnak választ, hogy a könyvek beszerzésére milyen összeget fordított az apát, időnként azonban mégis találunk adatokat könyvcímekre, illetve szerzőkre vonatkozóan is. Az eredeti feljegyzéseket a Pannonhalmi Rendi Levéltárban még nem állt módomban megvizsgálni, az erre vonatkozó adatokat a Pannonhalmi Rendtörténet köteteiből gyűjtöttem össze.

Tanulmányom célja kettős: egyrészt, hogy a kéziratos és egyéb források felhasználásával bemutassam a tihanyi bencések olvasmányait, másrészt pedig a vizsgálat során feltárt újabb adatok elemzésével kiegészítsem a kora újkori könyvtártörténeti és olvasmánytörténeti kutatások eddigi eredményeit. A tihanyi szerzetesek olvasmányairól rendelkezésre álló három forrás közül a szerzetesek szobáiban található művek vizsgálatát tartom különösen fontosnak, mert úgy gondolom, ezek a könyvek tükrözik legpontosabban a szerzetesek érdeklődését. Az 1803-ban visszakapott könyvek jegyzéke szintén fontos adatokkal szolgál a 18. századi tihanyi apátsági könyvtár történetéhez, és olvasmánytörténeti jelentősége is lényeges. A könyvtár abolíciós jegyzékének hiánya miatt úgy vélem, az eredeti apátsági számadási jegyzőkönyvek további vizsgálata is elengedhetetlenül szükséges. A terjedelmi korlátok miatt azonban jelen tanulmányomban mindhárom

⁶ Fünf und Dreißigstens. Ist bereits allerhöchsten Orts erlauber worden, daß ein jedes geistliche Individuum seine, in seinem Zimmer vorfindige entweder aus eigenem beigeschafte oder zum täglichen Gebrauch von dem Kloster empfangene Geräthschaften als ein Eigenthum behalten könne.

⁷ PRT XI. 679.

⁸ Főapátsági Levéltár, Pannonhalma. A Pannonhalmi Főapátság iratai, Acta Recentiora fasc. 10. nr. 6.

⁹ Báthory, 2002. 76.

¹⁰ Libri Abbatiae Tyhaniensis Bibliotheca Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae Superstitis.

forrást nem tudom teljes körűen bemutatni, így a szerzetesek celláiban összeírt művekre helyezem a hangsúlyt.

Bencések és az olvasás

A rendalapító Szent Benedek Regulájában¹¹ nagy szerepet tulajdonít a munka és az imádkozás mellett az olvasásnak is, mert: *„A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal.”* (48.1)

A kötelezően előírt olvasás magába foglalja a liturgikus és a közösségi eseményeken történő felolvasást és az egyéni olvasást is. *„A testvérek étkezésénél nem szabad hiányoznia a felolvasásnak”* (38.1), rendelkezik Szent Benedek, és: *„Az asztalnál a legnagyobb csend legyen, hogy ott senkinek suttogását vagy szavát ne lehessen hallani, csak a felolvasóét.”* (38.5) A Regula alapján az olvasás azonban nem csak kötelesség, fegyelmező eszköz is: *„Az asztalközösségtől megfosztottra ez a szabály áll: Az imateremben sem zsoltárt, sem antifónát nem énekelhet, sem olvasmányt nem olvashat, míg csak eleget nem tesz”* (24.4).

A legfontosabb felolvasás az imateremben végzett zsolozsma volt. Hétköznap három olvasmányt, vasárnap és ünnepnap pedig három alkalommal négy olvasmányt olvastak fel, és az apát is felolvasott egy evangéliumi szakaszt. A többi imaórán már csak rövid olvasmányok voltak. A szerzetesek a közös étkezés alatt is hallgatták a felolvasót, és az esti imaórát vagy a vacsorát követő közösségi együttlétet is felolvasással töltötték el, egészen a befejező imaóráig. Az egyéni olvasás nyáron 10 órától 12 óráig volt kötelező, télen pedig reggel 8 óráig. A Regula a nagyböjti időt kivéve ebéd után pihenőt ír elő, azonban *“ha valaki olvasni akar, akként olvasson magában, hogy mást ne zavarjon”* (48.5). Vasárnaponként a testi munka helyett is olvastak a szerzetesek, kivéve azokat, akik közösségi munkát végeztek¹². A Regulában Benedek a nagyböjti időre is kötelezővé teszi az olvasást: *„A negyvennap böjtre mindenki kapjon egy könyvet a könyvtárból, amelyet elejétől végig olvasson el”* (48.15).

A 17. században a magyar bencések szervezete az osztrák melki kongregáció Regulára épült statútumai alapján alakult újjá. A melki statútumok a szerzetesek napi tevékenységeit is szabályozták, köztük az egyéni és a közös olvasás módját és idejét is. A szerzetesek egyéni olvasmányaikkal a fél 4-kor vagy 4-kor kezdődő matutinum és a 6-kor kezdődő prima között, a félórás elmélkedés után foglalkozhattak. A prima után a káptalanban közös felolvasáson vettek részt, ahol a Regulából hallgattak meg egy részletet. A prima és a tertia közötti időben, körülbelül 7 és fél 9 között a növendékek lelki olvasmányaikkal vagy teológiai tanulmányaikkal

¹¹ Szent Benedek Regulája. Fordította: Söveges Dávid

¹² Bánhegyi, 2001. 12–16.

foglalatoskodtak, a papok pedig prédikációikra vagy egyéb tanulmányaikra készültek. A rendtagok a böjti napokon 11 órakor, egyéb napokon 10 órakor mentek ebédelni, ahol a felolvasó a Regulának megfelelően az ebéd kezdetén a Szentírásból, majd egy latin nyelvű és végül egy magyar nyelvű lelki olvasmányból olvasott fel. A vacsora 5 órakor kezdődött, és szintén a lelki olvasmányok hallgatásával telt. Este 7 órakor az oratóriumban még meghallgattak egy rövid olvasmányt, majd elmondták a kompletóriumot. A szerzetesek 8 órakor aludni mentek, de a celláikban még egy ideig fennmaradhattak, és foglalkozhattak akár az olvasással is, ugyanis a melki statútumok azt is előírták, hogy a szerzetesek celláiban éjszakánként állandóan égni kellett egy mécesnek.¹³ Lendvay Placid főapát azonban – hogy a szerzetesek ne legyenek a hajnali imádságnál álmosak – 1694-ben a Charta Caritatisában már így rendelkezik: „1/2 9 óra után senki se merészelje égvé hagyni gyertyáját, mert különben az előjárók testi fenyítéssel fogják sújtani”.¹⁴

A bencés szerzeteseknek napjainkban is naponta kell olvasniuk a Szentírást, valamint más, vallásos tárgyú könyveket. A zsolozsmán és az ebédlőben is naponta hallgatják a felolvasót, aki a Szentírásból és más egyéb, a szerzetesek épülésére szánt könyvekből olvas fel, és évente háromszor felolvassák Szent Benedek Reguláját is.¹⁵

A tihanyi bencés apátság újkori könyvtárának története

Az 1055-ben alapított tihanyi apátság középkori könyvanyaga a mohácsi vészt követő kettős királyválasztás, a pártviszály, a tihanyi vár elfoglalása alatt és után elpusztult. 1534-től a 18. század elejéig a tihanyi apát nem lakott a monostorban, az apátságnak csak címzetes apátjai voltak, és a szerzetesek is elhagyták a monostort.¹⁶ A szerzetesek a várrá lett monostorból nagy valószínűséggel inkább a monostor létét bizonyító okleveleket mentették a nehéz könyvek helyett. A szerzeteseknek, ha sikerült is a könyvek egy részét elmenekíteniük, azok a török időkben bizonyára elpusztultak, mert az apátság középkorban használt köteteiből egyetlen példány sem maradt fenn. A kódexekből csak Pisky István, tihanyi várkapitány Regestruma őrzött meg két lapot. Pisky ugyanis a számadáskönyvet egy 15. századi, hangjegyekkel ellátott misekönyv hártyalapjaiba köttette¹⁷.

Az 1687-ben megtartott pozsonyi országgyűlés a töröktől felszabadított birtokokat vissza akarta juttatni jogos tulajdonosaiknak. Az elszegényedett pannonhalmi főapátság azonban a tihanyi vár után kért fegyverváltságot megfizetni nem

¹³ PRT IV. 15–19.

¹⁴ PRT IV. 642.

¹⁵ Bánhegyi, 2001. 16.

¹⁶ PRT X. 148.

¹⁷ Takács, 1996. 257.

tudta, így 1701. augusztus 14-én az osztrák altenburgi bencés apát kapta meg I. Lipóttól Tihanyt.¹⁸ Az altenburgi időszak könyveiről, könyvtáráról (1701–1716) nem tudunk semmit. Valószínűleg az altenburgiaknak is voltak könyveik, de az apátságból való kiköltözköztetésekor feltehetően mind magukkal vitték – véli Sörös Pongrác.¹⁹ Könyvek bizonyosan voltak, sőt az 1803-ban visszakapott könyvek között található egy mű, melynek szerzője Amandus Benedictus, aki a címlapon a tihanyi bencés apátság altenburgi professzora titulussal szerepel. Talán még az is lehetséges, hogy ezt az 1701-ben megjelent könyvet az altenburgiak hagyományozták a tihanyiakra.

A pannonhalmi főapátsághoz való csatolás után szintén nincs adatunk, hogy a könyvtár mekkora készlettel rendelkezett. Létét is csak abból feltételezhetjük, hogy a Szent Benedek Reguláját követő bencés monostorok élete elképzelhetetlen lett volna könyv nélkül, és ezért a pannonhalmi főapátság az induláshoz valószínűleg könyveket is adományozott a tihanyi apátság számára.

Az apátság belső életéről csak kevés adattal rendelkezünk. Bár a kora újkorban egy káptalani határozat már előírta, hogy az apátságokban naplót kell vezetni, azonban Tihanyban ennek a kötelezettségnek sajnos nem tettek eleget.²⁰ Az apátsági számadáskönyvekből tudjuk viszont, hogy a könyvek beszerzéséről, illetve annak intézéséről – a melki statútumok rendelkezései szerint²¹ – Tihanyban is az apát gondoskodott. A 18. századi tihanyi könyvtárosok személyét nem ismerjük, de feladataik valószínűleg azonosak lehettek az osztrák kongregáció többi könyvtárának öreivel. Az említett statútumok a könyvtáros feladatkörét is szabályozták, és ennek megfelelően a könyvtáros kötelessége volt a könyvek rendezése és gondozása, a könyvtár tisztán tartása, a könyvek leporolása. Köteles volt ezen kívül a kiadott könyveket feljegyezni, illetve a kölcsönzőktől számon kérni, és a tiltott könyveket csak az előjárói külön engedélyével adhatta ki. A melki statútumok kikötik azt is, hogy új könyveket a rendtagok egyáltalán nem vihetnek be a kolostorba, a szabály megsértőjét nemcsak megbüntették, de a könyvet is elkobozták.²² Tihanyban a könyvek nyilvántartásáról sem tudunk semmit. A szerzetesek valószínűleg feljegyezték, hogy a könyvtárból ki mit vitt el, de teljes könyvjegyzék feltételezhetően az abolíciós összeírásig nem készült.

Grassó Villebaldról, a visszaállítás utáni első apátról nincs feljegyzés, hogy könyveket vásárolt volna. A könyvtár gyarapodásáról csak a későbbi két apát, Lécs

¹⁸ PRT XI. 5–6.

¹⁹ PRT XI. 678.

²⁰ PRT XI. 651.

²¹ PRT IV. 24.

²² PRT IV. 25.

Ágoston és Vajda Sámuel apátsági számadáskönyvei tanúskodnak.²³ Lécs Ágoston 1742-ben legelsőként egy nagyszombati kalendáriumot, 1753-ben Istvánffy Miklós történelmi művét, egy régi és egy új Bibliát, majd 1754-ben Calmet művét, Alexander Natalis összes művét, Szent Pál leveleit és más négy kánoni könyvet vásárolt meg egy könyvkereskedőtől.

Vajda Sámuel könyvvásárlásairól is számadáskönyvei tudósítanak. Az apát megvásárolta többek között Szent Hilár munkáit, egy misekönyvet, Voltaire és Rousseau életrajzát, Benkő József Transylvania című művét, Szilágyi István pécsi kanonok munkáját, Cornides Dániel Regnum Hungariae című művét, Pray Gánóczy ellen írt értekezését és Specimen hierarchiae Hungaricae című művét. Továbbá az Almanach von Ungarnt, Du Halde műveit, a szentgotthárdi apátság történetét, Szent Ágoston, Katona István, Wagner Károly, Windisch Antal munkáit, két zsidó könyvet, az Egyházmegyei névtárat és Szent Benedek Reguláját. Az apátsági számadáskönyvekben a belső és a rendi iskola oktatásához szükséges könyvek vásárlásáról is vannak feljegyzések. Például Vajda apát megbízottjának 1780. június 27-én 12 körmöci aranyat (51 forintot és 36 krajcárt) és szeptemberben további 90 forintot adott, hogy Bécsben matematika- és fizikaeszközöket vásároljon.²⁴ A könyvek mellett az apátság tagjainak olvasmányai között 1777-től rendszeresen megjelentek az újságok is, ugyanis Vajda apát számadáskönyvében évente egy regensburgi újság előfizetését bizonyító feljegyzés is megtalálható. 1784. december 8-án egy másik lapra is előfizettek, és Sörös leírása szerint „most már a Rát szerkesztésében megjelent Magyar Hirmondót is olvasták a tihanyiak.”²⁵ Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1780-ban indult első magyar nyelvű lapot csak 1782 végéig szerkesztette Rát Mátyás. Mátyus Péter és a piarista Révai Miklós után, 1784 közepétől a lap már a josefinista eszméket valló Szacsvey Sándor szerkesztésében jelent meg.²⁶ A rend fejlődésének a felvilágosodás eszméi vetettek véget, II. József 1786. október 23-i újabb rendeletével megszüntette a bencés rend működését is. A Pannonhalmi Rendtörténet szerint a feloszlásról szóló értesítést Tihany 1787. január 11-én²⁷ kapta meg, és a rendelet kihirdetése után a tihanyi apátságban is megkezdődtek a szokásos összeírások és a vagyonbecslések. Egy másik forrás szerint azonban az apátságban 1787. január 10-én már készült az abolíciós összeírás, *Conscriptio Bonorum Aboliti Monasterii, Abatiaeque Sancti Aniani Episcopi et Confessoris de Tihan Ordinis Sancti Benedicti*, mely megemlíti

²³ PRT XI. 678–679.

²⁴ PRT XI. 685.

²⁵ PRT XI. 682.

²⁶ Buzinkay–Kókay, 2005. 30–33.

²⁷ PRT XI. Oklevéltár 112.

a könyvtár helyét is.²⁸ Eszerint a könyvtár a felső szinten, a nyugati szárnyon, közvetlenül a templom falánál, az orgonakarzat ajtaja mellett volt, egy kicsi szobában.

A már említett 1786. évi eljárási szabályozás 18. pontja előírja a biztosoknak azt is, hogy különös figyelemmel forduljanak a könyvtárak felé. Ha van a könyvtárnak könyvjegyzéke, annak alapján végezzék el a leltárt, ha nem, és erről a szerzetesek is egyöntetűen nyilatkoznak, akkor a biztosok a rendelethez mellékelt útmutató szerint írják össze a könyveket. A leltár elkészítése után a könyveket portalanítsák, a könyvek mellett helyezzenek el egy eredeti könyvjegyzéket, ellenőrizték az ajtókat és az ablakokat, majd zárják be a könyvtárat.²⁹

A Benedek-rend vagyona II. József rendelete alapján létrehozott „*plébániák szaporítására és lelkipásztorok javadalmazására*”³⁰ szánt vallásalapra szállt. Az apátság könyveit a többi felosztott rend könyveivel együtt az Egyetemi Könyvtárba szállították. A könyvek egy részét az Egyetemi Könyvtár kiválogatta, a többit elárvereztette, és az ebből befolyt pénz is a könyvtár készletét gyarapította.³¹ A rend visszaállítása után a helytartótanács elrendelte a könyvek visszaadását, az Egyetemi Könyvtár kérésére azonban csak azon kötetek esetében, melyekben a tulajdonjelzés egyértelmű és gyorsan kikereshető volt. Többkötetes mű esetén viszont kikötötte, ha a visszaszolgáltatás a mű megcsonkulását jelentené, abban az esetben a teljes mű a könyvtár tulajdonában marad. Az elárverezett könyvekre pe-

²⁸ Korzenszky, 2001. 15.

²⁹ Achtzehntens. Ist ein besonderes Augenmerk auf die Bibliothek zu wenden. Vor allen anderen ist das Original der Bücherkatalogen von dem Vorsteher des Klosters, und von dem für-gewesten Bibliothekverwahrer anzuverlangen, auch nach solchen alsogleich die Inventur vorzunehmen. Im Falle einige Bücher mangelten, wird der Vorsteher des Klosters und der vorhinnige Verwahrer darüber schriftlich zu konstituiren, und derenselben schriftliche Aeusserung dem Aufhebungsberichte beizuschliessen seyn. Sollte wider alles Vermuthen kein Katalog vorfindig seyn, so kommen auch die übrigen Geistliche einzeln zu vernehmen, ob sie niemals einen Katalog von der Klosterbibliothek gesehen haben, im Falle die Frage mit Ja beantwortet würde, so ist der Verwahrer zur Uiberreichung desselben ernstlich zu ermahnen, bei fernerer Weigerung aber den Umstand der Landesstelle ohne Zeitverlust vorzustellen; wenn aber nicht erwiesen werden könnte, daß vorhin ein Katalog vorfindig gewesen seye, so müssen die Bücher alsogleich beschrieben, und darüber ein Katalog nach den hier Sub Nro 10mo anverwahrten Formular verfaßet werden; hier versteht es sich von selbst, daß nach gepflogener genauen Inventur die Bücher von allem Staube gereiniget, die Fenster, dann die Thüren der Bibliothek gut verwahret und sigilliret, von dem Katalog eine Abschrift in der verschliessenden Bibliothek gelassen, das Original selbst aber dem Abolizionsberichte beige-bogen werden müsse.

³⁰ Meszlényi, 1934. 28.

³¹ Tóth-Vértesy, 1982. 71–75.

dig „anyagi megegyezést” ajánlott fel.³² Az ELTE Egyetemi Levéltárában az Iktatott iratok között található 1802. november 3-án kelt kimutatás szerint a könyvtár a visszaszolgáltatott könyvek jegyzékeit 1803. február 27-re állította össze. Az árverésekkel kapcsolatban közölte, hogy a három visszaállított rend közül a bencések és a premontreiek elárverezett könyveiért befolyt összegből, 2516 forint és 64 krajcárból 1796. augusztus 23-án 1885 forintot és 37 krajcárt hadiadóra (subsidi-um) adtak, a maradékot pedig a könyvanyag adminisztrációjára költötték. A tihanyi apátság könyveiért 403 forintot és 44 krajcárt kaptak, a Szent Benedek-rend elárverezett könyveiért kapott összeg összesen 1950 forint és 29 krajcár volt.³³

A tihanyi szerzetesek és könyveik

A rendfeloszlítás idején az apátságban Vajda Sámuel apáton kívül hat szerzetes élt. A tihanyi szerzetesek 1787 elején készítették el leltárukat, melyben a szobáikban található felszereléseken kívül az ott használt könyveket is összeírták.

Fojczik Román (Romanus Fojczik) szerzetespap a Győr vármegyei Saághon született 1758. január 21-én. 1778–1779-ig Tihanyban volt növendék, 1782. január 23-án tett fogadalmat, és 1782. december 29-én Pannonhalmán szentelték fel. A Pannonhalmi Rendtörténet szerint³⁴ a feloszlításig Bakonybélben volt, de Vajda Sámuel 1786. december 12-én és 1787. január 25-én kelt Hollósi Egyednek írt leveléből tudjuk, hogy közvetlenül a feloszlítás előtt visszakerült Tihanyba³⁵. 1788. március 14-től a veszprémi püspök bakonybéli plébánossá nevezte ki, és ott is maradt 1791. szeptember 8-ig. Majd Zalaapátiba vonult vissza, s egy évig mint vendég élt ott, és fogadalmat is tett. Zalavári plébánosként halt meg 1808-ban.

Fojczik Román leltárában harmincöt tételt sorolt fel, ami valószínűleg 41 művet és körülbelül 57 kötetet jelenthet. A világi szerzők hárman vannak, a tankönyvíró Johann Hübner (1668–1731), Hiob Ludolf (1624–1704) polihisztor és Friedrich Christian Baumeister (1709–1795) felvilágosult filozófus, mindhárman németek. Hübner német nyelvű műve földrajzi, Ludolf szintén német nyelvű műve világtörténeti és Baumeister latin nyelven írt műve pedig filozófiai tárgyú. A többiek mind egyházi írók, világi papok, teológusok, szerzetesek, főleg jezsuiták, bencések, ferencesek, domonkosok, egy Ágoston-rendi szerző és a redemptorista rend megalapítója, az aszketikus olasz moralista, Alfonso Maria de Liguori (1696–1787). A művek mintegy fele a szerzetesi, papi élet gyakorlásához szükséges könyvek gyűjteménye, prédikációk, teológia, szentírás-magyarázat, egyháztörténet, egyházjog, lelki olvasmányok stb. A hét latin és német nyelvű prédikáció

³² Uo. 126.

³³ ELTE Egyetemi Levéltár, Egyetemi Könyvtár, 19/a Iktatott iratok, 4. doboz

³⁴ PRT V. 748.

³⁵ PRT XI. Oklevéltár 106.

között megtaláljuk az aszketikus olasz jezsuiták, Paolo Segneri (1624–1694) és Cesare Calino (1670–1749) beszédeit is. A prédikációk mellett a morális, az egyetemes és pasztorális teológia, valamint az egyházjog jelenik meg nagyobb arányban. Bibliát viszont a könyvek között nem találunk. Az egyházi vonatkozású kiadványok mellett lelki olvasmányok és tankönyvek is vannak filozófia, matematika, földrajz és történelem témában. A történelemkönyvek között például megtalálható Maximilian Dufrene (1688–1768) *Rudimenta historica* című hat kötetben megjelent tankönyvsorozata, mely a jezsuita iskolák számára készült. A magyar tankönyvíró jezsuitákat Franz Karl von Palm (1735–1787) magyar történelem, a természettudósokat Horváth Keresztelő János (1732–1799) filozófia, valamint Makó Pál (1724–1793) és Hell Miksa (1720–1792) matematika tárgyú és latin nyelven írt munkái képviselik. A magyar jezsuita szerzőkhöz sorolható Franz Rudolf von Grossing (1752–1789) is, akiről azonban később bebizonyosodott, hogy sok olyan könyvet adott ki, melyeket többnyire mások írtak vagy fordítottak, és ő azokat sajátjaként jelentette meg. Ilyen a jegyzéken szereplő, 1786-ban kiadott könyv is, a „*Ius publicum Hungariae*” című mű, melyet Zinner János történész professzornak tulajdonítanak. Szinnyei József a Magyar írók élete és munkái című művében így ír Grossingről: „*a szerző állítása szerint Mária Terézia királynőnek 1777. júl. 3. vett megbízásából írta s júl. 30. d. u. 4 órakor tisztán leírva pergamen kötésben átnyújtotta.*”³⁶

A szerzetes olvasmányai közül hét bizonyosan német, az egyetlen magyar nyelvű mű Vajda Sámuel (1718–1795) tihanyi apát „*A mi Urunk Jesus Kristusnak élete, melyet a négy evangéliumból egyet tsinálván, rendbe szedett, és sok idvös-séges tanúságokkal meg bővített...*” című munkája.

Borsó Gellért (Gerardus Borsó) felszentelt pap a Pannonhalmi Rendtörténet szerint 1758. július 19-én született Keszthelyen. 1778. novembertől 1779-ig növendék volt Tihanyban.³⁷ 1782. szeptember 29-én tett fogadalmat, és 1783. szeptember 7-én szentelték fel Pannonhalmán. A felosztatásig Tihanyban volt, majd a Veszprém vármegyei Öreglakon volt plébános. 1802-ben a rend visszaállításakor visszatért, és 1815–1817-ig tihanyi plébánosként tevékenykedett.³⁸

Borsó Gellért harmincnyolc tételt írt le, ami negyvenhat művet jelent nyolcvan kötetben. A szerzetespap könyvei között öt német és nyolc magyar prédikáció volt, valamint egy magyar Biblia, és a könyvek között megtaláljuk a protestáns Szenci Molnár Albert (1574–1634) szótára mellett Imádságos könyvecskéjét is, melyet a német Bullinger–Frisius-féle imakönyvből fordított le magyar nyelvre. A többi harmincegy mű valószínűleg mind latin volt. A magyar nyelvű művek Pázmány Péter (1570–1637), Szabó István (1695–1753), Káldi György (1572–1634), Lan-

³⁶ Szinnyei, 1891.

³⁷ PRT XI. 660.

³⁸ PRT V. 748.

dovics István (1635–1690), Illyés István (1650–1711) és Csete István (1648–1718) prédikációi és beszédgyűjteményei. A főként egyházi szerzők között elsősorban jezsuitákat és világi papokat találunk, de vannak közöttük bencés, domonkos, ferences, piarista és ciszterci szerzetesek is. A szerzetes nagy részben egyházi jellegű műveket olvasott, leltárában huszonnégy prédikációt, hat teológiai művet, ezen kívül néhány katekizmust, kánonjogot, egy magyar és egy latin Bibliát és bibliamagyarázatot találunk. A lelki olvasmányok közé tartozó Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) francia ciszterci egyháztanító levelei mellett megtaláljuk az itáliai humanista Bonfini (1427–1502) Magyarország történetét. Borsó Gellért összesen öt tankönyvet írt le, Horváth Keresztelő János (1732–1799) és Ivancsics János (1722–1784) magyar jezsuiták latin nyelven írt logikai, metafizikai és matematikai munkáit.

Kovács Flórián (Pater Florianus) tihanyi alperjel Léczfalván, az erdélyi Háromszék vármegyében született 1730. szeptember 29-én. 1756. november 14-én tett fogadalmat, 1757-ig növendék volt Tihanyban, és 1762. március 28-án Győrött szentelték fel. 1773-tól a felosztatásig Tihanyban volt alperjel, a felosztatás után adminisztrátor, és ott is halt meg 1807. június 27-én.³⁹

Az alperjel felsorolásában tizennyolc mű volt harmincöt kötetben. A három magyar és a tizenöt valószínűleg latin nyelvű mű szerzői főként jezsuiták és világi papok. Német nyelvű mű nincs a jegyzéken. A három magyar nyelvű Vajda apát és Gregorius Rippel (1681–1729) német katolikus pap ceremónia- és szertartáskönyve, valamint egy Biblia. A könyvek Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótárán kívül mind egyházi jellegűek. A magyar szerzők Vajda apáton kívül Molnár János (1728–1804) és Szabó István (1695–1753) jezsuita szerzetesek, és prédikációik egy-egy példánya volt az alperjelnél. A szerzetes a három magyar nyelvű művön és a szótáron kívül összesen tíz prédikációgyűjteményt sorol fel, kettő morális teológiát, egy Catechismus Romanust⁴⁰ és egy latin Bibliát. A prédikációk szerzői között nála is feltűnnek az itáliai aszketikus jezsuiták, Cesare Calino (1670–1749) és Paolo Segneri két műve is. A spanyol moralista, José de Barcia y Zambrana (1643–1695) szintén két művel szerepel, egy morális teológiával és egy prédikációval. Az alperjel különösen kedvelhette a német teológust, Joseph Ignaz Claust (1691–1775) is, mert három prédikációja is szerepel a listán, és Jean-Baptist Girard (1680–1733), a korrupcióval és szexuális visszaéléssel megvádolt francia jezsuita⁴¹ beszédeit is megtaláljuk.

Cervus Ádám (Adamus Cervus) a Nyitra vármegyei Zoborban született 1732. május 6-án. Korábban jezsuita pap volt, és csak rendjének felosztatása után, 1779.

³⁹ PRT V. 743. és XI. 657.

⁴⁰ A tridenti zsinat után a plébánosok számára kiadott, latin nyelvű katekizmus.

⁴¹ Universitätsbibliothek Trier. <http://ub-dok.uni-trier.de/argens/pic/pers/Girard.php> (utolsó megnyitás: 2015. június 24.)

november 30-án tett fogadalmat. 1782-ben a bölcselet tanára volt Tihanyban, 1783-tól 1785-ig alperjel, és 1786-ban perjel. A rend visszaállítása után ő is visszatért. Győrben halt meg 1814. december 9-én.⁴²

A perjel 28 tételben 31 művet sorolt fel, a kötetek száma minimum 67 lehetett. A jegyzéken Vajda Sámuel magyar nyelvű művén, Adam Friedrich Kirsch (†1716) latin–német szótárán és Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótárán kívül csak latin nyelvű könyvek vannak. A szerzők között szintén több a jezsuita, de találunk három bencés, két domonkos, egy barnabita és egy ferences szerzetest is, valamint a redemptorista rend megalapítójának könyvét is. Az egyházi vonatkozású művek főleg a teológia, egyházjog, bibliamagyarázat, egyháztörténet köréből kerülnek ki, de prédikációs könyv nincs a listán. A jegyzéken feltűnően nagy számban vannak tankönyvek matematika, fizika, logika és metafizika témakörben. A perjel és bölcselettanár úgy tűnik, elsősorban az újabb filozófiai munkák iránt érdeklődött. A könyvek között megtalálhatók a leibnizi tanok képviselőjének és a német felvilágosodás egyik megteremtőjének, Christian Wolffnak (1679–1754) és követőinek, Friedrich Christian Baumeister (1709–1785) német filozófusnak és Sigmund von Storchenau (1731–1797) német jezsuita bölcseletprofesszornak művei. A jezsuita szerzők közül a newtoni tanokkal értett egyet a horvát származású, de Rómában tanító Rogerius Josephus Boscovich⁴³ (1711–1787), a német filozófus Jakob Anton von Zallinger zum Thurn (1735–1813), a nemzetközi híru természettudós, matematikus és csillagász Karl Scherffer (1716–1783), valamint a természettudós Leopold Gottlieb Biwald (1731–1805). A magyar jezsuita professzorokat, Makó Pált (1724–1793) és Horváth Keresztelő Jánost (1732–1799) Boscovich, Newton, Leibniz és Wolff tanai is foglalkoztatták.⁴⁴ De a felvilágosodás eszméivel szembe forduló német jezsuita reformteológus, Benedikt Stattler (1728–1797) egyik többkötetes műve szintén megtalálható a jegyzéken. Az egyháztörténeti művek szerzői⁴⁵ között található a diplomatika és paleográfia tudományát megalapító francia bencés Jean Mabillon (1632–1707), az olasz jezsuita teológus, történész és könyvtáros Francesco Antonio Zaccaria (1714–179), valamint az olasz filológus professzor és könyvtáros Giuseppe Antonio Sassi (1675–1751).

Csár (Czár) Kolumbán (Columbanus Csár) volt bölcselettanár az akkori Vas vármegyéhez tartozó Németújváron született 1733. április 14-én. 1755. november 16-án tett fogadalmat, 1757. május 8-ig Tihanyban volt növendék. 1760. április 5-én szentelték áldozó pappá, valószínűleg Győrött. A Pannonhalmi Rendtörténet szerint 1760 és 1763 között bölcselettanár volt Tihanyban, 1763 és 1768 között

⁴² PRT. XI. 661

⁴³ Kiss, 2014. 106–118.

⁴⁴ Kosáry, 1996.

⁴⁵ Keresztény teológusok és bölcselek lexikona. Szerk. Horváth Pál. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/lex.htm> (utolsó megnyitás: 2015. június 25.)

német szónok Modorban, és 1775–1776-ig ismét főiskolai tanár Tihanyban. 1776-tól 1778-ig Bakonybélben perjel, 1778-tól a feloszlatásáig ismét Modorban volt szónok. A Pannonhalmi Rendtörténet XI. kötete szerint 1780-tól ismét Tihanyban volt, és a feloszlátás idején is Tihanyban tartózkodott.⁴⁶ 1802-ben ő is visszatért, és Sopronban halt meg 1805. március 13-án.

Csár Kolumbán 35 tételes leltárában hozzátéve 54 művet találunk mintegy 77 kötetben. Könyvei valószínűleg mind latin nyelvűek voltak, kivéve 7 német nyelvűt és Vajda Sámuel magyar nyelvű munkáját. A szerzetes a jezsuita, bencés, domonkos, Ágoston-rendi, piarista és világi egyházi szerzők nagyrészt szintén egyházi természetű művei mellett világi szerzők könyveit is olvasta. A szerzők között feltűnik a német Anselm Desing (1699–1772), a Salzburgban is tanító bencés professzor. Az apátot a katolikus felvilágosodás egyik követőjeként tartják számon, aki főként oktatási reformjáról vált ismertté. Desing reformtörekvései mellett a hagyományos skolasztikát szorgalmazta, azaz a Szentírás, az egyházatyák műveinek tanulmányozását, a zsinati határozatok tiszteletét, az egyháztörténet eredményeinek felhasználását, valamint az egyházjog tanítását. Desing oktatási reformprogramjának fontos része volt a történelem és a földrajz népszerűsítése.⁴⁷ Csár Kolumbán könyvei között Desing oktatási módszerének összefoglalását látjuk, és könyvei összeállításában is Desing útmutatásait követi. Könyvei között van egy Lyonban kiadott Biblia és Jacobus Tirinus (1580–1636) belga jezsuita biblíamagyarázata. A bencés német teológusok közül Dominicus Schram (1722–1797), Anselm Schnell (†1751) és Aemilianus Naisl (1670–1753) munkáit olvasta. Szintén teológusok a magyar bencés Mollik Tóbiás (1751–1824) és az ír Thomas Hibernicus (ca. 1265 – ca. 1329) is. Megtaláljuk még XIV. Benedek pápa konstitúcióit, az egyházmegyei zsinatok rendelkezéseit, az olasz Roberto Bellarmino (1542–1621) és a holland Petrus Canisius (1521–1597) jezsuiták, valamint Mauritius Geiger és Karl Ignaz Clavenau (1653–1701) német bencések katekizmusát. A szerzetes az egyháztörténeti művek közül a piarista Desericzky József (1702–1765) váci egyházmegyeről szóló írását, Ignace Hyacinthe Amat de Graveson (1670–1733) francia domonkos, Augustin Calmet (1672–1757) olasz bencés és Giovanni Lorenzo Berti (1696–1766) olasz Ágoston-rendi teológus könyveit olvasta. A történelem tárgyú művek írói Marcellinus Reischl (1697–1763) német bencés főiskolai tanár, és a könyvjegyzéken szerepel még egy szerző nélküli Magyarország története is. Az egyetemes földrajzkiadvány szerzője Johann Jakob Schatz (1691–1760), a német filológus és földrajztudós könyvtáros, míg a Magyar Királyság földrajzának leírását, Karl Gottlieb von Windisch (1724–1793), a pozsonyi német kereskedő és magántanár adta ki. A prédikációk német nyelvűek és többkötetesek, szerzőik mind jezsuiták, a német Franz Hunolt (1691–1746), a

⁴⁶ PRT XI. 657.

⁴⁷ Forgó, 2014. 239–265.

szintén német Heinrich Venedien (1668–1735), az olasz Giuseppe Antonio Bordoni (1682–1742) és az osztrák Georg Grill (1704–1757). A jegyzéken található még egy filozófia oktatásához használatos könyv Horváth János jezsuita professzortól, egy német–latin szólásgyűjtemény Franz Wagnertől (1675–1738), Adam Fridrich Kirsch és Pápai Páriz Ferenc szótára, valamint Domenico Magri (1604–1672) Hierolexiconja, ezen kívül különböző személyek levelei és szertartáskönyvek. A szerzetes olvasmányai között felbukkan egy Franciaországban született angol író latin nyelven írt szépirodalmi műve is, John Barclay (1582–1621) *Argenise*.⁴⁸

Martinecz Vince (Vincentius Martinecz) pap és német szónok 1737. július 16-án született Nagyváradon. 1758. november 16-án tett fogadalmat, és 1764. május 22-én szentelték fel. 1758. november 21-től 1760. szeptember 12-ig Bakonybélben tanult. 1766. január 28-tól Tihanyban, majd 1768. május 9-től Modorban tartózkodott. 1772-ben visszatért, de 1784. november 24-én ismét eltávozott. 1785. szeptember 23-án újból visszahelyezték Tihanyba, és ott is maradt a feloszlatásig. A szerzetes pap Szűz Mária nagy tisztelője volt. Aszófön halt meg Fuxhoffer Demján plébániáján 1788. november 1-jén⁴⁹ vagy 1788. október 25-én.⁵⁰

Martinecz Vince összesen 81 művet jegyzett fel 141 kötetben. Ebből 18 német, 4 magyar és a többi pedig valószínűleg mind latin volt. Könyvei között van két Szentírás, szentírásmagyarázatok, prédikációk, elmélkedések, szentek élete, egyházjog, teológia, katekizmus, retorika stb. A szerzők főként jezsuita, ferences, domonkos, bencés, trinitárius, Ágoston-rendi, barnabit szerzetesek és világi egyházi írók. A lista szinte kizárólag egyházi vonatkozású művekből áll, és a papi hivatás gyakorlásához szükséges könyveket tartalmazza. A könyvek között nagy számban találunk prédikációkat, köztük Padányi Bíró Márton (1693–1762) veszprémi püspök két magyar nyelvű munkáját. A latin nyelvű prédikációk közé Joseph Ignaz Claus (1691–1775) német katolikus prédikátor, Jeronimo Bautista de Lanuza (1553–1625) spanyol domonkos rendi püspök, Casimir Füesslin ferences szerzetes, Anton Ginther (1655–1725) bajor katolikus és José de Barcia y Zambra (1643–1695) spanyol pap művei tartoznak. Bizonyosan német nyelvű Wolfgang Kisswetter 16. századi német pap, Fabian Vesely (1684–1739) cseh, Franciscus Peikhart (1684–1752) osztrák, Franz Hunolt (1691–1746) német, Claude de La Colombiere (1641–1682) francia és Franciscus Höger (1664–1727) német jezsuiták prédikációi. Német nyelvű ezen kívül még egy szentek élete, Dominicus Wenz (1690–1755) és Martin Prugger (1667–1732) német papok tankönyvei a hittan tanításához, egy egyházjog Leonhard Carlier (1686–1755) német jezsuita jogtudóstól, Chrysostomus Erdmann Schröter német tankönyvíró könyve a fogalmazás és

⁴⁸ Az *Argenis* egy udvari környezetbe helyezett történelmi lovagregény, mely főleg a jezsuiták körében volt kedvelt.

⁴⁹ PRT V. 744.

⁵⁰ PRT XI. 659.

stílus oktatásához, egy szentek kalendárium és Matthias Heimbach (1666–1747) katekizmusa. A magyar nyelvű művek közé tartozik a két prédikáción kívül még egy áldásgyűjtemény és Gánóczy Antal (1728? –1790) nagyváradi kanonok teológus szentírásmagyarázata. Valószínűleg az egyházjog és a kánonjog érdekelte különösebben a szerzetest, mert például Franz Schmalzgrueber (1663–1735) jezsuita teológus kánonjogi könyve, Ludwig Engel (1634–1674) osztrák bencés parókián használatos kézikönyve, a tridenti zsinat határozatai, a kongregációk rendeletei és a Corpus iuris canonici, a középkori egyházjog gyűjteménye is a jegyzéken volt. A könyvjegyzéken legnagyobb számban azonban a teológiai művek és a papi tevékenység gyakorlásához használatos kézikönyvek szerepelnek. Ilyen például Lucius Ferraris (1687–1763) ferences kánonjogász műve, amely a vallási ismeretek valóságos enciklopédiája, Gaspard Juenin (1650–1713) francia teológus kézikönyve, vagy Martin Wigandt (?–1708) német domonkos, filozófia professzor útmutatásai. Johannes Maria Sbogar (1654–1701) olasz–szlovén barnabita szerzetes, Tommaso Tamburini (1591–1675) olasz jezsuita, Anaklet Reiffenstuel (1641–1703) német ferences vagy Hermann Busenbaum (1600–1668) német jezsuita morális teológiái. A szerzetes napi tevékenységét segítették a már említett áldásgyűjtemények, a pasztorizáció kézikönyvei, például Bernardus Sannig (1638? –1704) sziléziai ferences teológus és egyházjogász, Gelasius de Cilia (1654–1721) német Ágoston-rendi kanonok és az olasz Guiseppe Cabrino munkája. A szerzetes olvasmányai közé tartoztak a szentek élete és szentatyák tanai, például Kalazanci Szent József élete, Jean Bolland (1596–1665) belga jezsuita történész műve a magyar szentekről, Hippói Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás tanai, valamint Quintus Curtius Rufus (1. szd) története Nagy Sándorról. Nála is megtaláljuk John Barclay Argenisét és az író egy másik művét is, a hitvédelem tárgyú Paraenesist.

Vajda Sámuel apát 1718. február 28-án (vagy 18-án) született Jánosházán, Vas vármegyében, egy régi nemesi családban. 1736. november 21-én tett fogadalmat. Bölcséleti tanulmányait Pannonhalmán végezte, a teológiai Nagyszombatban, ahol a hittudományok doktora is lett. 1743. augusztus 7-től Pannonhalmán volt teológiatanár és magyar szónok, majd 1757 májusától a dömsölki apátság kormányzója lett. 1760. április 16-tól Sajghó főapát tihanyi apáttá nevezte ki, és május 11-én benedikálták. Az apát a rend visszaállítását már nem érte meg, Szombathelyen 1795. szeptember 29-én meghalt.⁵¹

Vajda Sámuel felsorolásában könyvek nem szerepeltek.

A visszakapott könyvek

Az 1803-ban visszakapott könyvek jegyzéke a tihanyi apátság történetében az első és teljes tihanyi könyvleltár, mely egyben az új könyvtár indulókészletét is jelenti. A visszakapott művek száma 131 volt összesen 237 kötetben. A művek nyelv

⁵¹ PRT V. 738.

szerinti megoszlása: 90 latin, 7 magyar, 28 német, 1 latin–német, 2 latin–héber, 1 horvát, 1 latin–olasz és 1 olasz.⁵²

A szerzők között nagy számban vannak bencés és jezsuita szerzők, de néhány ferencest is találunk. A visszakapott könyvek háromnegyed része egyházi vonatkozású, és legnagyobb részben egyháztörténeti, rendtörténeti, teológiai műveket, vallásos irodalmat és prédikációkat tartalmaznak. A kötetek egynegyed része pedig főként történelmi, földrajzi, nyelvtani és jogi vonatkozású, és a könyvek között egy regény⁵³ is szerepel.

Összegzés

A szerzetesek celláiban összeírt tételek száma összesen 235 volt, de sem a kötetek, sem a művek számát nem ismerjük pontosan, mert azokat a szerzetesek nem minden esetben jegyezték fel. A művek becsült száma 271, a kötetek száma pedig mintegy 457 lehetett.

A szerzetesek leltárainak nyelve latin, és legtöbbször csak a szerzőt és a címet közlik. Többször előfordul azonban az is, hogy a leírásban vagy a címet, vagy a szerzőt elhagyják. A szerzők neve latin névalakban és általában genitívusban áll, de nagyon sok esetben helytelenül írják le azokat. A könyvek azonosítását megnehezíti, hogy általában a könyvek címét nem tükrözik, és a cím leírásában is inkább csak a tartalomra utalnak. A szerzetesek legtöbbször a magyar és a német nyelvű műveket is latinul adják meg, de olyankor többnyire közlik a nyelvezetét. Viszont néhány esetben a gót betűkkel nyomtatott német nyelvű könyveket mégis gót kurzív betűkkel írják le. A kiadás helyét és idejét egy-két esettől eltekintve nem közlik, a kötetek számát és a könyvek formátumát viszont több esetben is megadják. A leírásokban többször is előfordul, hogy egy tételben több könyvet is összevonnak, például különböző személyek azonos jellegű munkáit vagy egy szerző több művét. Összességében azonban elmondható, hogy a pontatlan leírások ellenére a művek nagy része részben vagy egészben azonosítható.

A szerzetesek által olvasott könyvek főként latin és csak kisebb részben német és magyar nyelvűek. Fojczik Románnál 7, Borsó Gellértnél 5, Csár Kolumbánnál 7 és Martinecz Vincénél 18 német nyelvű kiadványt találunk. Csak Kovács Flóriánnál és Cervus Ádámnál nincsenek német nyelvű művek. Magyar nyelvű könyv viszont mindegyik szerzetesnél van, igaz, hogy Fojczik Románnál, Cervus Ádámnál és Csár Kolumbánnál csak a tihanyi apát műve. Martinecz Vince az egyetlen, akinél nincs az apát könyvéből. Borsó Gellértnél találjuk a legtöbb, összesen 10

⁵² Faa-Lendvai, 2014. 266.

⁵³ La Calprenède, Gauthier de Coste de (1609–1663): *Kassandra*, melyet frantziából fordított Báróti Sándor. Bécs, Trattner, 1774. 3 v., 8° – Petrik 1712–1860/I.

magyar kiadványt, Kovács Flóriánnál 3 és Martinecz Vincénél pedig 4 művet. A magyar nyelvű művek aránya 7 százalék, a német nyelvűeké pedig 14 százalék.

A szerzetesek egyéni érdeklődése nagyon eltérő képet mutat. A fiatal Fojczik Román könyveinek csak körülbelül a fele egyházi vonatkozású, könyveinek másik fele a szerzetes történelmi, földrajzi és természettudományos érdeklődésére utal, könyvei sokrétűek, és közöttük a felvilágosodás eszméi is feltűnnek.

A Fojczik Románnal egyidős Borsó Gellért könyvei viszont nagyrészt egyházi jellegűek, közöttük feltűnően sok a prédikáció. Nála is találunk öt bölcsélet tanításához használt tankönyvet logika, metafizika és matematika témában, de az újabb tudományszakok közül egyet sem.

Kovács Flóriánnál egy latin szótáron kívül csak egyházi jellegű művek vannak – főleg prédikációk –, és mind a papi tevékenység gyakorlásához szükséges könyvek gyűjteménye.

Cervus Ádám, a bencessé lett jezsuita „könyvtára” a legmodernebb. Könyvei között a teológia mellett szinte minden tudományszakhoz tartozó munka megtalálható, viszont a prédikációs irodalom hiányzik. A szerzetes több felvilágosult filozófus és természettudós munkáját is olvasta.

Csár Kolumbán könyvei összeállításában Desing útmutatásait követi, olvasmányai között megtalálható a Szentírás, a zsinati határozatok, az egyháztörténet, az egyházjog, a történelem és a földrajz.

Bár Martinecz Vincénél volt a legtöbb mű, azonban nála szinte csak teológiai munkákat találunk. A könyvek mind a szerzetespap és szónok feladatainak ellátásához kapcsolódnak, de a művek alapján valószínűsíthető, hogy különösen a prédikációk, valamint az egyházjog és a kánonjog érdekelte a szerzetest.

Összességében megállapíthatjuk, hogy bár a szerzeteseknél levő könyvek túlnyomó többsége hittudományi jellegű, és nagyobb részük a napi vallás- és a szerzetesi élet gyakorlásához, valamint a papi teendők ellátásához szükséges köteteket tartalmazza, ennek ellenére más tudományszakhoz tartozó munkákkal is szép számmal találkozunk.

A könyvek szerzőiről tudjuk, hogy nagy részük a 18. században tevékenykedett, ez pedig azt mutatja, hogy a tihanyi bencés szerzetesek naprakészségre való törekvése megkérdőjelezhetetlen.

Felhasznált források és szakirodalom

ELTE Egyetemi Levéltár, Egyetemi Könyvtár, 19/a Iktatott iratok 4. doboz

Főapátsági Levéltár, Pannonhalma. A Pannonhalmi Főapátság iratai, Acta Recentiora fasc. 10. nr. 6.

MNL OL C 101, Helytartótanácsi levéltár, Acta abolitionalia

- MNL OL C 103, Helytartótanácsi levéltár, Helytartótanácsi Számvevőség, Alapítványi ügyosztály: Inventarien, 17. doboz.
- Szent Benedek Regulája. Ford.: Söveges Dávid. <http://www.osboblatus.hu/Olvasmany/REGULA/Tartalom.htm> (utolsó megnyitás: 2015. szeptember 28.)
- Universitätsbibliothek Trier. Bilder – Personen. <http://ub-dok.uni-trier.de/argens/pic/pers/pers.htm> (utolsó megnyitás: 2015. június 24.)
- Keresztény teológusok és bölcselek lexikona. Szerk. Horváth Pál. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/lex.htm> (utolsó megnyitás: 2015. június 25.)
- Bánhegyi, 2001.: *Bánhegyi B. Miksa: A bencés monostorok olvasáskultúrája a középkorban.* In: *Könyv, könyvtár, könyvtáros. Főszerk.: Mezey László Miklós, 2001/6. 12–16.*
- Báthory, 2002.: *Báthory Orsolya Benigna: A Tihanyi Bencés Apátság könyvtárának története a kezdetektől 1803-ig. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest, 2002.*
- Buzinkay–Kókay, 2005.: *Buzinkay Géza – Kókay György: A magyar sajtó története, 1. A kezdetektől a fordulat évéig. Budapest, 2005.*
- Faa-Lendvai, 2014.: *Faa-Lendvai Erzsébet: A Tihanyi Bencés Apátság és könyvtárának története. A kezdetektől a 18. század végéig.* In: *Egyházi, családi és asszonykönyvtárak. Könyvtártörténeti szakdolgozatok. Szerk.: Muzs Krisztina. Szeged, 2014. 231–290.*
- Forgó, 2014.: *Forgó András: A katolikus felvilágosodás a német nyelvű történetírásban. Világtörténet, 2014/2. 239–265.*
- Horváth, 2012.: *Horváth Sándor: Elhúzódo barokk a bencéseknél. A dömölkői bencés könyvtár a 18. század végén.* In: *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk.: Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin. (Rendtörténeti konferenciák 7/2.) Budapest, 2012. 904–940.*
- Kiss, 1996.: *Kiss Domonkos: Régi magyarországi könyvek a Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján. Pannonhalmi Füzetek, 38. Pannonhalma, 1996.*
- Kiss, 2014.: *Kiss Ernő: R. J. Boscovich tanainak követői a magyarországi fizikus kortársak köréből. Létünk, 2014/2. 106–118.*
- Korzenszky, 2001.: *Az apátság javainak összeírásából (1787. január 10.) Conscriptio Bonorum Aboliti Monasterii, Abatiaeque Sancti Aniani Episcopi et Confessoris de Tihan. Ordinis Sancti Benedicti.* Ford: Polán Hildebrand. In: *Tihanyi Kalendárium. Szerk.: Korzenszky Richárd. Tihany, 2001. 13–17.*

- Kosáry, 1996.: *Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest. 1996.*
- Meszlényi, 1934.: *Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon, 1780–1846. Budapest, 1934.*
- PRT: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend fönnállásának kilencszázados emlékére, I-XII/B. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrácz. Budapest, 1902–1912.*
- Szinnyei, 1891.: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (utolsó megnyitás: 2015. november 29.)*
- Takács, 1996.: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I–III. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 1996.*
- Tóth–Vértessy, 1982.: *Tóth András – Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár története, 1561–1944. Budapest, 1982.*
- Velladics, 2001.: *Velladics Márta: A szerzetesrendek feloszlata II. József idejében. Egyháztörténeti Szemle, 2001/1. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/velladics.htm> (utolsó megnyitás: 2015. november 29.)*

„BORBÉLY-MACZKY VITÉZ HUSZÁR, SZAVAZNI RÁ AZÉRT MUSZÁJ” VITÉZ BORBÉLY-MACZKY EMIL ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐI PÁLYAFUTÁSA

FÁBIÁN MÁTÉ

Vitéz Borbély-Maczky Emil Miskolc és Borsod vármegye két világháború közötti történetének egyik jelentős alakja volt. A vármegye, majd a törvényhatósági jogú város főispánjaként igyekezett az általa kívánatosnak tartott irányba vezetni a régiót. A város historiográfiájában azonban alig-alig bukkan fel Borbély-Maczky, annak ellenére, hogy 1920-tól 1945-ig különböző pozíciókban a régió elitjéhez tartozott. Az egyike azon kevés borsodi politikusoknak, akik a vizsgált időszakban országos hírnévre tettek szert, és kapcsolataikat helyi szinten igyekeztek felhasználni. A második világháborút követően azonban az új politikai és történetírói diskurzusban az egykori főispán a kevéssé preferált személyek közé tartozott. Gömbös Gyula barátjának, fasisztának, a németbarát kormányok kiszolgálójának tartották a helytörténettel foglalkozó kutatók, ezért nem vizsgálták életét. Jelen tanulmány szerzője többek között ezért igyekszik Borbély-Maczky Emil életét és munkásságát feltárni, közreadni. Ezen írás során tevékenységének egy rövid szakaszát, a politikai életbe történő bekapcsolódását és országgyűlési képviselői pályafutását igyekszem bemutatni.

Ifj. Maczky Emil 1887. szeptember 6-án született Hevesen, szülei harmadik gyermekeként. Anyja Fáy Róza, apja id. Maczky Emil volt. Hamar szakított a családi hagyományokkal¹, 15 évesen Nagyváradra került hadapródiskolába. 1907-ben huszárhadnaggyá, 1913-ban huszárfőhadnaggyá, 1916-ban huszárszázadossá

¹ A Maczky család több tagja is Heves vármegye tiszttviselője volt. Apja, id. Maczky Emil végigjárta a közigazgatási ranglétrát: segédszolgabíró, szolgabíró, főszolgabíró volt, később főjegyzőként és országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. Testvérei is Heves vármegye szolgálatába szegődtek, György szintén szolgabíró, majd főszolgabíró, Béla pedig vármegyei útbiztos volt. Ld. Pap, 2011. 479–480.

avatták. Az első világháborúban főként a keleti fronton látott el szolgálatot, majd 1918 őszén hazatért, nyugdíjaztatását kérte, és visszavonult bótai birtokára.²

1920 – először a Tisztelt Házban

Az újjászületőben lévő Magyarország számára 1918 végén kiemelten fontossá vált egy új törvényhozás létrehozása. 1918. november 16-án feloszlatta magát az 1910-ben választott képviselőház, a főrendiház pedig berekesztette ülését. Nyilvánvaló volt, hogy a Monarchia felbomlását követően új törvények alapján választott országgyűlésnek kell felállnia, amely megkezdí az új viszonyokhoz való igazodást és az ország konszolidációját. A következő hónapok zavaros belpolitikai viszonyainak köszönhetően több rendelet és törvény is kiadásra került, melyek célja az új törvényhozás létrehozását biztosító választási procedúra kialakítása és szabályozása volt.³ Ezek a kísérletek azonban nem realizálódtak, csak 1919. november 17-én került kihirdetésre az 5985/1919. ME. sz. rendelet⁴, amely alapján 1920 elejére választásokat lehetett kiírni. A jogszabály legfőbb változása, hogy a legtöbb dualizmuskori vagyoni és műveltségi cenzust eltörölte; férfiak és nők esetében 24. életév betöltését, legalább 6 éve meglévő magyar állampolgárságot és fél év állandó egy helyben lakást jelölt meg kritériumként. A Friedrich-féle rendelet érdeme az a nagymértékű jogkiterjesztés, amely európai szinten is jelentősnek tekinthető⁵, hiszen korábban a választásra jogosultak aránya az összlakossághoz viszonyítottn 6% körül volt, az új választójogi szabályozás révén azonban ez az arány 40% fölé emelkedett. Fontos említést tenni még arról, hogy az 1914-ben ki-

² Borbély-Maczky Emil élete kevésbé kutatott, továbbá a szakirodalom számos kérdést nem válaszol meg. Többek között házasságai, földbirtoka, névváltoztatása, vitézi címe, rokoni kapcsolatai, kinevezései, lemondásai, halála mind-mind tisztázásra és feltárára várnak. Életútjának vázlatos megismeréséhez ld. Vidor, 1921. 89.; Kun–Lengyel–Vidor, 1932. 60–61.; Csikvári, 1939. 171.; Uzdóczy et al., 1940. 6.; Dobrossy, 1997. 87–94.

³ Idevonatkozó törvények és rendeletek: 1918: I. néptörvény; 1919: XXV. néptörvény; 4245/1919. ME. sz. rendelet. A jogi szabályozás kísérleteiről bővebben ld. Ruzsoly, 1966. 91–109.

⁴ A Friedrich-féle rendeletcsomag elemei: 5984/1919. ME. sz. rendelet; 5985/1919. ME. sz. rendelet; 5986/1919. ME. sz. rendelet; 5987/1919. ME. sz. rendelet; 5988/1919. ME. sz. rendelet. 1919. december 4-én a Huszár-kormány egy módosító csomagot fogadott el, amely rendelkezett az idegen megszállás alól később felszabaduló választókerületekben tartandó választásról, módosította a választói névjegyzék elkészítéséről szóló rendeletet, és pontosította a végrehajtási utasítás néhány passzusát. A módosító rendeletcsomag elemei: 6514/1919. ME. sz. rendelet; 6515/1919. ME. sz. rendelet; 6516/1919. ME. sz. rendelet. A jogi szabályozás alakulását részletesen végigköveti: Gergely, 2010. 48–53.

⁵ A magyarországi demokratizálódási folyamatot európai összehasonlításban röviden elemzi: Takesi, 1993. 55–57.

alakított egyéni választókerületi rendszer került visszaállításra (gyakorlatilag először alkalmazták ezt a beosztást), a választást pedig titkossá és kötelezővé tették.⁶

Ilyen jogszabályi körülmények között lépett be az ország politikai elitjébe Borbély-Maczkó Emil. 1918-as visszavonulását követően földbirtokának ügyeit intézte, nem vett rész sem a Károlyi-forradalom, sem a Tanácsköztársaság, sem pedig az ellenforradalom korai eseményeiben. 1919 végén azonban, mikor megszilárdulni látszottak a belpolitikai viszonyok, úgy döntött, hogy lakóhelyének választókerületében képviselői mandátumot kíván szerezni, ezáltal be akart kapcsolódni az új rendszerbe⁷.

Már 1919 decemberében élénk agitációt folytatott a kerületben, igyekezett a munkástöbbségű környéken kiscsász⁸ programmal eredményes lenni. A körzet társadalmi összetételéhez, valamint saját katonai múltjához alkalmazkodva leginkább ipari, bányászati és honvédelemi témákban szólalt fel. „Kampánytevékenysége” sikeresnek bizonyult, 1920 januárjára bizonyossá vált, hogy képviselői mandátumhoz jut. Bár a Vidor-féle nemzetgyűlési almanach⁹ két ellenjelöltől ír, a források alapján egyedül a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának választottját, Dvihalny Gézát sikerült azonosítani.¹⁰ Utóbbi nem tudta szorossá tenni a voksolást, Borbély-Maczkó magabiztos fölényrel nyerte el a nemzetgyűlési választáson az ózdi kerület mandátumát.

⁶ Püski, 2009. 73.

⁷ Borbély-Maczkó Emil közel 100 holdnyi földterülettel rendelkezett a mai Borsodbóta községben. Bóta az akkori Borsod vármegye területén feküdt, az ózdi járásban. Az 1914. évi XV. törvény cikk értelmében a község az ózdi választókerület részét képezte.

⁸ 1919–1920 fordulóján számtalan kiscsász programot képviselő párt, szervezet működött az ország területén. Ezek közül a két legjelentősebb politikai csoportosulás a Nagyatádi Szabó István vezette Országos Kiscsász- és Földműves Párt (OKFP), valamint a Pallavicini György őrnagy és Rubinek Gyula nevéhez és személyéhez köthető Egyesült Kiscsász- és Földműves Párt (EKFP) volt. A két párt 1919. november 29-én fuzionált egymással, a régi nevet megtartva Országos Kiscsász- és Földművespártként (OKGFP) tevékenykedtek tovább. A két párt részletesebb ismertetése: Vida, 2011. 157–158., 243–244. Az OKFP 1919. október 12-én Kaposváron tartott nagygyűlést, ott került bemutatásra a párt programja, mely később az OKGFP programjává is vált. A programot lásd Gergely–Glatz–Pölöskei, 2003. 29–35.

⁹ Vidor, 1921. 89.

¹⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában őrzött iratokban nem sikerült azonosítani más ellenjelöltet, továbbá Hubai László is csak Dvihalny tiszteletére fel a háromkötetes atlaszában. Vö. Hubai, 2001. II. 12., 17.

	Általános adatok				Jelöltek	
	választás- ra joga- sultak	részt vettek	érvé- nyes	ér- vény- telen	Dvihally Géza (KNEP)	Borbély-Maczk- ky Emil (OKGFP)
N	13281	11870	9008	2862	2960	6048
%	100	89,38	75,89	24,11	32,86	67,14

*1. ábra: Az ózdi egyéni választókerület választási adatai, 1920. január 25–26.
(Forrás: MNL BAZML IV. 804. 10. d.)*

1920. február 16-án az újonnan választott nemzetgyűlés alakuló ülésén Borbély-Maczkky Emil is részt vett mint egyéni választókerületi képviselő, valamint az OKGFP parlamenti csoportjának tagja. Utóbbinak soraiból azonban hamarosan kilépett, és a disszidensekhez csatlakozott. Első parlamenti ciklusában nem tartozott az aktív képviselők közé, mindössze két interpelláció és egy napirend előtti felszólalás köthető hozzá. Múltját tekintve nem meglepő módon mindannyiszor a katonák és a hadsereg érdekében szólalt fel. Az első interpellációját a honvédelmi miniszterhez intézte, kérve azt, hogy a fiatalabb tisztek körében vidéken tapasztalt visszaélések elkerülése miatt idősebb, magasabb rangú tisztek kerüljenek a vidéki karhatalmi alakulatok élére, ezáltal javítva a polgári lakosság és a katonaság feszült viszonyát. Érdekes közjátéka volt a felszólalásnak, amikor a beszéd végén a levezető elnök felvilágosította a beszéd hevében és rutintalansága miatt zavarban lévő Borbély-Maczkkyt, hogy a Ház nem ismer hadügyminisztert, ahogy a képviselő emlegette, csak honvédelmi minisztert. Soós Károly a kormány nevében tudomásul vette a felszólalást, és rövid válaszban igyekezett megoldási javaslatát ismertetni.¹¹ Utóbbit mind az interpelláló, mind a Ház elfogadta.

Néhány héttel később ezen felszólalásához kapcsolódóan napirend előtt szólalt fel a nemzeti hadsereg megítélésének ügyében. Sérelmezte, hogy a képviselők többsége a negatív cselekmények miatt általánosítanak és rosszindulattal fordulnak a katonaság irányába. Többször hangsúlyozta, hogy ezek az emberek sokat szenvedtek a háború alatt, mégis segítettek az új ország konszolidációjában. Mind a két megszólalásában kihangsúlyozta azon álláspontját, miszerint aki a hadsereg ellen rosszatmondva áskálódik, „*az Magyarország ujra lerakott fundamentumát döngeti!*”¹²

¹¹ Borbély-Maczkky Emil interpellációja: Vidéki katonai karhatalmi alakulatokhoz magasabb rangú tisztek beosztása. 1920. május 19. Nemzetgyűlési napló, 1920. III. 38–40.; Soós Károly, honvédelmi miniszter válasza az interpellációra. 1920. június 16. Uo. 392–393.

¹² Borbély-Maczkky Emil napirend előtti felszólalása: Nemzeti hadsereg ügye. 1920. június 14. Uo. 342–343.

Harmadik felszólalásában egy háborúban megsérült katonatársa ügyében igyekezett fellépni, és a népjóléti minisztert cselekvésre sarkalni.¹³

Az 1920 és 1922 közötti nemzetgyűlési ciklusban Borbély-Maczkó Emil bekapcsolódott a politikai élet vérkeringésébe, a Tisztelet Házban felszólalt a hadsereg és a katonák érdekében¹⁴, míg választókerületében igyekezett a legtöbb kérést meghallgatni és jogosságuk esetén ezen ügyekben eljárni. A források alapján úgy tűnik, hogy a helyi lakosok meg voltak elégedve a képviselő munkájával, tapasztalatuk szerint választottjuk a körzet sorsát ténylegesen a szívében viselte. Ennek bizonyítéka például, hogy többször is kötelességének érezte, hogy időpontot kérjen az ózdi járás főszolgabírájától arra, hogy a kerületben élőket tájékoztathassa munkájáról, és azok is fel tudjanak szólalni saját érdekeikben.¹⁵

Képviselői pozíciójáról azonban 1922. február 4-én lemondott, amikor Horthy Miklós kormányzó, Klebelsberg Kunó belügyminiszter javaslatára, Borsod vármegye főispánjává nevezte ki.¹⁶ Helyére már nem került új képviselő, néhány nap múlva a nemzetgyűlés feloszlásra került, és új választást írtak ki.

1924 – sikertelen kísérlet a visszatérésre

Az 1922-ben kinevezett és beiktatott főispán nem töltött el hosszú időt hivatalában. Politikai álláspontja, elvi nézetei és katonai múltja révén már korábban szorosabb kapcsolatba került Gömbös Gyulával, aki 1923 nyarára a végleges szakítás mellett döntött, és több társával együtt kilépett az Egységes Pártból. Borbély-Maczkó Emil elvbarátait követve a *„politikai helyzetben beállott változás következtében”*¹⁷ lemondott tisztségéről. A politikai élettől azonban nem vonult vissza, segítette a háttérből a fajvédők párttá szerveződését és a vármegyei közvélemény előtti megjelenését.

1924-ben elhunyt Miskolc 1. választókerületének választott képviselője, Szentpáli István, megüresedett helyére időközi választást írtak ki, az 1922-es rendes

¹³ Borbély-Maczkó Emil interpellációja: Holló István domaházi lakos ügye. 1922. január 14. Nemzetgyűlési napló, 1920. XV. 90–91.

¹⁴ Felszólalásai rendkívüli érzelmeket váltottak ki képviselőtársaiból, több esetben is bekiabálásokkal, helyeslésekkel, megerősítésekkel és különböző indulatszavakkal szakították félbe beszédeit. A legnagyobb támogatást felszólalásaikor a (szélső-) baloldal (!) képviselőitől kapta eljenzés és hangos helyeslés formájában.

¹⁵ MNL BAZML IV. 821. 5165/1921.

¹⁶ MNL BAZML IV. 809. b. 13080/1923.

¹⁷ MNL BAZML IV. 803. a. 52. kötet 209.

voksolás során alkalmazott törvények és rendeletek szabta keretek között.¹⁸ Borbély-Maczký november elején kapott hivatalos felkérést a jelöltség elvállalására, amelyet hosszas tárgyalások és egyeztetések után elfogadott. Ezután erőteljes agitációba kezdett a fajvédő mozgalom a miskolci választókerületben, hiszen friss politikai csoportosulásként nemcsak a tervekkel és programokkal kellett megismertetniük a szavazópolgárokat, hanem az újonnan létrehozott Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párttal¹⁹ és törekvéseivel is. Ez jelentős hátrányt jelentett 1924 végén, hiszen a két másik jelölt ismert személyiség volt a városlakók körében, továbbá jelentős bázist tudtak maguk mögött. A párton kívüli Tarnay Gyulát elsősorban elődjének táborá támogatta, hiszen az ő céljai feleltek meg leginkább a Nemzeti Polgári Párt helyi konzervatív liberális ellenzéki, de a kormány legtöbb intézkedését helyeslő városi polgárságnak. Bár Tarnay többször is kihangsúlyozta, hogy nem kíván egyik párthoz sem csatlakozni, mégis benne látta a közvélemény Szentpáli munkájának folytatóját. Aki viszont nem az előző képviselő munkásságának követését kívánta, leginkább a demokrata Huska Vilmost támogatta. Huska már az 1922-es választáson is jelölt volt, akkor azonban szoros versenyben alulmaradt.²⁰ 1924-ben elsőként jelentette be a Nemzeti Demokrata Párt, hogy korábbi jelöltjével harcba száll a választási küzdelemben. Ezt a kezdeti előnyüket és ko-

¹⁸ A Bethlen-kormány az 1920-ban alakult nemzetgyűlés feloszlata előtt néhány héttel új választójogi szabályozást adott ki. A 2200/1922. ME. sz. rendelet szigorította a jogosultság feltételeit. A férfiak esetében 4 elemi osztály sikeres elvégzését, 10 éves állampolgárságot és 2 év egy helyben lakást írt elő, míg a nők esetében 30 éves korhatárt, 10 éves állampolgárságot, 2 év egy helyben lakást és 6 elemi osztály sikeres teljesítését. A választójoggal rendelkezők aránya az 1920-as 40% feletti értékről 29,8%-ra esett vissza. Bár a demokratizálódási folyamatban ez visszalépés volt, európai viszonylatban még mindig előkelő helyen állt a magyar szabályozás. Vö. Takesi, 1993. 55–57. Fontos változás volt még, és ez Miskolcot is érintette, hogy a törvényhatósági jogú városokban, valamint Budapesten megmaradt a választás titkossága, szemben a többi választókerülettel. A választás előkészületeiről, a jogi szabályozás megszületésének körülményeiről és az eredményekről bővebben: Paksy, 2010. 83–109.; valamint Püski, 2009, 78.

¹⁹ A párt, Gömbös Gyula vezetésével, 1924. október 19-én bontott zászlót Kecskeméten. Programjuk október 21-én jelent meg, míg formális párttá alakulásuk november 13-án történt meg. A párt szélsőjobboldali ellenzéki szervezet volt, amely azonban többször is támogatta a parlamentben a kormánypártot. Programjuk antiliberális, antiszemita vonásokat tartalmazott, legfőbb céljuknak a „magyar faj” állami eszközökkel és társadalmi összefogással történő megerősítését tartották. Borbély-Maczký Emil volt az első jelölt, aki választáson az új párt színeiben indult. A párt részletesebb ismertetése: Vida, 2011. 207–208. A magyarországi fajvédőkről részletes áttekintést ad továbbá Gyurgyák, 2007. 215–287., 581–596.; valamint Gyurgyák, 2012.

²⁰ Az 1922-es pótválasztás eredménye: Szentpáli István – 50,70%; Huska Vilmos – 49,30%. A választókerület részletesebb adatai: Hubai 2001: II. 48.

rábbi széles választói támogatottságukat igyekeztek a demokraták felhasználni, majd idővel programbeszédeiket felváltotta az ellenfelek minél negatívabb színben való feltüntetése, saját támogatottságuk minél szélesebb körüként való bemutatása. Sorra jelentek meg a helyi ellenzéki sajtóban azok a cikkek, melyek arról tájékoztatták a miskolci lakosokat, hogy az iparosok, a kereskedők, a munkások, a szociáldemokraták, a polgárság Huska megválasztása mellett álltak ki.²¹

A kampány során a sajtómegjelenés egyoldalú volt. A korszak legjelentősebb helyi újságja, a Reggeli Hírlap²² leginkább a demokraták rendezvényeiről, megnyilvánulásairól tudósított. A fajvédők esetében egyértelműen a negatív kép festése volt a cél, míg Tarnayt több ízben is bírálta a lap, hogy nem lépett szövetségre Huskával, ezáltal veszélyeztette a választás végeredményét. Lévén, hogy az egyik legnagyobb eladott példányszámmal rendelkezett az RH, így közvéleményt befolyásoló hatása számottevő volt. Többször „segítette” a választókat abban, hogy hogyan lehet érvényesen és a leghelyesebben szavazni, majd a választás előtti napokban már egyre hevesebben kampányolt az újság Huska Vilmos mellett.

A szavazólap tehát a kitöltés után így néz ki:

Borbély-Maczký Emil nemzeti függetlenségi párti (fajvédő)	☐
Huska Vilmos nemzeti demokratapárti	☒
Tarnay Gyula dr. pártonkívüli	☐

Miután a szavazó az álló + vagy ferde X keresztet a ceruzával berajzolta a Huska Vilmos név mellé a négyyszögbe, de csakis ebbe, a többit üresen hagyja, a szavazólapot szépen összehajtva beteszi a borítékba, a borítékot leragasztja és a leragasztott borítékot és ceruzát kimenőn a mellékszobából vagy fülkéből, minden szó és megjegyzés nélkül átadja a bizottság elnökének, aki a lezárt borítékot ugyancsak minden megjegyzés nélkül az előtte lévő urnába (edénybe, ládába bezárva teszi). Vigyázni kell, hogy az álló vagy ferde kereszt a név melletti négyyszögön belül legyen elhelyezve és más jelölt neve mellett lévő négyyszögbe ne nyuljon bele, mert ebben az esetben a szavazatot mint kéteset megsemmisítik.

2. ábra: Segítség a szavazólap helyes kitöltéséhez
(Forrás: Reggeli Hírlap, 1924. december 3. 5.)

²¹ A Reggeli Hírlap idevonatkozó cikkei 1924 novemberéből. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár – Helyismereti Gyűjtemény, Miskolc.

²² A politikai napilap 1924. november és december hónapokban sorra jelentetett meg rövidebb-hosszabb elemzéseket, beszámolókat a választási kampányról és az előkészületekről. A tárgyalt időszakban a lap magát független demokratikus sajtótermékként mutatta be, felelős szerkesztője Fazekas Sámuel volt.

1924. december 4–5-én lezajlott az időközi választás a miskolci 1. kerületben. Az erőviszonyoknak megfelelően Huska Vilmos magabiztosan állt az első helyen, őt Borbély-Maczký és Tarnay követte.

A szavazás eredménytelensége miatt pótválasztást tartottak a két legtöbb szavazatot kapott jelölt között, így december 13–14-én a választópolgárok ismét az urnákhoz járultak. A választás végeredménye nem okozott különösebb meglepetést, Huska Vilmos jelentős szavazattöbbséggel nyerte el a mandátumot.²³

Borbély-Maczký Emil tehát 1924-ben elvesztette a választási küzdelmet. Ez azonban arra sarkallta őt és a helyi fajvédőket, hogy friss politikai szervezetüket minél szélesebb körben megismertessék a miskolci városlakókkal, hogy az 1926-os rendes országgyűlési választáson már megszerezhessék a képviselői mandátumot.

		Általános adatok				Jelöltek		
		választásra jogosultak	részt vettek	érvényes	érvénytelen	Borbély- Maczký Emil (MNF)	Huska Vilmos (NDP)	Tarnay Gyula (pk)
12.04–05.	N	7179	5223	5043	180	1682	2337	1024
	%	100	72,75	96,55	3,45	33,35	46,34	20,31
12.13–14.	N	7179	n.a	5369	n.a	2333	3036	-
	%	100	n.a	n.a	n.a	43,45	56,55	-

3. ábra: A miskolci 1. kerület választási adatai, 1924. december 4–5., december 13–14.
(Forrás: Hubai, 2001. II. 53.)

²³ A pótválasztás kapcsán hiányosak a választási jegyzőkönyvek, így a primer források helyett a Reggeli Hírlapban leközölt eredmények és adatok kerültek felhasználásra, melyet a Hubai-féle atlasz adattárával is egyeztettem. Vö. Reggeli Hírlap, 1924. december 16. 3.; valamint Hubai, 2001. II. 53.

1926 – ismét a Tisztelt Házban

Horthy Miklós 1926 november 15-én feloszlatta az 1922-ben megválasztott törvényhozást, és az 1925. évi XXVI. tc. alapján kiírta a képviselőházi választásokat. Erre a hírre várt Borbély-Maczký Emil és csoportja, hiszen többhónapos előkészítő munka után végre élesben is megmérethette magát és pártját Miskolcon. Lévé, hogy az új szabályozás egyesítette és lajstromos kerületté nyilvánította a miskolci körzetet, nem egyéni jelöltek versengéséről szólt a voksolás, hanem pártok listáinak megmérettetéséről²⁴. Végül három szervezet tudott listát állítani: a szociáldemokraták²⁵, a fajvédők és a Merkantil-blokk (Mb)²⁶. A lajstromok első helyén Reisinger Ferenc, Borbély-Maczký Emil és Tolnay Kornél álltak.

A kampány során egyik erő sem tudott magának olyan fölényt és dominanciát kialakítani a helyi sajtóban, mint két évvel korábban a demokraták. Mindegyik csoportosulás megtalálta a módját annak, hogy saját már meglévő bázisát és támogatói körét elérje és mozgósítani tudja. Példa erre, hogy a korábbi voksolásokkal ellentétben 1926-ból fennmaradtak ún. kortesnóták, amelyek skandalása a

²⁴ Az 1925. évi XXVI. tc. gyakorlatilag a 2200/1922. ME. sz. rendelet törvénnyé alakítását jelentette. Miskolc esetében azonban döntő változás volt, hogy míg korábban a két mandátumot két külön körzetben szerezhették meg az egyéni jelöltek, addig a törvény értelmében az 1926-os választáson a város már egy kerületet alkotott, és a szavazópolgárok listákra adhatták le a voksukat. A törvény születésének körülményeiről és tartalmáról: Kende, 2010. 113–119.; Püski, 2009. 78.

²⁵ A szociáldemokrata párt erős táborral rendelkezett a városban. Reisinger Ferenc révén egy ambíciózus és a helyi munkásság által rendkívüli módon tisztelt és megbecsült személy vezette az MSZDP listáját. Már 1922-ben, egyéni jelöltként is, meggyőző fölényrel (61,37%) mandátumot szerzett Miskolcon, majd 1926-ot követően még 1931-ben és 1935-ben is bekerült az országgyűlésbe.

²⁶ A Merkantil-blokk egy összefogás eredményeként indított listát Miskolcon. A korábbi demokrata jelölt, Huska Vilmos nem tudta képviselői tevékenységével a választótáborát megtartani, amit észlve a miskolci liberális polgári körök új jelölt keresésébe kezdtek. 1926 őszén bejelentették, hogy a Gyáriparosok és Gyárigazgatók Körének, valamint az Országos Iparegyesületnek a vezetőjét, Tolnay Kornélt kívánják jelölni a választásra. Tolnay végül a Kereskedők és Iparosok Polgári Egységpártjának, a Merkantil-bloknak a listáját vezette. Hivatalosan a kormánypárt is Tolnayt támogatta, mégis több ízben tettek vezetői és a kormány tagjai kétértelmű kijelentéseket. Később a választási vereség után többen is ezt a nem egyértelmű kiállást hozták fel a bukás okaként. Szcitovszky Béla belügyminiszter egy miskolci gyűlésen olyan beszédet mondott, amelyből az tűnt ki, mintha az Egységes Párt és a magyar kormány a fajvédőket támogatná. A választás másnapján a Reggeli Hírlap az alábbi szalagcímmel jelent meg: „A belügyminiszter buktatta meg Miskolcon a polgári egység pártját!” Vö. Reggeli Hírlap, 1926. december 17. 1.

gyűlések üde színfoltjává vált. Mindhárom politikai csoport költött ilyen szavazó versikét, majd ezekkel is igyekeztek kampányolni, toborozni.

szociáldemokraták	fajvédők		Merkantil-blokk
„Nincsen, aki harcra kelljen, A numerus clausus ellen. Csak Reisinger harcol érte, Híven, ahogy meg- ígérte. Éljen Reisinger!”	„Borbély-Maczký vitéz huszár, Szavazni rá azért muszáj. A fronton is bátran harcolt, Nem, mint Huska: hátraarcolt. Éljen Bor- bély-Maczký!”	„Ha Reisinger kö- vet lenne, A fehér pénz divat lenne. Leláncolnák az alkoholt, S csak receptre mérnék a bort. Éljen Bor- bély-Maczký!”	„Azért hoztuk le Tolnayt, Hogy Maczkýval kitolna itt. Ha Huskával ösz- szefogna, minden más jelöl- tet dobna! Éljen Tolnay!”

4.ábra: Szavazó versikék 1926-ból
(Forrás: MNL BAZML XV. 91. e. 4. d)

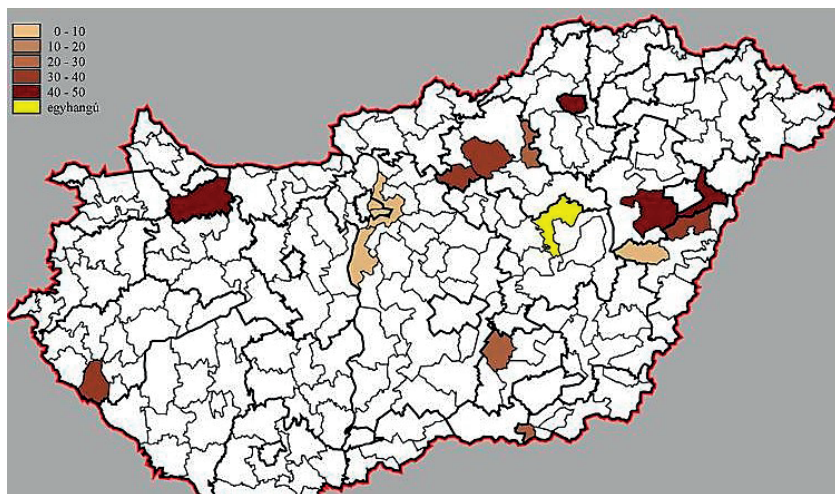
A választásra végül december 14–15-én került sor Miskolcon, az eredményeket pedig december 16-án délután hirdették ki. Váratlanul nagyarányú győzelmet arattak a fajvédők, hiszen 49,90%-os eredményük azt mutatja, hogy majdnem minden második szavazat az MNFP listájára érkezett.

	Általános adatok				Listák		
	választásra jogosultak	részt vettek	érvényes	érvény- telen	MSZDP	MNFP	MB
N	16867	13689	13508	181	4142	6741	2625
%	100	81,16	98,68	1,32	30,66	49,90	19,43

5.ábra: A miskolci választókerület választási adatai, 1926. december 14-15.
(Forrás: Hubai, 2001. 11.69.)

A két évvel korábbi választással nehéz lenne összehasonlítani az 1926-os eredményt, hiszen ott csak Miskolc egyik felében tartottak voksolást, most az egész város egy körzetet alkotott már. Az biztosnak látszik, hogy a fajvédők, élükön Borbély-Maczkýval, sikeresen megvetették a lábukat az időközi választást köve-

tően a városban, szavazóbázisukat jelentősen növelni tudták. Az országos átlaghoz mérten is nagyon magasnak tekinthető a fajvédők támogatottsága a városban. A lenti térkép azt mutatja, hogy az MNFP jelöltjei hogyan szerepeltek az ország választóköreibe. Egyetlen kerületben, az abádszalókiiban ért el 50%-nál jobb eredményt a párt választottja, igaz ott Gömbös Gyula egyedüli indulóként megszerezte az érvényes szavazatok 100%-át. Három olyan választási körzet volt, ahol a fajvédők 40-50% közötti eredményt értek el: Györszentmárton (ma Pannonhalma), Hajdúszoboszló és Miskolc. Ha ehhez hozzátesszük még az MNFP országos átlagát (3,78%), valamint a titkos kerületek átlagát (5,64%), nyilvánvalóvá válik, hogy Miskolcon a szélsőjobboldali csoport nagyon komoly eredményt ért el.

6. ábra: A Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt jelöltjeinek választási aránya, 1926.
(Forrás: Hubai, 2001. I. 130.)

Ezek a kiugróan magas adatok véleményem szerint néhány egymással szorosan összefüggő tényezőnek köszönhetőek. Tény, hogy a titkos körzetekben nagyobb arányban szereztek szavazatokat az ellenzéki pártok országosan, de ezzel önmagában nem lehet magyarázni egy ilyen erőteljes előretörést. Ehhez hozzájárult Miskolc városának egy körzetté történő átalakítása, a demokratapárti Huska Vilmos gyenge parlamenti szereplése, Tolnay Kornél ismeretlensége, kampányhibák a szociáldemokraták és a Merkantil-blokk részéről, a kormánypárt képviselőinek kétértelmű megnyilatkozásai, az Egységes Párt saját jelöltjének hiánya, a város adottságai. Összességében úgy látom, hogy döntő szerepe volt Borbély-Maczkynak is a mandátum megszerzésében. Az 1924-es sikertelen kísérlet után igyekezett kapcsolatait felhasználva stabil bázist teremteni a fajvédőknek a

városban, személyiségének köszönhetően a demokratikus és liberális választópolgárok közül többeket tudott saját pártjának táborába átcsabítani. Még az egyértelműen fajvédőellenes Reggeli Hírlap is elismerte, hogy „*a két képviselő személye ellen kifogás nem emelhető. Kedvesség, jó modor és elegáns megjelenés jellemzi az egyik képviselőt, Borbély-Maczký Emilt (...)*”.²⁷ Hozzá kell azonban tenni, hogy a fent részletezett okok miatt kiváló terepet nyújtott Miskolc a fajvédők számára, gyakorlatilag csak éltek a megnyíló lehetőséggel.

Az 1927 és 1931 közötti parlamenti ciklusban tehát ismét képviselőházi tagságot szerzett Borbély-Maczký. A Kun–Lengyel–Vidor-féle almanach szerint ebben az időszakban a Közigazgatási Bizottságnak, valamint a Naplóbíráló Bizottságnak volt a tagja, továbbá szerepelt azon a névjegyzéken is, amelynek 40 tagjából esetenként kisorsolták az összeférhetlenségi ítélőbizottságot.²⁸ Már az első felszólalása is mutatta, hogy a korábbi katona beletanult a politikusi hivatásba, nem csak a katonaság érdekében kíván szót emelni. A képviselőház 11. ülésén, 1927. február 16-án, napirend előtt szólalt fel.²⁹ A beszéd tartalmi szempontból most kevésbé fontos, lényegében a gyöngyösi időközi választások során tapasztalt visszaéléseket akarta a Tisztelt Ház előtt bemutatni. Sokkal érdekesebb, hogy a felszólalás milyen indulatokat váltott ki a képviselőtársaiból. Minden oldal és párt részéről voltak olyanok, akik bekiabálásokkal igyekeztek bekapcsolódni a témába. Várnai Dániel Borbély-Maczký módszereit kérdőjelezte meg, Fábíán Béla a kormánypártot ostromozta, Pakots József a fajvédőket kritizálta, Gömbös Gyula az ironizáló politikustársát torkolta le. A kormány részéről Scitovszky Béla belügyminiszter kért szót, és egy hasonlóan indulatos és bekiabálásokkal tarkított beszédben utasította vissza a vádakát, a levezető elnök a végén csak nehezen tudta lecsendesíteni a képviselőket. Ezt a rövid incidenst csak azért említettem meg külön is, hogy látható legyen az a változás, amelyen Borbély-Maczký Emil a húszas években végigment. Katonaemberként kevésbé volt aktív első nemzetgyűlési megbízatása alkalmával, 1926-ot követően azonban egyre gyakrabban szólalt fel, és egyre gyakrabban vállalt politikai konfliktusokat. Többségében különféle szociális javaslatokat tett, kérte többek között az erdészeti és vadászati segédtisztek és altisztek státuszren-

²⁷ Reggeli Hírlap, 1926. december 17. 1.

²⁸ Kun–Lengyel–Vidor, 1932. 334–337.

²⁹ Borbély-Maczký Emil napirend előtti felszólalása: Gyöngyösi választókerületben állítólag előfordult választási visszaélések. 1927. február 16. Képviselőházi napló, 1927. I. 114–117.

dezését³⁰, a honvédségi tisztikar és nyugdíjasok helyzetének javítását³¹, valamint a tanárok életkörülményeinek javítását³². Egy ízben a Magyar Országos Véderő Egylet, melynek 1927-től elnöke volt, aktívabb bevonását kezdeményezte a testnevelés oktatásába és a leventemozgalmak terjesztésébe.³³ Saját választókerületéről és korábbi körzetéről sem feledkezett meg, a miskolci házhelyigénylőknek kiszabott túl magas árak csökkentését kérte a kormánytól³⁴, más alkalommal pedig egy ózdi polgári iskola felállítását kezdeményezte³⁵. Fontos szólni azonban arról is, hogy felszólalt a numerus clausus módosítása kapcsán. 1928. február 28-án kért szót, és mondott beszédet arról, hogy szerinte semmiféle enyhítés nem engedhető meg a törvényben, ugyanis az nem a keresztény magyarság érdekét szolgálja. Egyértelművé tette, hogy a végszavazáskor azért nem volt jelen, mert nem értett egyet a javaslatokkal, és nem kívánt a szavazási procedúrán részt venni.³⁶

A mandátumáról ismételten idő előtt lemondott, hiszen a kormányzó 1930. július 7-én újra Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék főispánjává nevezte ki.³⁷ Október 20-án a képviselőház tudomásul vette a lemondást, helyére az MNFP miskolci listáján második helyen szereplő Görgey Lászlót hívták be póttagként.³⁸ Borbély-Maczký Emil többet már nem tért vissza az országgyűlésbe képviselőként, hiszen 1930-as kinevezését követően egy másfél évtizedes főispáni időszak következik életében. 1939-ben a visszacsatolások révén felbontják az egyesített vármegyéket, Borbély-Maczký Borsod vármegye élén marad, majd 1944-ben átveszi Miskolc törvényhatósági jogú város főispáni posztját is. Ugyanezen év októberében azonban lemond minden címéről, pozíciójáról, és

³⁰ Borbély-Maczký Emil felszólalása: Költségvetés 1927/1928-ra. 1927. május 10. Képviselőházi napló, 1927. III. 368–369.

³¹ Borbély-Maczký Emil felszólalása: Költségvetés 1928/1929-re. 1928. május 11. Képviselőházi napló, 1927. XII. 304–307.

³² Borbély-Maczký Emil felszólalása: Költségvetés 1927/1928-ra. 1927. május 16. Képviselőházi napló, 1927. IV. 129–130.

³³ Borbély-Maczký Emil felszólalása: Költségvetés 1928/1929-re. 1928. május 8. Képviselőházi napló, 1927. XII. 169–170.

³⁴ Borbély-Maczký Emil felszólalása: Költségvetés 1927/1928-ra. 1927. május 16. Képviselőházi napló, 1927. IV. 216–218.

³⁵ Borbély-Maczký Emil felszólalása: Költségvetés 1927/1928-ra. 1927. május 16. Képviselőházi napló, 1927. IV. 129–130.

³⁶ Borbély-Maczký Emil napirend előtti felszólalása. 1928. február 28. Képviselőházi napló, 1927. IX. 36–37.

³⁷ MNL BAZML IV. 904. b. 15324/1930.

³⁸ Képviselőházi napló, 1927. XXXI. 2.

visszavonul a közéleti szerepléstől is. Ennek oka a tanulmány születéséig nem ismert.

Összegzés

Jelen tanulmányban Borbély-Maczky Emil képviselői tevékenységét igyekeztem bemutatni.

Katonai pályafutása után 1918 végén visszavonult és földbirtokának ügyeit intézte. Az ellenforradalmi rendszer konszolidációja nyomán azonban úgy döntött, hogy folytatva a családi hagyományokat ő is bekapcsolódik a politikai életbe. Először az ózdi választókerületben szerzett képviselői mandátumot, nagyarányú győzelmet aratva az 1920. januári voksoláson. Egy rövid főispáni időszakot követően 1924-ben ismét megmérette magát. Új környezetben, a miskolci 1. választókerületben, a fajvédők újszerűségének és ismeretlenségének köszönhetően nem sikerült megszorítani az akkori demokrata jelöltet. 1926-ban azonban ismét mandátumot szerzett, és Miskolc fajvédő képviselőjeként visszatért az országgyűlésbe. 1930 nyarán azonban ismét főispáni kinevezést kapott, és többet már nem is vállalt parlamenti szerepet.

1920-ban Borbély-Maczky Emil azzal tudott sikeres lenni, hogy egy hagyományosan munkás és bányász többségű kerületben olyan javaslatokkal és tervekkel lépett fel, amelyek megszólították a választópolgárokat. Bár a kisgazda párt színeiben indult, mégsem agrár érdekeket kívánt képviselni a nemzetgyűlésben, hanem a katonaság, az iparosok és bányászok helyzetének javítását. Határozott, jó fellépésének és kiváló helyi kapcsolatainak köszönhető, hogy nagy többséggel megnyerte a voksolást.

1924-ben azonban egy teljesen más terepen és más viszonyok között kellett helyt állnia. Bár főispánként körbejárta többször is a vármegyét, Miskolc városáról nem rendelkezett pontos tapasztalatokkal, továbbá egy néhány hete létrehozott szélsőjobboldali politikai szervezettel a háta mögött igyekezett mandátumhoz jutni, sikertelenül. Szembesült azzal, hogy csupán szónoklatokkal nem lehet választást nyerni, ezért a következő hónapokban erőteljes agitációba kezdtek a fajvédők. 1926-ban meg is lett ennek az eredménye. Sima, nagyarányú győzelmet aratott az MNFP listája, így Borbély-Maczky ismét képviselő lett. A korábban már részletezett okok vezettek oda, hogy egy szélsőjobboldali párt ilyen erőteljes dominanciát építsen ki a városban. Ebben nyilvánvalóan nagy szerepe volt Borbély-Maczky-nak is, de több tényező együttes hatása nélkül kétséges ilyen arányú előretörés bekövetkezése. Erre példa, hogy az 1931-es és 1935-ös választáson sem tudták az induló szélsőjobboldali pártok megismételni az 1926-os nagyarányú győzelmet.

Képviselői tevékenységét általánosan vizsgálva azt lehet megfigyelni, hogy az első ciklusában még a politikai életben rutintalan, kissé passzív katonaként van jelen a törvényhozásban. Kevés témához szól hozzá, önálló felszólalása is csak kettő volt. Ezzel szemben a második időszakában már egy tapasztalt és sokat

megélt politikus képe rajzolódik ki előttünk. Vállalja a politikai csatározásban a konfliktust saját igazának megvédése érdekében, különféle szociális kérdésekben önálló indítvánnyal lép fel, valamint lakóhelyének és választókerületének érdekeit igyekezett folyamatosan napirenden tartani. Negatív fényt vet országgyűlési tevékenységére a numerus clausus enyhítésének heves ellenzése. Már a szavazás után, tehát mikor már módosításra nem volt lehetőség, napirend előtti felszólalásában antiszemita és fajvédő kijelentésekkel nyomatékosítva ellenezte az eredeti törvény bármiféle könnyítését, és nyíltan vállalta, hogy a szavazásról való távolmaradásának az az oka, hogy nem kívánt jelen lenni a procedúrán, tiltakozásképpen.

Borbély-Maczkzy Emil élete eddig szinte alig kutatott, tevékenysége nem került bemutatásra. Jelen tanulmányban kísérletet tettem arra, hogy objektíven, primer forrásokra támaszkodva ismertessem az ő képviselői pályafutását. Ha az életét egészében vizsgálom, az a végkövetkeztetésem, hogy ez a kétszer néhány éves parlamenti jelenlét nagyban segítette Borbély-Maczkzyt abban, hogy a politikai elit különböző szereplőivel jó kapcsolatot építhessen ki, segítette abban, hogy politikai attitűdjei fejlődjenek. Az 1920-as években végzett tevékenysége, kiépített kapcsolatainak hatással voltak a következő másfél évtized főispáni munkásságára.

Felhasznált források és szakirodalom

MNL BAZML IV. 803. Borsod vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, 1871–1923

MNL BAZML IV. 804. Borsod vármegye Törvényhatósági Bizottság Központi Választmányának iratai, 1872–1923

MNL BAZML IV. 809. Borsod vármegye alispánjának iratai, 1872–1923

MNL BAZML IV. 821. Az ózdi járás főszolgabírójának iratai, 1872–1944

MNL BAZML IV. 904. Borsod, Gömör és Kishont k.e.e. vármegyék alispáni iratai, 1924–1950

MNL BAZML XV. 91. Helytörténeti aprónyomtatványok, 1829–1987

Reggeli Hírlap, 1924–1926.

Képviselőházi napló, 1927. I., III., IV., IX., XII., XXXI. kötetek

Nemzetgyűlési napló, 1920. III., XV. kötetek

Csíkvári, 1939.: *Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák V. Szerk.: Csíkvári Antal. Budapest, 1939.*

Dobrossy, 1997.: *Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben 4. Miskolc, 1997.*

- Gergely, 2010.: *Gergely Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010. Szerk.: Földes György, Hubai László. Budapest, 2010. 46–82.*
- Gergely–Glatz–Pölöskei, 2003.: *Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. Magyarországi pártprogramok II. Szerk.: Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Budapest, 2003.*
- Gyurgyák, 2007.: *Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzetisme és nacionalizmus története. Budapest, 2007.*
- Gyurgyák, 2012.: *Gyurgyák János: Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány. Budapest, 2012.*
- Hubai, 2001.: *Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza, 1920–2000. I–III. Budapest, 2001.*
- Kende, 2010.: *Kende János: Egy túlnyert választás – 1926. In: Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010. Szerk.: Földes György, Hubai László. Budapest, 2010. 110–150.*
- Kun–Lengyel–Vidor, 1932.: *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése, 1927–1932. Szerk.: Kun Andor, Lengyel László, Vidor Gyula. Budapest, 1932.*
- Paksy, 2010.: *Paksy Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922. In: Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010. Szerk.: Földes György, Hubai László. Budapest, 2010. 83–109.*
- Pap, 2011.: *Tisztviselői adattár (1849–1919). Pap József által szerkesztett szócikkek. In: Heves megye történeti archontológiája, (1681–) 1687–2000. Szerk.: Bán Péter. Eger, 2011. 479–480.*
- Püski, 2009.: *Püski Levente: Választási rendszer és parlamentarizmus a Horthy-korszakban. In: A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, 2009. 73–101.*
- Ruszoly, 1966.: *Ruszoly József: Az első nemzetgyűlési választások előzményeihez. In: Jogtörténeti tanulmányok I. Szerk.: Csizmadia Andor. Budapest, 1966. 91–109.*
- Takesi, 1993.: *Hirata Takesi: A bethleni konszolidáció jellege a nemzetközi szakirodalom tükrében. Valóság, 1993/11. 54–66.*
- Uzdóczy et al., 1940.: *Vitéz Borbély Maczky Emil huszesztendeje a magyar közéletben. Szerk.: Uzdóczy Zadravecz István et al., Miskolc, 1940.*

Vida, 2011.: *Magyarországi politikai pártok lexikona, 1846–2010. Főszerk.: Vida István. Budapest, 2011.*

Vidor, 1921.: *Nemzetgyűlési almanach, 1920–1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Szerk.: Vidor Gyula. Budapest, 1921.*

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKVÉDELEM TÖRTÉNETE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉIG

GOÓG MELINDA ÉVA

„Nem azért konzerválunk egy műemléket, mert azt szépnek tartjuk, hanem mert az nemzeti létünk egy darabja. Műemléket védeni nem azt jelenti, hogy műélvezetet keresünk, hanem hogy kegyeletet gyakorlunk.”

Georg Gottfried Dehio

Bevezetés

A magyarországi műemlékvédelem mélyebb és korábbi gyökerekkel rendelkezik, mint azt az emberek gondolnák. Már a 17–18. században megkezdődtek az ezzel kapcsolatos, ám még kevésbé tudatos, sőt sokszor amatőrnek mondható intézkedések, tevékenységek. Ha európai viszonylatban tekintünk e témára, akkor még korábbi időkben, egészen az ókorig visszamenőleg fedezhetjük fel az értékek védelmére irányuló megmozdulásokat. A műemlékvédelem intézményes és strukturált mivoltának egyik fő gyökerét az európai antikvitás görög és római hagyományai jelentik, ahol a császárok által emeltetett különféle épületeket, vagy az isteneknek szánt szentélyeket odaadással őrizték, s a hatalom és tisztelet jeleként óvták, fenntartották. Ez még nem nevezhető egyértelműen tudatos műemlékvédelmi tevékenységnek, ám azt jól szemlélteti, hogy a múltban létrehozott emlékek megőrzése és fontosságuk korai felismerése itt történt meg először. Európában a következetes örökség- és műemlékvédelmi tevékenység egyik bölcsőjeként Franciaországot nevezhetjük meg, ahol az 1789-es nagy francia forradalom pusztításai hívták életre az értékek megmentésére irányuló törekvéseket. Hazánkban a műemlékvédelem fokozatosan alakult ki, s kezdeti megmozdulásai a 18. századtól fedezhetőek fel. A hatékony munkának köszönhetően a 20. század derekára már tudatos, intézményesített területként létezett Magyarországon, ami a műemlékvédelem ügyében tevékenykedő szakembereknek és amatőr lelkes személyeknek egyaránt köszönhető. Báró Forster Gyula, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Schulek Frigyes, Szalay Ágoston, Gerevich Tibor, Genthon István és így tovább – nélkülük műemlékvédelem ma nem létezne Magyarországon.

Lényeges azonban, hogy a műemlékvédelmi munka sosem teljes vagy befejezett, hanem mint a tudomány oly sok területe, ez is folyamatos fejlődést és állandó

gondozást igényel. Sosem szabad elfeledni, mennyi történelmi örökségünk van, amelyek a megfelelő fenntartás nélkül könnyen az idő martalékává lesznek. Az örökségvédelem, a műemlékvédelem – bár sokan nem ismerik el jelentőségét – közös, történelmi múltunk reprezentatív megjelenítőit óvják, ápolják és bocsájtják az emberek szeme elé. Magyarország oly sok megpróbáltatáson ment át történelme során, s az épületek, tárgyak és értékek múltunk eseményeinek és cselekedeteinek kézzelfogható leképeződései.

Tanulmányommal célom, hogy a műemlékvédelem rövid történelmi hátterének ismertetését és a terminológiai tisztázását követően bemutassam annak magyarországi kiépülését. Az általam ismertetett, rendkívül fontos időszak az 1872 és 1949 közti éveket takarja, melynek jelentőségét és okát a tanulmány folyamán igyekszem alátámasztani. A dolgozattal célom annak megismertetése az olvasóval, hogy milyen fontos területről is van szó, melyet lényegi mivoltának ellenére mostohán kezeltek, és kezelnek ma is.

A műemlékvédelem főbb előzményei

Először magát a fogalmat tisztáznám. A műemlék szó a 19. században keletkezett, s a német *Kunstdenkmal magyar megfelelője. Jelentése törvényileg meghatározott, eszerint műemlék „a földben vagy a föld felszínén lévő minden olyan építmény (épület, épületrész, földmű) és tartozéka, amelyet kiemelkedő történelmi, régészeti, képzőművészeti vagy néprajzi jelentőségére tekintettel (...) műemlékké nyilvánítottak.”*¹ A műemlékek a művészettörténet életterében léteznek, céljuk pedig az értékek hordozása, közvetítése. Megkülönböztethető a műemléktől az építészeti emlék – mely kategória a korai időkben még nem létezett – s ami szerint a műemlék egyik fő attribútuma a művészeti értéke, míg az építészeti emlék inkább kontextusa által válik védelemre érdemesre.² Persze ne gondoljuk, hogy nem létezik ezeken kívül még számos más csoportosítás, kategorizálás és definiálás – tovább bonthatnánk még többek közt a történelmi, régészeti vagy a néprajzi emlékek körére, ám akkor ismertetésemnek se vége, se hossza nem lenne. A védelem tárgyát az 1940-es évekig kifejezetten a történelmi műemlékek képezték, melyet részben az 1949-es törvény oldott fel – amely új keretbe foglalta ezt, így a továbbiakban más jellegű értékeket is e kategóriában helyezett el –, részben pedig a szakértők érdeklődési körének bővülése, változása. A közös és talán legfontosabb jellegzetesség, hogy a népet és annak kultúráját, valamint történelmét képviselik, ily formában fokozott védelemben kell azokat részesíteni, s az emberek számára láthatóvá, megismerhetővé kell tenni. Előfordul, hogy az 1970-es években kiala-

¹ A fogalmat az 1949. évi 13. törvényerejű rendeletbe, a múzeumokról és műemlékekről című rendelkezésbe foglalták bele. Internetes formában a rendelet nem található meg.

² Horler, 1983. 27.

kult örökségvédelem és a műemlékvédelem közti párhuzamot vagy épp ellentétet hangsúlyozzák neves kutatók. Erre jelen dolgozatban részletesebben nem térnék ki, ám ugyanakkor fontos, hogy e kettő rokon terület, de semmiképp sem nevezhető azonosnak. Fontosabb inkább az emlékmű fogalmától való elkülönítés.³ Az örökségvédelem terminusai csak az 1970-es években terjedtek el, a francia *patrimoine*, illetve *patrimoine culturel* mintájára. A kulturális örökség, örökségvédelem későbbi kialakulásának egyik előfutára egyébként a nemzeti örökség terminusának – *patrimoine national* – létrehozójához, a francia Édouard Pommier nevéhez köthető az 1790-es években, aki a klérustól lefoglalt különféle történeti jelentőségű örökségek meghatározására találta ki ezt a megnevezést.⁴ A fogalom megalkotása után Franciaországban és Nagy-Britanniában a kultúrpolitika egyik alappillére lett az örökségvédelem területe és ügye. Magyarországon ennek leginkább a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának 1998-as megszervezése adta meg a kellő impulzust.⁵

Másik kérdéskör a műemlékvédelem módszere, amely szintén változott az idők folyamán. Helyreállítás, konzerválás, restaurálás, purizmus. Mindezek a kifejezések át is fogják ennek alakulását, melynek lényege, hogy kezdetben – főként az épületek esetében – megpróbálták azokat teljesen valójukban helyreállítani, életre kelteni történeti hűségüknek megfelelően. Ám ezzel rendszerint jóval több kárt okoztak, mint hasznot. Végül az a szemlélet nyert teret, miszerint meg kell őket őrizni úgy, ahogy vannak, anyagi, jelenkori, akár romos állapotukban, hisz ezáltal történeti reprezentáló szerepüknek is jobban megfeleltethetők.

Az európai antikvitásban kezdődtek el a későbbi szemmel örökségvédelemként értelmezett tevékenységek. Az építészet emlékeit, a tárgyi értékeket gondosan őrizték az arra kijelölt helyeken. Ilyenek voltak a különböző görög templomok szentélyei, ahol nemcsak az istenek számára adományozott vagyont tárolták, hanem a kultúrájukban, a polisz életében jelentős szerepet játszó értékeket is. Emellett a különböző római császárok hűen őrizték az elődeik által emeltetett építészeti alkotásokat, melyek a hatalom reprezentálására szolgáltak. Ezért is mondhatóak lényegesnek az ókori uralkodók építkezései, hisz azok mind saját nagyságuk megtestesítői voltak. A középkorban vajmi kevés örökségvédő tevékenység volt megfigyelhető, s erről az időszakról – főképp a reneszánsz koráról – általános tévhitként terjedt, hogy maguk a művészmesterek is hűen őrizték volna az ókor emlékeit. Ennek jó példája a syracusai Apollo-tempolom (a mai Szicília területéről), melyet nem hogy nem őriztek meg a maga mivoltában, de még ki is egészítettek barokk

³ Az emlékmű a nevében is benne lévő, emlékezetnek létesített, szándékos megőrzési szándékú építmény, mely addig nevezhető annak, míg a létrehozását adó kontextus meg nem szűnik.

⁴ Sonkoly, 2001. 9.

⁵ Uo. 10.

elemekkel, így elvesztette antik sajátosságát. De említhetném a „pusztító erejű” VII. Pius pápát is, akinek idejében számos ókori emlék lett modern épületek áldozata.⁶

Európában a műemlékvédelem tudatos kialakulása a nagy francia forradalomhoz köthető. Különös, ambivalens helyzet volt ez, ugyanis a harcok során számtalan jelentős emléket pusztítottak el vagy rongáltak meg, ám ugyanez hívta életre a védelem szükségességét és az annak kapcsán kialakuló intézményi kereteket. Amilyen mértékben folyt a pusztítás, olyan mértékben nőtt a törekvés a még meglévő emlékek megmentése iránt. Éppen ezért, egy évvel a forradalom végét követően a konvent rendeletet adott ki a történeti és művészeti értékek lajstromozásáról, melyet az ezt követően megalakított *Commission des Monuments* végzett el.⁷ Bár a szervezet csak néhány évig – 1795-ig – működött, mégis tagadhatatlan érdeme volt az örökségvédelem iránti érdeklődés megélénkülésében. Francia oldalról továbbá jelentős és kiemelkedő az 1791-ben megalakult *Musée des Monuments Français*, mely Alexandre Lenoir rendkívüli kezdeményezése volt, s Lenoir így nyugodt szívvel nevezhető a hatékony műemlék- és örökségvédelem egyik előfutárának. Ezen előzményeknek köszönhetően az 1800-as évek elejétől már lendületes és hatékony munka indult meg, s sorra követték egymást a rendelkezések és lajstromozások. Mindez a többi európai országnak is megadta az ez irányba való elindulás szükségességének érzetét – szól a mondás, más kárán tanul az okos. Ez ebben az esetben beigazolódtott, mert a többi nemzet – tanulva a forradalom pusztításaiból – nem akart hasonlókat elszenvedni, így előzetes intézkedésekbe fogtak. Ahogy Horler Miklós fogalmazott: „*Ekkor születik meg az gondolat, mely a közösség történelmi múltját és kultúráját reprezentáló építészeti emlékek (...) védelmét célozza, és bontakozik ki később (...) az európai népek nemzeti öntudat-ra ébredésének kifejeződéseként.*”⁸ A franciaországi előzményekből mindemellett hangsúlyosak a napóleoni háborúk is, amelyek során az ókor számtalan örökéjét kezdték különféle európai gyűjteményekbe széthurcolni. Mindez a nyugat-európai népeket és gondolkodókat arra sarkallta, hogy kiálljanak a műemlékek eredeti környezetükben való megtartásának jelentősége mellett.

Szólni kell röviden a bécsi iskola egyedülálló személyiségeiről, mint Georg Gottfried Dehio, Alois Reigl és Max Dvořak. Az első két gondolkodó konzekvens műemléki értelmezéseket és terminológiai meghatározásokat fogalmazott meg, valamint kidolgozták az emlékek csoportosítási módszereit is. Kettőjük munkás-

⁶ Szemléltetésként említenék két pozitív példát is a középkor időszakából: 1162-ben a római városi tanács megtiltotta a Trajanus-oszlop rongálását, XII. Kelemen pápa pedig Constantinus diadalívét restauráltatta. Bővebben lásd: Horler, 1984.

⁷ Commission des Monuments = Műemlékek Bizottmánya

⁸ Horler, 1983. 26.

sága több szempontból jelentős, és az általuk meghatározott elvek sokáig alapvető, követendő koncepcióként szolgáltak.

Dehio német származású művészettörténész volt, aki 1905-re megfogalmazta a műemléki alapelveket, továbbá megkülönböztette a *Denkmal* (emlék) és a *Kunst und Altertum* (műemlék) fogalmait. Emellett elsők között volt, aki már a műemléki környezet fontosságát is hangsúlyozta. Későbbiekben pedig elkülönítette a műemlékvédelmi munkát a restaurálástól, mivel úgy vélte, utóbbi célja a megőrzés, a védelem – ahogy az nevében is benne foglaltatik – míg előbbié az, hogy visszaállítsa, ami korábban volt, ami már nincs. A 19. században leginkább a restaurációs vonal volt domináns, ám Dehio ennek helyességét tagadta, s azt hangsúlyozta, hogy ez a fajta irányvonal csupán egyfajta fikció, s a védelem helyett inkább további károkat okoz. Dehio nagy eredménye, hogy elvei az Athéni Charta megfogalmazásának egyik alappilléreként jelentek meg.

Alois Reigl művészettörténész 1903-as *Der moderne Denkmalkultus* című könyve nagy hatással volt a műemlékvédelem alakulására. Reigl úgy vélte, a történeti műemlékek létrejötte a reneszánsz időszakához köthető. Véleménye szerint egy emlék megítélése társadalomfüggő is, ezért a *Denkmalwert* (emlékérték) és *Neuheitswert* (mai érték) fogalmát különítette el, melyek gyakran kerülnek egymással konfliktusos viszonyba. Dehiohoz hasonlóan azt az elvet képviselte, hogy a restaurálás helytelen cselekedet, s a konzerválási tevékenységet is csak épp elfogadhatónak találta. A tudományosan bizonyított, történeti emlékek védelmét tartotta elsőrendűnek, s fő szemponttá a hitelesség vált.⁹

A magyarországi műemlékvédelem létrejötte

A későbbiek folyamán a megnövekedett érdeklődésnek köszönhetően egyre gyorsabban és nagyobb ütemben épültek ki a különböző műemlékvédelmi tevékenységek és intézmények, nem volt ez különben hazánkban sem. Már egészen korán, a 18. század vége felé fontos események történtek: Schönvisner vagy Schönwiesner István,¹⁰ a Ratio Educationis értelmében létrehozott érem- és régiségtani tanszék vezetője 1778-ban feltárta Óbudán a római kori fürdőt, majd 1791-ben egy mai szemmel műemlékjegyzéki archetípusként értelmezhető írást adott ki Szombathely történeti emlékeiről, egészen a 18. század végéig sorra véve azokat.¹¹

⁹ Mezős, 2011. 3–48.

¹⁰ Schönvisner (1738–1811) régész, egyetemi tanár és nagyváradi kanonok volt, 1794-től a budai egyetemi könyvtár igazgatója, aki az első szakszerű régészeti ásatásokat végeztette hazánkban.

¹¹ Schönvisner István: Szombathely régiségeiről és történetéről a kezdetektől a 18. század végéig. Sajnos eredetiben még nem sikerült megtekintennem a dokumentumot, csak másolat formájában.

A 19. század elején és közepén már megfigyelhetőek olyan momentumok, megmozdulások, amelyek a műemlékvédelmi irányvonalat képviselték, majd a század végére már első intézményünk is megalakult. Az előzmények közül azonban nem szabad kifejejteni az első releváns civil szervezkedést sem. Bár a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága (továbbiakban MOTT) amatőr szervezet volt, mégis tudatos tevékenységet folytatott a műemlékek védelméért. 1841-ben Bene Ferenc, a Magyar Királyi Tudományegyetem orvoskari dékánja alapította, s szervezetük egészen 1933-ig állt fenn, amely idő alatt nagyjából 90 vándorgyűlést tartottak. Céljuk az volt, hogy a kétévenkénti gyűlések keretében – melyeket mindig másik városban rendeztek meg – megvitassák a természettudományok aktuális haladását és fejlődési tendenciáit. Később vizsgálódási területeiket kiegészítették az archeológia, a művészettörténet és – ami még fontosabb – a műemlékvédelem tudományterületével. Az 1846-os kassai találkozón már ennek fontosságát és az ügy felkarolását is napirendre tűzték.¹² Ezután már olyan tagok is csatlakoztak, mint a későbbiekben elsőrendű szerepet játszó Henszlmann Imre vagy Rómer Flóris.

A reformkor idejéről kiemelhető 1847, amikor az Akadémia felszólítást intézett a lakossághoz az örökség védelmének érdekében, melynek alapmotivációját a nyugaton zajló tevékenységek adták. Az egyik első, valószínűleg már tudatos kezdeményezés Kossuth Lajoshoz kötődik, aki 1848. november 30-án rendeletet adott ki, miszerint a „*sáncolási munkák közben (...) itt-ott találandó régiségekre és tárgyra (...) azokat a lelhely és mélység pontos feljegyzésével foglalják le a múzeum számára és az academia titoknokának tegyenek róla jelentést.*”¹³ Emellett Henszlmann Imre 1848-ban kezdeményezte egy örökségvédelmi bizottság – a Régészeti Bizottság – felállítását, ám a szabadságharc miatt ezen indítvány meghíúsult. A bécsi, 1850-ben létrehozott Zentralcommission Magyarországra is kiható működése alatt a Magyar Tudományos Akadémia saját magyarországi szervezetért kardoskodott, s ennek érdekében 1869–1871 közt több törvénytervezet is született. 1872-ben végül megalakult a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (továbbiakban MIB), amely az első intézményesített szervezete volt a hazai műemlékvédelemnek. 1872-ben Fridrich István, minisztériumi segédfogalmazó megírta azt a jegyzéket, mely szintén a későbbi műemlékjegyzékek egyik archetípusának tekinthető. A *Hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzéke* már 853 emléket sorol fel, s tulajdonképpen a miniszteri előterjesztés egy függelékeként látott napvilágot. Fridrich vagy Friedrich három hét alatt gyűjtötte össze, 40 korábbi publikáció forrásanyagából.¹⁴ Formájában és kialakításában rendkívül egyszerű munka volt, ám akkor nóvumnak számított, s hibáit leszámítva nem szabad lebecsülni ennek rendkívüliségét és egyediségét. Az Archeológiai Értesítő akkori,

¹² Gerő, 1958. 36.

¹³ Dercsényi, 1980. 11.

¹⁴ Horler, 1996. 90–94.

1872-es számában, amely Szalay Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterré való kinevezését hirdette ki, a bizottság által ellátandó feladatköröket is meghatározták, amelyek a műemlékek osztályozása és lajstromozása, a védelem, a támogatások igazságos elosztása voltak.¹⁵ Tulajdonképpen ezt a dátumot tekinthetjük a szervezett magyarországi műemlékvédelem kezdetének, ha szeretnénk annak kiindulópontot találni.

Ezt követően Henszlmann Imre, a méltán híres művészettörténész és a magyar műemlékvédelem fontos személyisége – aki a hivatal első előadója is volt – 1876-ban a nagy-magyarországi ókeresztény és románkori műemlékeket vette sorra, s művében 267 középkori emléket jegyzett fel. Ezek nagy része Trianont követően határainkon kívülre került. Henszlmann művét így nyitja: „*a magyar bizottság, felhíva a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerur által, és elismervén, hogy az országnak számadással tartozik négy évi működéséről, a bokros munkát jelen kiadással megkezdi*”¹⁶. Emellett az ő nevéhez köthető a *Honi műemlékeink hivatalos osztályozása* című nyolcrészes, az Archeológiai Értesítőben megjelenő mű is, amelyben a belefoglalt 570 emléket országrészenként csoportosította. Ez egészen 1888-ig jelent meg. Henszlmann mellett a MIB tagjai közt volt többek közt Schüle Frigyes építész, valamint Pulszky Ferenc, Ipolyi Arnold és Rómer Flóris is. Ha a neveket nézzük, már abból is felismerhető, milyen lényeges momentuma volt ez a hazai műemlékvédelem történetének. A további eredményesség érdekében a bizottság munkásságához kidolgoztak egy standard törzsisévet, melyek a felmérést segítették. Ezeken különböző adatokat kellett megadni, mint a helyrajzi adatok vagy az emlékek részletes leírása, s ezen szempontok alapján három fő kategóriát határoztak meg: műemlékek, 1. amelyek művészeti, történelmi értéküknél fogva helyreállítandók, 2. amelyek a pusztulástól megóvandók, és 3. amelyek a másik két kategóriába nem tartoznak bele, ám arra érdemesek, hogy lejegyezzék őket.

Az első törvény és annak hibái

A miniszteri kinevezésről szóló értesítésben az is benne foglaltatik, hogy a hivatal feladatává tették a műemléki törvény megalkotását, mellyel 1878-ra készültek el. Munkásságuknak köszönhetően 3 évvel később elfogadták a rendeletet, és 1881-ben megszületett az első műemlékvédelmi törvény, amely a korábban létrejött osztrák rendelet mintájára készült el. Ez lett az 1881. évi XXXIX. törvény, a műemlékek fenntartásáról.¹⁷ 1949-ig, amíg újabb törvény nem született, ez maradt a műemlékvédelem hivatalos rendelete.

¹⁵ Forster, 1905. 14.

¹⁶ Henszlmann, 1876.

¹⁷ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5996> (utolsó megnyitás: 2015. március 24.)

Azonban a 19. század végén hatályba lépő törvény számos ponton hibás volt.¹⁸ Két fő kérdésre fektették a hangsúlyt, a közérdek és a magántulajdon egyensúlyának megteremtésére. Ez azt jelentette, hogy a magántulajdon szent és sérthetetlen dolog volt, amely által a privát tulajdonban lévő épületeket nem lehetett államilag kisajátítani, és tulajdonosuk szabadon rendelkezhetett felettük. Aki csak teherként szemlélte saját építészeti örökségét, azok nyugodt szívvel le is bonthatták azokat. A következő gond, hogy a helyreállításokra és állagmegóvásokra nagyon csekély anyagi támogatást adott az állam, ami által hiába volt motiváció, ha a szükséges háttér nem volt meg hozzá. Ez csak jóval később, a 20. század második felére változott meg. A harmadik probléma a folyamatok mérhetetlen lassúsága volt. A különböző megyékben számos, általában amatőr, de régészetben és művészetekben járatos személyek segítettek be a lajstromozásba, melyekhez fotókat, rajzokat mellékeltek. Önkéntes alapú levelezési rendszer alapján működött a műemlékek felmérése, összegyűjtése, így a folyamat nem zajlott zökkenőmentesen, s igen kevés törzsív került vissza a hivatalba. További gond adódott abból, hogy ekkoriban korhatári megkötés alapján soroltak egy-egy adott emléket védelem alá. Ez a választóvonal sokáig 1711, a szatmári béke éve volt, melyet csak a 20. század első felében kezdtek bővíteni. 1922-ben már a 19. század közepére terjesztették ki, majd később ez a korlátozás el is tűnt, hisz rájöttek, valójában nincs értelme beskatulyázni az egyes értéküknél fogva védendő épületeket. A 20. század első felében – ahogy már korábban említettem – a történeti érték volt a fő szempont, így a minél régebbi, annál értékesebb elve mentén vizsgálták meg azokat. A megkötés miatt sokkal korlátozottabb számú volt azon emlékek köre, melyek törvényileg védelem alá kerülhettek, így ez akadályozta a hatékony munkásságot. Az utolsó főbb gond pedig azon alapult, hogy a kezdetekben leginkább Felvidék, illetve Románia területére helyezték a kutatásokat. Mivel az akkoriban még határainkon belül található területek számos középkori emlékekkel büszkélkedhettek, így érthető ezek elsőbrendűsége. Akkor még nem gondolhatták, hogy mindezen érték rövid időn belül háborús vereségünk elszenvedőjévé válik. Mindebből adódóan 1949-ig, a következő törvényig mindössze 46 emléket vettek védelem alá, amelyből csupán néhány maradt Magyarország területén Trianont követően. Ezt a későbbiekben még részletesen tárgyalom.

A trianoni csapás

Az 1881-es törvény életre hívta a MIB utódját, a Műemlékek Országos Bizottságát (továbbiakban MOB) is. Ezt követően, egészen 1949-ig ez maradt a műem-

¹⁸ Megjegyzem, ezzel a megállapítással nem mindenki értett egyet, Gerő László 1958-as könyvében épphogy inkább védelmezi, és a korabeli feltételek közt helyesnek véli az 1881-es törvényt.

lékvédelem hivatalos szerve hazánkban.¹⁹ A szervezet felépítésében és elnevezésében is osztrák mintán alapult, erről Dercsényi Dezső tréfásan megjegyezte: „*Ne akadjunk most fenn az elnevezés groteszk voltán (hiszen nyilván nem a műemlékek alkotnak bizottságot).*”²⁰ Az első, már valódi műemlékjegyzéknek tekinthető írás is ehhez az időszakhoz köthető, 1905-re készült el Gerecze Péter összeállításában és Forster Gyula szerkesztésében. A műnek négy kötete is született; a legutolsó 1915-ben.²¹ Hozzávetőlegesen 4000 emléket foglalt magában Nagy-Magyarország viszonylatában, ám ez még mindig a levelezési rendszer szülötte, így nem mondható teljesnek. Forster egyébként 1906-tól a MOB elnöki székét is elfoglalta, mely új lendületet adott a hazai tevékenységeknek.

Igen paradox helyzet, hogy míg az első világháborút követő trianoni békediktátum hazánk hatalmas területeit, jelentős emlékeit ragadta el, addig maguk a háborús harcok kevés kárt okoztak Magyarország örökségében, a későbbi második világháborúval ellentétben. A műemlékekre nézve inkább a réz hadicélokra való felhasználása jelentett veszélyt, hisz például a templomi harangok 1915-ben elrendelt kötelező beszolgáltatása alól a MOB és állománya sem képezett kivételt.²² Emellett a háború következtében a védelemre fordított – addig sem túl sok – anyagi forrás is továbbcsökkent. Az elcsatolásokat követően mindössze nyolc műemlék maradt a magyar határokon belül. Elveszítettük területeinket, nemzetiségeinket, magyarjainkat és történelmi emlékeinket. Ahogy akkoriban minden és mindenki, úgy a műemlékügy is jó időre megtorpant. A békeszerződés által kiváltott sokkhatás és a szünni nem akaró fájdalom az egész országot megbénította. Ahogy Mezős Tamás, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal egykori elnöke nyilatkozta: „*a Műemlékek Országos Bizottsága majd másfél évtizedig bénultan szemlélte a helyzetet.*”²³ Ráadásul nem csak ebből a szempontból volt elkeserítő a helyzet. Egy idő után a műemlékvédelem szakértői azon kezdtek gondolkodni, vajon mi lesz az általuk oly hűen és odaadással őrzött örökséggel. Az idegen területekre és idegen határok közé került magyar emlékek sorsát megpecsételtnek látták, mivel azok a szomszédos népek szemében a magyar revíziós törekvések és az irredentizmus jegyeiként jelentek meg.

¹⁹ A hivatal munkásságában megfigyelhető egy törés, mégpedig 1919-ben, amikor megszüntetik a MOB-ot, s helyére az Országos Műemléki Hivatalt állítják fel, mely a Tanácsköztársasághoz hasonlóan igen rövid életű volt, s 1921-től újra a MOB-é lett a vezető szerep. Emellett a műkincseket is köztulajdonba kívánták venni, mely természetesen sértette a magántulajdoni jogokat, így ezen törekvést még melegebben fojtották el.

²⁰ Dercsényi, 1980. 14.

²¹ Forster, 1905.

²² Tamási, 2001. 64.

²³ <http://www.muemlekem.hu/magazin/muemlekek%20listaja%20inventarizacio%20mezos%20tlamas> (utolsó megnyitás: 2015. május 8.)

A következőkben néhány, ebből az időszakból jelentős művet és szerzőiket emelem ki, akik mind a trianoni új határok és az elszakított emlékek miatt keseregve adtak ki többé-kevésbé revíziós hangulatú, ám ugyanakkor jelentős és a téma szempontjából kiemelkedő írásokat. Az egyik ilyen Olay Ferenc, aki *Csonkamagyarország ellenséges megszállása és kulturális káraink* címmel írt arról, hogy milyen károkat okozott nekünk a világháborút követő békediktátum, akár csak Lechner Lajos *Az elszakításra ítélt Magyarország* című összefoglalása is a fontos, de már más államok területein létező történelmi emlékekről. Szemléltetésként és a közhangulat akkori hatásos ábrázolásaként ebből idézek: „Írjak hazánk elvitatott területeinek magyar kultúrájáról, műemlékeinkről, évezredes történelmünk, magyar véráztatta földünk e büszkeségeiről, tépjem fel még jobban sajgó sebeinket, hogy a fájdalom még kínzóbb legyen, a végletekig korbácsoljuk szenvedésünket, hogy jajsavunk még messzebb hangzó, a fészekrablás gondolata még elviselhetetlenebb legyen?”²⁴ Árad belőle a veszteségek iránt érzett fájdalom. S tovább fokozza a keserűség érzetét, mikor azt írja: „Az egész civilizált világ adósa Magyarországnak, mert ő volt a tényező, amely meggátolta a barbarizmus terjedését és őrizte a civilizált világ biztonságát”.²⁵ Ebben pedig már megjelenik a későbbiekben fontossá vált kultúrfőlény elve is, amelyre alapozva saját magukkal is elhitették mind a közemberek, mind a kormány tagjai, hogy az új határok csak átmeneti állapotot mutatnak. A Trianont követő időket Magyarország minden szegmensében az útkeresés állapota jellemezte.

Szükséges kiemelni Divald Kornél nevét is. Az eperjesi származású muzeológus és művészettörténész 1899 és 1919 között 14 vármegyét járt be, hogy felkutas- sa a Felvidék minden művészettörténetileg fontos, védelemre alkalmas emlékét. Munkásságát oly alaposan végezte, hogy a legelhagyatottabb házak padlásai- nak átkutatását is vállalta azért, hogy egy kegyképet vagy szentet ábrázoló szob- rot magával vigyen, s egy gyűjteményben helyezhessen el. Többek közt ezért is nevezték el más, e területen tevékenykedő szakemberek a „szentek fuvarosának”, melyet eredetileg gúnyolódásnak szántak, de a későbbiekben inkább kiemelkedő munkásságának jelzőjeként vált ismertté. *Felvidéki séták* című, 1926-os írásában így fogalmaz: „tizennégy vármegyét jártam be városról-városra, faluról-falura Felsőmagyarországon. A Felvidék ma nem a miénk. Szívem minden érzésével ra- gaszkodom szűkebb hazámhoz (...) Lelkemben úgy él, ahogy boldogabb időkben láttam és senki nem veheti el tőlem. Elevenen magam előtt látom mindenestül he- gyeit, völgyeit, erdőit, virágos réteit, szántóföldjeit..., völgynek le szaladó tarka pásztáit, hegyek ormain busongó várait... s lelki szükségnek érzem, hogy húsz

²⁴ Lechner, 1920. 28.

²⁵ Uo.

*év előtti szepességi útirajzaimat fölfrissítve megírom, milyen volt, amikor még a miénk volt.*²⁶

Divald Kornél gyönyörűen fogalmaz, s érezhetővé teszi mindazt, amit a kor embere élt át akkoriban. Egy évvel ezután, 1927-ben megjelent a *Magyarország művészeti emlékei* című műve, melynek ajánlása az előző fájdalmaihoz képest már erőteljesen revizionista, s felháborodott hangulatot éreztet: „Minden művelt magyar ember tudatába bele kell égetni e könyvnek képeit és szövegrészét. Kincsek vannak felsorolva, melyek az ezeréves Magyarország kultúrájának bizonyítékai.”²⁷

Trianont követően a vizsgálódások központi területe a közép-magyarországi régió lett, amely a magyar történelmi emlékek szempontjából a legszegényebbnek volt mondható. Ezáltal a helyzet keservessé vált, hisz a felmérések folyamán a szakemberek leginkább csalódottságot éreztek, mintsem azt, hogy újabb kincsekre bukkannának. Mindez akkor változott meg, amikor olyan személy került a MOB élére, aki nemcsak a munkát tudta fellendíteni, de a hangulaton is változtatott. Ő volt Gerevich Tibor, aki a Római Magyar Akadémián végzett munkássága után 1934-ben hazatért Magyarországra, hogy a régóta stagnáló műemléki ügyön segítsen, s felrázza a hivatal dolgozóit és a műemlékügy magába roskadt képviselőit trianoni rémálmukból. Tevékenységét sokan kritizálták a kifinomultság hiánya miatt, ám fontos megjegyezni, hogy Gerevich nélkül nem tudni, mikorra láttak volna újra munkához. Emellett ő is és alapvetően az egész kulturális élet, örökségvédelmi terület ekkoriban a Klebelsberg Kunó által képviselt magyar kulturális főlényt hangsúlyozta. Minthogy a korszakot egyértelműen a totális revízió vágya hatotta át, nem volt ez másképp a műemlékvédelemben sem, ahol az elragadott területek visszavétele saját történelmi emlékeink „visszafoglalását” jelentette volna, melyet a magyar kulturális élet szereplői őriztek, óvtak s tartottak fenn. Ahogy a Szent István-i birodalmi gondolat alatt egyesült a nép, úgy kapott erőre a műemlékek ügye is, amelyek pont ennek tökéletes reprezentánsai voltak. Gerevich ideje alatt az Iparművészeti Múzeum épületébe helyezték a szervezetet, s szakhivatallá alakították át, majd kinevezte oda kiváló tanítványát, a 20. századi örökségvédelem másik kimagasló személyiségét, Genthon Istvánt. Megkezdtek a még megmaradt területek hatékony, szervezett és következetes feltárását. Jól mutatja ennek fellendülését az is, hogy Esztergomban 1934-től ásatási munkálatokat kezdtek. Ennek finanszírozásában már az akkori miniszterelnök is segédkezett, s Gömbös Gyula jelentős összeget bocsátott ezen feltárásokra. Gerevich további nagy érdeme a *Magyarország Művészeti Emlékei* sorozat szerkesztése, melyből talán az első mondható ismeretesnek, amely a román korból származó emlékeket veszi sorra. Eredetileg 12 kötetes sorozatnak tervezték, ám ebből csak három készült el, az első és a második 1938-ban, valamint a negyedik 1939-ben. Nem kevésbé

²⁶ Divald, 1926. 19.

²⁷ Divald, 1927. 3.

jelentősek tanítványai érdemei sem, hiszen Genthon 1934-től végzett grandiózus topográfiai munkásságával és kiemelkedő kulturális kompetenciáival írta be magát a magyar műemlékvédelem történetébe.

A terület megerősödésének következtében elérkezett az idő az újabb törvény megalkotására is. 1942-ben már megalkottak egy tervezetet, melyből végül 1949-re született rendelet, kodifikálására pedig az új alkotmány augusztus 20-i bevezetését követően került sor. Az *1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet, a múzeumokról és műemlékekről* már sokkal korszerűbb elvi pillérekre épült, s az előző hibáit is többé-kevésbé orvosolta. Egyértelműen meghatározta, hogy ami ingó kulturális örökség, az a múzeumok birtokába tartozik, ami ingatlan, az pedig a műemlékvédelem hatáskörébe. Ezáltal sokkal tisztázottabb, átláthatóbb besorolási rendszert alakítottak ki. Emellett nagy érdeme, hogy a ma is létező struktúrához hasonlóan, már a magántulajdonban lévő műtárgyakról is rendelkezett. Ez azt jelenti, hogy kötelezővé tette a tulajdonosok számára, hogy 1949. december havának 31-ik napjáig muzeális értékű vagyonukról bejelentést tegyenek. Sőt, ugyanezen feladat hárult rájuk eladási vagy kiviteli szándék esetén is, amit ezt követően már nem tehettek meg engedély nélkül. Az új szabályozás, az előzőhöz hasonlóan meghatározta a védendő értékek csoportjait is, aminek értelmében a védelem már a muzeális értékű tárgyakra, a közgyűjteményekre, a nemzeti érdekű magángyűjteményekre, a nemzeti érdekű muzeális tárgyakra, a műemlékekre és a védett területekre is kiterjedt. Sőt, nem szabad elfeledni, hogy ez a rendelet jegyezte le először a műemlék fogalmát, melyet a tanulmány elején már ismertettem. Valamint ekkora már a korhatári megkötések is egyre inkább bővültek, s az új rendelet idején már a reneszánsz, a barokk és a klasszicista művészet emlékei is műemléki értéknek számítottak. A század második felére pedig gyakorlatilag eltűnt ez a szabályozás. Mindez jól mutatja, hogy elhatározás, ambíció és kitartó, tehetséges emberek kellettek ahhoz, hogy a már szinte halottnak vélt ügyön segítsenek. Az 1949-es törvény után sokan teljesen befejezettnek vélték a törvényalkotási periódust, amely annyiban igaz is volt, hogy az építésügyi rendeleteken kívül egy ideig tényleg nem történt változás e téren.

A második világháború idején Budapestet rendkívüli károk érték, s ki kell emelni, hogy a történelmi, művészeti és kulturális szempontból is elsődleges fontosságú budai várnegyed és palotaegyüttes is megsemmisült. A budai vár egyike volt annak a hozzávetőlegesen nyolc emléknek, melyek Trianon után Magyarországon határain belül maradtak, így hatalmas veszteségnek számított. Emellett a magyar kastélyok többsége is a háború martalékává lett, s a műemlékállomány egyre inkább fogyatkozott. Később ezeket az üresen hagyott épületeket állami célokra használták fel.²⁸ Fővárosunk hidjai is elpusztultak, melyek közül hármat

²⁸ A fertődi Eszterházy-kastélyt például magtárként használták.

már 1949-re, az új törvény életbe lépésére helyreállítottak.²⁹ Későbbiekben a MOB a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjába beolvasztva működött tovább (továbbiakban MMOK, vagy gúnyos elnevezésén MUMOK). Ez a szervezet sem működött sokáig, hisz Rákosi Mátyás hatalomra kerülésével a műemlékügynek beáldozott egy időre. A központot feloszlatták, s így az 1950-es évek végéig gyakorlatilag szervezet nélkül maradt a műemlékvédelem. Ahogy Dercsényi írta: „*Volt jó törvényünk, de nem volt szervezet, amely ezzel a törvénnyel élni tudott volna.*”³⁰ Szerencsére felismerték ennek képtelen mivoltát, így 1957-ben létrehozták az Országos Műemléki Felügyelőséget (továbbiakban OMF), mellyel a műemlékügy újra otthonra lett.

Ma a 2001. évi LXIV. törvény van hatályban,³¹ amely jogszabály az örökségvédelem területeit immár konzekvens módon fogja össze, s magába foglalja a levéltári emlékeket is. Ez teremtette meg a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt (továbbiakban KÖH), melynek a hatáskörébe tartozik a műemlékvédelemmel, régészeti örökség védelmével, illetve a műtárgyvédelemmel kapcsolatos közszolgálati feladatok ellátása. A hivatalt 2012-ben szüntették meg, hogy helyére a ma is működő Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Szolgáltató Központot helyezték, mely nemcsak nevében, hanem működésében – hát még annak megértésében – is jóval bonyolultabb struktúrát alakított ki. Hazánk 1985-ben csatlakozott az UNESCO Világörökségi Egyezményéhez, sőt az első két helyszínt, Hollókőt és a Budai Várnegyedet már 1987-ben felvették a listára. Jelenleg nyolc világörökségi helyszínnel rendelkezünk, s további 11 van a várományosi listán, mely az ilyen kis országok tekintetében, igen nagy eredmény.³² Magyarország kiemelkedő érdeme a világörökség ügyében, hogy a világon harmadikként büszkélkedhettünk önálló

²⁹ Ez a három: Szabadság híd, Margit híd, Lánchíd.

³⁰ Dercsényi, 1980. 31.

³¹ http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0100064.TV (utolsó megnyitás: 2015. március 24.)

³² A 8 helyszín felkerülésük sorrendjében: Hollókő Ófaluja és tájvédelmi körzete (1987), Budapest Duna-parti látképe és a Budai Várnegyed (1987), Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjai (1995), Ezeréves Pannonhalmi Bencés Főapátság és természeti környezete (1996), Hortobágyi Nemzeti Park (1999), Pécs ókeresztény temetője (2000), Fertő kultúrtáj (2001), Tokaj-hegylajai történelmi borvidék (2002). A 11 várományosi listás: az Esztergomi vár (1993), a budai termálkarszt-rendszer barlangjai (1993), a Tihanyi-félsziget, Tapolcai-medence és Hévízi-tó (1993), a Tarnóc őslépcsője (2000), a vi-segrádi vár (2000), az északkeleti Kárpát-medence fatemplomai (2000), a Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok (2000), a magyar tájház hálózat (2000), a komáromi erődrendszer (2007), Lechner Ödön premodern építészete (2008) és a római limes magyarországi szakasza (2009).

világörökségi törvénnyel, mely a 2011. évi LXXVII. törvény a világörökségről.³³ S akkor még nem is szoltam a szellemi kulturális örökség védelmének ügyéről, a nemzeti emlékezet programról vagy a ma is működő számtalan szervezetről, melyek a műemlékvédelem, örökségvédelem területén áldozatos munkát végeznek.

Összegzés

Európa műemlékvédelme nagyjából 2000 éves múltra, míg Magyarországé 200 éves múltra tekint vissza. A 18–19. század során megjelenő, majd egyre inkább a 20. században testet öltő műemlékvédelem – a sok nehézség ellenére – ma is működőképes terület. Bár sosem fogják jelentőségét olyan szinten elismerni, amennyire szüksége lenne, mégis fontos, hogy az emberek tudatosítsák magukban, hogy a történeti emlékek olyan megismételhetetlen értékek, melyeket ha hagyunk elpusztulni, akkor annak beláthatatlan következményei lesznek. A műemlékvédelem és örökségvédelem olyan területek, amelyek hatékony működtetésével országunk több szempontból is nívósabb helyként szerepelne az emberek fejében. A műemlékügy dinamikus fejlődése az országot ért rengeteg hátrány és megpróbáltatás ellenére is folyamatos volt, így úgy vélem, ha van kellő motiváció, ez továbbra is így lesz.

Zárásként pedig az 1997. évi LIV. törvény egy bekezdését idézem: „*Hazánk történelmének, kultúrájának és művészetének pótolhatatlan örökségét képezik azok az alkotások, amelyek a környezet kiemelkedő értékeiként az ország és az egyes települések arculatának jellegzetes meghatározói, kulturális hagyományainak hordozói, s egyben a történelmi és nemzettudat formálói. Ezek az alkotások, mint műemlékek (...) az egész nemzet közös kulturális kincsei, védelmük nemzeti összefogást kíván. Fenntartásuk, jelentőségükhöz méltó használatuk és az egész társadalom számára való hozzáférhetővé tételük közérdek.*”³⁴

Felhasznált források és szakirodalom

1881. évi XXXIX. törvény, a műemlékek fenntartásáról

1949. évi XIII. törvény, a múzeumokról és műemlékekről

1997. évi LIV. törvény, a műemlékvédelemről

2001. évi LXIV. törvény, a kulturális örökség védelméről

³³ http://www.vilagorokseg.hu/portal/download/2011_evi_LXXVII_torveny.pdf (utolsó megnyitás: 2015. június 12.)

³⁴ <http://www.complex.hu/kzldat/t9700054.htm/t9700054.htm> (utolsó megnyitás: 2015. június 2.)

2011. évi LXXVII. törvény, a világörökségről

Dercsényi, 1980.: *Dercsényi Dezső: Mai magyar műemlékvédelem. Budapest, 1980.*

Divald, 1926.: *Divald Kornél: Felvidéki séták. Budapest, 1926.*

Divald, 1927.: *Divald Kornél: Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1927.*

Forster, 1905.: *Magyarország műemlékei. Szerk.: Forster Gyula. Budapest, 1905.*

Gerő, 1958.: *Gerő László: Építészeti műemlékek. Budapest, 1958.*

Henszlmann, 1876.: *Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stíliú Mű-emlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876.*

Horler, 1983.: *Horler Miklós: A műemlékvédelem elvei és módszerei. In: A műemlékvédelem Magyarországon. Szerk.: Császár László. Budapest, 1983. 26–34.*

Horler, 1984.: *A műemlékvédelmi gondolat kialakulása Európában. Budapest, 1984.*

Horler, 1996.: *Horler Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922). In: A magyar műemlékvédelem korszakai: tanulmányok. Szerk.: Bardoly István – Haris Andrea. Budapest, 1996. 90–94.*

Lechner, 1920.: *Lechner Jenő: Az elszakításra ítélt Magyarország. Budapest, 1920.*

Mezős, 2011.: *Műemlékvédelem. Budapest, 2011.*

Sonkoly, 2001.: *Sonkoly Gábor: A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: Politikai és nemzeti identitás Közép-Európában. Szerk.: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor. Budapest, 2001. 9–27.*

Tamási, 2001.: *Műemlékvédelem törvényi keretek között. Szerk.: Tamási Judit. Budapest, 2001.*

SZÁRAZFÖLDI ODÜSSZEIA

A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI VASÚTI UTAZÁS – A FORRÁSTÍPUSOK TÜKRÉBEN

PÉTERFFY GERGELY

*„Férfiuról szólj nékem, Múzsza, ki sokféle bolygott s hosszan hányódott, földülván szentfalu Tróját.”*¹ A fenti verssorokkal kezdődik az emberiség egyik legkorábbi eposza, az Odüsszeia. Ithaka királyának bolyongását később számtalan híres ember élte át, amelyek történetei az irodalom révén fennmaradtak. Sokkal nehezebb viszont feltárni az egyszerű emberek „kalandozásait”, még ha csak 70 évre kell is visszatekinteni. A második világégés mérhetetlen szenvedést zúdított az emberiség nyakába, az I. világháborúval szemben – ahol elsősorban a katonák voltak a háború áldozatai – a polgári lakosság is a totális háború áldozatává vált. Milliókat hajtott, sodort el a háború otthonából, hogy aztán – ha életben maradtak – hazatérjenek, és folytassák életüket. Nem lehetett kivétel ez alól Magyarország sem. A front elvonulásával, illetve a háború befejeztével tömegesen kerekedtek fel az emberek, hogy hosszabb-rövidebb bolyongás után visszatérjenek övéikhez, vagy hogy messzi vidékeken szerezzenek élelmiszert.

A visszaemlékezésekből élénk táruló kép mind-mind ezernyi kis „odüsszeiáról” tanúskodik. Az útnak indulók gyakran a következő pillanattól is félve, összezúzott bizalommal, elkeseredve a háború okozta testi-lelki sebektől próbáltak visszatérni a régi megszokott kerékvágásba, hogy ott folytathassák életüket, ahonnan a háború forgószele elragadta őket.

Jelen tanulmány a II. világháborút követő évek vasúti utazási körülményeire fókuszál, hiszen a szétrombolt Magyarország egyetlen úgy-ahogy működő közlekedési hálózata a vasút maradt. De milyen források állnak a kutató rendelkezésére jelen témában? A dolgozat célja tehát kettős, az 1945 és 1949 közötti hétköznapi vasúti utazás körülményeinek bemutatása mellett számba venni, hogy mire használhatóak fel a különböző források egy művelődéstörténeti kutatás során.

¹ Devecseri Gábor fordítása.

A közlekedés háborús veszteségei

Az utazás valódi nehézségeinek megértéséhez azonban ismerni kell a közlekedési viszonyokat. A minden korábbinál pusztítóbb háború során az ország hatalmas veszteségeket szenvedett el emberéletben és anyagi javakban egyaránt. Az országot ért pusztítás a nemzeti jövedelem 40%-át tette ki 1938-as árfolyamon számolva. Ezen belül a közlekedési ágazat szenvedte el a teljes pusztítás 17%-át. A gépjárművek vagy megsemmisültek, vagy valamelyik hadsereg kezébe kerültek, de a makadámutak 70%-ában és az állandó burkolatú utak ötödében keletkezett súlyos károk, továbbá a hidak 26%-ának – köztük az összes Duna- és Tisza-hídnak – megsemmisülése miatt az autózás gyakorlatilag megszűnt.² Ugyanez mondható el a hajóparkról; ami nem süllyedt el aknától vagy a harci cselekmények közben, azokat nyugatra menekítették.³ A hajózás megindulását a hajópark kisebb részben pusztulása, nagyobb részben nyugatra hurcolása, illetve a hajó- és hídroncsok mellett a rengeteg robbanószer és akna is akadályozta. Roncsok összegyűjtésével⁴ és azok házilagos barkácsolásából, illetve a szovjet hadsereg roncsautóinak egy részéből születtek meg az első gépkocsik. A közúti gépjárműállomány növekedésének nagy lökést adott 1946-ban az Egyesült Államok által nyújtott 15 millió dolláros áruhitelből vásárolt, az amerikai hadsereg feleslegessé vált európai készleteiből származó gépkocsik. 1949-re sikerült nagyjából helyreállítani a közúthálózatot, valamint a nagyobb folyami hidak egy részét – még ha csak ideiglenesen is.⁵

Az ország közlekedési rendszerének gerincét alkotó vasút is súlyos károkat szenvedett, különösen a szövetségesek bombázásaitól, illetve a visszavonuló német és magyar hadsereg rombolásaitól. Megsemmisült vagy használhatatlanná vált a vágányok 38%-a, a vasúti épületek 45%-a, a hidak és átereszek 83%-a – köztük az összes 50 méternél hosszabb híd –, a távközlő berendezések 82%-a, valamint a biztosítóberendezések 70%-a. A járműállomány veszteségei is igen impozáns számokat mutattak, a mozdonyok és motorkocsik 89%-a, a személykocsik 85%-a, illetve a teherkocsik 86%-a tűnt el, semmisült meg, vagy vált hadizsákmánnyá. A járműállomány tételes veszteségei: 1222 gőzmozdony, 82 villamosmozdony és motorkocsi, 2947 személykocsi, 892 kalauz- és postakocsi, 43450 tehervagon.⁶

² Ábrahám, 1978. 71–72.

³ Baráth, 2003. 187.

⁴ Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszter 6000/1945. sz. rendelete (1945. június 12.): a roncsgyűjtés koordinálására hozták létre a Gépkocsironcsgyűjtő és Építő Központot. Ocskay, 2014. 34.

⁵ Kossuth híd: 1946 január 18.; Szabadság híd: 1946. augusztus 20.; Margit híd: 1947 ősz – 1948 augusztus 1.; Lánchíd: 1949. november 20. Átadási időpontokat lásd: Frisnyák, 2001.

⁶ Mezei, 2009. 169.

1938-as árfolyamon számítva 2,8 milliárd pengőre becsülték a szakemberek a vasutat ért háborús károkat.⁷

A vasúti veszteségeket a különböző jelentéseken, összefoglalókon kívül szemléletesen mutatják be a korabeli fotók. Az internet segítségével egyre több közgyűjtemény, illetve magánszemély, valamint egyesület, intézmény teszi elérhetővé gyűjteményének darabjait, vagy felületet biztosítanak a publikáláshoz (sajnos a hazai múzeumok többsége nem tud élni ezzel a lehetőséggel, csak a helybeni kutatással van mód feltérképezni a gyűjteményt).⁸ Ennek segítségével számtalan eddig nehezen hozzáférhető vagy ismeretlen fénykép került a tudományos kutatás látószögébe. Az egyik legnagyobb és folyamatosan bővülő magyar vonatkozású honlap a Fortepan, ahol jellemzően magánszemélyek képei kerülnek digitalizálásra.⁹ Az itt lévő nem kevés fotó segítségével képet kaphatunk többek között a Keleti pályaudvar, valamint a Déli pályaudvar területén történt harcok nagyságáról. Előbbinél a vonatfogadó csarnok tetőszerkezetének romjai, valamint a pályaudvar melletti kiégett HÉV-állomás épülete; utóbbinál a pályaudvaron megrongálódott, kilótt vasúti járművek és a hajdani igazgatósági épület romjai tárulnak a néző szeme elé. Szintén érdemes végigböngészni a Magyar Távirati Iroda archív felvételeit, bár ezek a fotók elsősorban az újjáépítést dokumentálják.¹⁰

A világháló mellett nem szabad elfeledkezni a fotóalbumok nyújtotta lehetőségről sem. Kis számban, de kifejezetten vasúti fotók publikálására is születtek albumok, ezek közül kettő mindenképpen említést érdemel: a Tóth Sándor által Finta Béla – Sopron környékén készített – fotóiból szerkesztett, valamint a Frisnyák Zsuzsa által összeállított, a vasút történetét képekben elmondó kiadvány.¹¹

A romeltakarítás és a megrongált pályák járhatóvá tétele – általában szovjet katonai intézkedésre – azonnal elkezdődött a rendelkezésre álló műszaki anyagok

⁷ Horváth, 1998. 51.

⁸ Elsősorban azok a közgyűjtemények jöhetnek szóba, amelyek helytörténetet vagy országos köztörténetet kutatnak, valamint országos gyűjtőkörű szakmúzeumok, mint a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum vagy például a Rendőrség-történeti Múzeum.

⁹ Déli összekötő vasúti híd bombázása: http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_24316.jpg; Déli pályaudvarról készült felvételek: http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_52117.jpg; http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_52074.jpg; http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_52066.jpg; http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_52059.jpg; Keleti pályaudvarról készült felvételek: http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_7516.jpg; http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_7515.jpg (a hivatkozások utolsó megnyitása: 2015. június 10.)

¹⁰ http://www.europhotohub.eu/heux/?detail=1&guid=MTIFMAFI_____5329 (utolsó megnyitás: 2015. november 29.)

¹¹ Tóth, 2008. 135–150.; Frisnyák, 2009. 167., 170.

függvényében. A helyreállítást meggyorsítandó gyakran kivezényelték a környék lakosságát is néhány napra. Ennek a megfeszített munkának is köszönhetően a vasúthálózat nagy része ideiglenes megoldásokkal – a hidak kivételével – 1946 végére járhatóvá vált, bár az év áprilisában még 188 km egyvágányú pálya volt járhatatlan felrobbantott hidak miatt, kétvágányú pályákon pedig 601 km-en csak az egyik vágányon lett helyreállítva a sín pár – gyakran a második vágány sínnyagából.¹² Egy 1948-as vasúthálózati térkép még mutat foghíjakat, járhatatlan szakaszokat, mint például a Börgönd és Szabadbattyán közötti 10 km hosszú vonalat, valamint még mindig több fővonalon hiányzott a második vágány.¹³ A teljes hálózati újjáépítés a nagyobb folyami hidak helyreállításával csak 1955-ben fejeződött be. A térkép érdekessége, hogy az egyes vonalak műszaki állapota is fel lett tüntetve, amiből az adott vonalon közlekedő vonatokra is következtetni lehet.

A vasúti járműállomány közvetlenül a háború után mindössze 127 működőképes gőzmozdonyt, 285 személykocsit és 5116 teherkocsit tett ki.¹⁴ Az ország gazdasági életének beindítása elképzelhetetlen volt ilyen szerény járműállománnyal, ezért az alig pár nappal korábban kereskedelmi és közlekedésügyi miniszterré kinevezett Gerő Ernő 1945. május 20–21-i Magyar Kommunista Párt Országos Értekezletén – a párt vezetőségének jóváhagyásával – meghirdette a vasúthálózat gyorsított ütemű helyreállítását célzó „*Arccal a vasút felé!*” programot.¹⁵ Addigra 169 személykocsit, valamint 5712 kalauz- és teherkocsit javítottak ki a műhelyekben.¹⁶ A szovjet vasúttól átvett versenymozgalom értelmében egy év alatt ötszáz mozdony és tízezer kocsit helyreállításával számoltak, de 1946 februárjában már 600 mozdonyt, 945 személykocsit és 10500 teherkocsit jelentettek újjáépítettnek.¹⁷

A járműpark krónikus hiánya miatt Magyarország 510 gőzmozdonyt vásárolt kedvezményes áron 1947 áprilisában az Egyesült Államok feleslegessé vált európai hadikészletéből.¹⁸ Az év végéig tartott az itthon maradt, illetve a külföldről

¹² MÁV Központi Irattár (továbbiakban: MÁVKI). Pécsi Igazgatóság gyűjteményes iratai. PG. 10001. doboz. 1946. áprilisi üzemgazdasági jelentés

¹³ Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, TM. 6565. Felbontott második vágányok: Rákos–Újszász, Miskolc–Sátoraljaújhely, Kisújszállás–Debrecen és Sárbogárd–Rétszilas között. A vasúthálózatban történt károkról és az újjáépítési tervekről több cikk is publikálásra került: Ertl, 1946. 13.; Fodor, 1946. 16–17.; Dénes, 1946. 26–28.; Kullmann–Jankovich, 1946. 32–33.; Kopasz, 1946/a. 116–120.; Kopasz, 1946/b. 129–130.; Kopasz, 1946/c. 136–138.

¹⁴ Csiba, 1998. 239.

¹⁵ Baráth, 2003. 181.

¹⁶ Keller, 1995. 84.

¹⁷ Baráth, 2003. 187.

¹⁸ Csiba–Károly, 2007. 47–51.

visszakerült sérült járművek újjáépítése, így 1948 januárjában 1271 gőzmozdonyt, 19 villamos mozdonyt, 60 motorkocsit, 2700 személy-, kalauz- és poggyászkocsit, valamint 40000 tehervagont számolt a Magyar Államvasutak járműparkja. Ezzel együtt 1578 mozdonyt, motorkocsit és motor-mellékkocsit mint külföldön lévő járművet tartottak nyilván további személy- és teherkocsik mellett. Az 1948. február 2-án aláírt moszkvai egyezményben jelentős számú vasúti járművet adott át a Szovjetunió Magyarországnak, amelyek nem magyar eredetű részét cserealapként használták fel a későbbiekben, mivel a háború következtében az európai vasutak járművei összekeveredtek, és az 1950-es évek második feléig tartottak az úgynevezett restitúciós eljárások, azaz a vasúti járművek kicserélése, visszaadása az eredeti tulajdonosnak.¹⁹

Mivel a személykocsik száma továbbra is elmaradt a szükségstől, ezért 1947-ben a MÁV műhelyeiben kéttengelyes fedett teherkocsik személykocsivá történő átalakításával próbálta meg kezelni a helyzetet. Az ideiglenes megoldásnak szánt, a köznyelvben csak bocipullmanként említett kocsik végül az 1960-as évek elejéig maradtak közforgalomban. Ezekre a teherkocsikra ajtót és ablakot vágtak, valamint padokat és wc-t szereltek be, később pedig világító- és fűtőberendezést is kaptak.

Az államvasút korlátozott személyszállítási lehetőségeiről nyújt jellemző képet Bebrits Lajos²⁰ államtitkár 1947. július 5-i figyelőlapja:

¹⁹ Tízezer tehervagon átadásáért cserébe a MÁV debreceni járműjavító üzeme hatezer nyitott teherkocsit épített át széles nyomtávúra, valamint a MÁV lemondott az 1945. szeptember 1. és 1947. december 31. között a vasúthálózatán közlekedett szovjet jóvátételi és kereskedelmi szállítások díjáról. Ezen felül a szovjet fél ellenszolgáltatás nélkül átadott még 308 gőzmozdonyt, 408 személy- és 3428 teherkocsit. Frisnyák, 2001. 197–198.

²⁰ Bebrits Lajos (Teregova, 1891 – Budapest, 1963) a temesvári piaristáknál tett érettségi után vasúti tisztképzőt végzett, majd a MÁV forgalmi tisztje lett 1910–19 között. 1917-ben belépett az MSZDP-be és a vasutas szakszervezetbe, 1919-től a bánáti és erdélyi szervezet titkára lett, tevékenységéért a román hatóságok többször letartóztatták. 1923-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahonnan 1932-ben utasították ki, ekkor a Szovjetunióba távozott, ahol a szovjet vasutaknál kapott állást, emellett újságírással is foglalkozott. 1938-ban letartóztatták, de a következő évben szabadon engedték. 1945-ben tért vissza Magyarországra, 1945. december és 1949. február között a közlekedési tárca osztályvezetője, majd államtitkára volt. 1949. február 18-án nevezték ki a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium élére, ahonnan 1956. október 29-én távolították el. 1949–52 között a Népgazdasági Tanács, 1954–56 között az MDP KV póttagja. 1957 májusától 1959 novemberéig Magyarország nagykövete Svédországban és Norvégiában. 1959–1962 között az Országos Idegenforgalmi Tanács főtitkári tisztét töltötte be. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3478&catid=43:b&Itemid=67&lang=hu

„Nem hiszem, hogy szükség volna arra, hogy az őszi-téli idényben a közlekedő személyvonatok számát emeljük. Egy erősebb személyforgalom lebonyolításához mozdonyunk sem lenne elegendő ebben az idényben. Ha nem adunk több vonatot, lényegeset kell azonban tennünk a személykocsiparkunk megjavítása tekintetében.

A következőket gondolom:

1. Minden személyszállító kocsit be kell ablakozni. Beleértve ebbe a budapesti és vidéki munkásvonatok személykocsijait. A bedeszkázott ablakoknak őszig teljesen el kell tűnniök.
2. El kell tűnniök a fedett teherkocsiknak a személyszállítástól. Ez annál inkább szükséges, hogy az őszi-téli teherforgalomban az áruszállításhoz kell igénybe vennünk e kocsikat.
3. Biztosítanunk kell 100%-ra a leghosszabb személyvonatnak is a fűtését. Ha kell, fűtőkazánkocsik számának emelésével.
4. Biztosítanunk kell a megfelelő világítást, és ahol nincs villanyvilágítási lehetőség, ki kell találni valamit, el nem lopható világítási eszköznek bevezetésével.
5. A kocsik tisztántartását, féregmentes állapotát, ablakok mosását, WC-k tisztában tartását, megfelelően szervezett munkásbrigádokkal kell biztosítani.
6. A kocsik oldalfalán kétséget kizárólag oda kell tenni az osztályt.
7. A kocsik belsejét kulturálisabbá változtatni. Plüss, vagy bársonyt természetesen nem adunk még, bőrt sem, vagy nagyon mérsékelten, de meg lehetne kezdeni, különösen a II. osztályú kocsikban a WC-be mosdók beállítását. Képeket, érdekes hirdetéseket, térképeket, menetrendi adatokat lehetne elhelyezni a kocsik falain.

Ha ezeket megcsináljuk, megint egy lényeges lépéssel visszük előre a személyszállítás ügyét.”²¹

A MÁV igazgatóság 1947. augusztus 26-i jelentése alapvető nehézségekre, műszaki akadályokra mutatott rá. 940 saját és 774 idegen cégjelzésű személykocsiban hiányzott részben vagy teljesen az üvegezés. A MÁV-kocsik beüvegezéséhez mintegy 6000 m² üveg, 2500 fém és 3000 fa ablakkeret, valamint 6000 db ablakemelő rugó; az idegen jelzésű kocsik beüvegezéséhez további 12000 m² üveg, valamint 12000 fém és fa ablakkeret beszerzésével számoltak. Az utóbbiak helyreállítása nem tűnt gazdaságosnak, hiszen ki tudta volna megmondani, hogy mikor kell visszaadni eredeti tulajdonosának a kocsit, ezért Európában általános volt az idegen eredetű vasúti járművek minimális szintű karbantartás melletti ki-

²¹ Pálmány, 1981. 279.

használása ezekben az években. Varga László²², a MÁV elnök-vezérigazgatója által szignált jelentés ezért csak az államvasút saját kocsijainak újjáépítése után látott esélyt az idegen eredetű személykocsik használhatóvá tételére. A jelentés kitért a szükség-személykocsik kérdésére is: „Mivel sem az utaslétszám csökkenésére, sem az üzemképes személykocsiállagunk számottevő növekedésére vagy elhurcolt kocsijaink hazatérésére az őszi és a téli folyamán nem számíthatunk, teherkocsik beállítására a személyszállító vonatokba még hosszú ideig szükség lesz. Ennélfogva kívánatos volna ezeket a kocsikat személyszállításra lekötöni, megfelelően megjelölni és a személyszállításra alkalmasabbá tenni, vagyis állandó padokkal, zárható ablakokkal, esetleg más kényelmi berendezésekkel ellátni és mint személyszállító kocsikat kezelni.”²³ A fűtés terén valamivel jobb volt a helyzet, a saját kocsik fűtőberendezéseinek, illetve a kazánkocsik²⁴ javítása már zajlott, az idegen eredetű kocsiknál pedig szükségmegoldásokkal igyekeztek javítani az utazási komfortot. Ami a világítást illette, a javítóműhelyeknek november 1-ig kellett elkészülniük a 793 MÁV-jármű világításának javításával. A külföldi kocsik hiányosságait szintén csak ideiglenes megoldásokkal tudták megoldani, mivel alkatrész beszerzése nem állt módjában az Államvasutaknak.

A fenti sorok érzékeltetni próbálják, milyen nehézségek akadályozták műszaki oldalról a vasúti közlekedés helyreállítását. A vasúti közlekedés reorganizációját jelentősen lassította a nehézipari vállalatok jóvátételi leterheltsége, ami különösen a járműpark vonatkozásában érhető tetten. A Ganz, a MÁVAG és a győri Magyar Vagon és Gépgyár nem tudott új megrendeléseket vállalni, kapacitásuk töredékét tudták csak javításokra biztosítani, ezért a MÁV saját műhelyeire várt a feladat, hogy a romos járműveket újjáépítsék, illetve a roncsokból új járműveket építsenek. Azonban a műhelyek is csak 1945 júniusától tudtak ehhez a feladathoz hozzálátni, addig ugyanis elsősorban a Vörös Hadsereg részére kellett különböző javító munkákat teljesíteniük.

²² Varga László (Budapest, 1891 – Budapest, 1950) 1915-ben gépészmérnöki oklevelet szerzett Budapesten, majd a MÁV vasútgépészeti szakszolgálatánál dolgozott. Végigjárva a MÁV ranglétráját 1943-tól a MÁV igazgatóságán főosztályvezető. 1945. október 16-án nevezték ki a MÁV elnökévé. Kiemelkedő munkássága révén szerveződött újra a vasúti közlekedés. 1949-ben letartóztatták, és koncepciós perben halálra ítélték, 1950. február 4-én végezték ki. 1990-ben rehabilitálták. Lovas, 1991. 25–42.

²³ Pálmány, 1981. 280.

²⁴ A hosszabb vonatok fűtésére nem volt elegendő a mozdonyok kazánjából elvezetett gőz, ezért a hosszabb szerelvények megfelelő felfűtésére úgynevezett kazánkocsikat is besoroztak a vonatba, amelyek biztosították a szükséges fűtési gőzt.

Utazás az újjáépülő vasúton

A pályahálózat és a járműpark alakulásának rövid ismertetése után rátérhetünk magára az utazás körülményeinek felvázolására. Vonattal csak érvényes jeggyel, utazási okmánnyal lehet utazni, nem volt ez másképpen korábban sem. A háborús viszonyok viszont alaposan felforgatták a rendet, közvetlenül a harcok utáni hetekben, hónapokban nem lehet rendszeres, menetrend szerinti közlekedésről beszélni. Nemcsak a pályaállapotok vagy járművek hiánya miatt, hanem mert 1945. június 5-ig a Vörös Hadsereg irányította a vasúti közlekedést, minden vonat közlekedéséhez előzetes engedélyt kellett szerezni a szovjet hadsereg vasúti parancsnokságától.²⁵ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945 októberében adta vissza az Államvasutak irányítását, de a katonai szállítások miatt továbbra is megmaradt a magyar vasúthálózat feletti szovjet befolyás.

A közizgatás lassú magához térésével egyre több korlátozást tudtak bevezetni a közlekedés terén, hogy a legszükségesebb élelem- és nyersanyagszállító tehervonatok, valamint a munkásokat szállító személyvonatok közlekedését biztosítsák. Rengetegen indultak útnak, élelmiszerszerző utakra, vagy csak hogy hazatérjenek, ám a rendelkezésre álló kevés vonat miatt a kormány 1945. május 15-től hatósági engedélyhez kötötte az utazást. Csak az államrendőrség vagy a községi előjáróság által kiállított „Utazási igazolvánnyal” lehetett jegyet váltani.²⁶ Július 25-től tovább szűkítették az utazásra jogosultak körét, a fővárosi munkásvonatokra is kiterjesztették az utazási igazolványi kötelezettséget, valamint egyes vonatoknál bevezették a vonathasználati jegyet, amelyet a menetjegyen felül kellett megváltani. Ide a távolsági vonatok többsége tartozott, amelyeket tilos volt a fővárostól 60 kilométeren belüli utazáshoz igénybe venni, és a vonathasználati jegyet is csak a rendelkezésre álló helyek alapján szolgáltatották ki. Ennek hiányában az utast – elvileg – a legközelebbi állomáson leszállították a vonatról.²⁷ Az év hátralévő részében, illetve 1946-ban további szigorításokat léptettek életbe, bár a gyorsvonatokon egy útra előírt vonalhasználati jegyet 1946 augusztus végén eltörölték.²⁸ Előfordult persze az is, hogy hamis igazolvánnyal próbáltak kibújni a korlátozások alól, illetve igénybe venni a korlátozás alá eső vonatokat.²⁹

Regionális korlátozásokra is sor került. 1946. január 31-től május 8-ig a népjóléti miniszter kérésére az ország északkeleti részében tomboló kiütéses tifusztörvény miatt a közlekedésügyi miniszter rendeletére a Miskolc–Edelény–Boldva,

²⁵ A nyugat-dunántúli vasúthálózat üzemeltetéséért felelős Szombathelyi Üzletvezetőség irányítását azonban csak 1945 júliusának közepén kapta vissza a MÁV.

²⁶ Közlekedési Közlöny, 1945/1. 1.

²⁷ Közlekedési Közlöny, 1945/9. 371–373.

²⁸ Közlekedési Közlöny, 1946/42. 539.

²⁹ MÁVKI. Digitális Nyilvántartó Rendszer 2 (továbbiakban DNR 2). 15/1947/17369 sz.

Szerencs–Hidasnémeti, Miskolc–Szerencs–Sátoraljaújhely, Miskolc–Hidasnémeti, Miskolc–Sajókaza–Bánréve és a Barcika–Ormospuszta vasútvonalak összes állomásán – Miskolc kivételével – csak az szállhatott vonatra, aki friss orvosi igazolást tudott felmutatni, hogy élőködőktől mentes, és nem szenved fertőző betegségben.³⁰ Szintén korlátozták a vonatforgalmat a németek kitelepítése során a Budapest-környéki érintett településeken, ezeken az állomásokon nem álltak meg a vonatok, külön rendőri biztosítással haladtak át az érintett településeken, településrészekben.³¹

Amíg a fenti szabályozásokhoz csak végig kell böngészni a különböző közlönyöket, addig az utazás miliőjének megragadására elsősorban a visszaemlékezések szolgálnak hasznos forrásként, amelyek lelőhelyei rendkívüli változatosságot mutatnak: lehet önálló könyv,³² de igen gyakran valamilyen periodikában látnak, láttak napvilágot.³³ A vasutasok szemszögéből örököltette meg Lovas Gyula igen értékes visszaemlékezés-gyűjteményével a háború utáni egy-másfél év történetét, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagynia egyetlen a témával foglalkozó kutatónak sem.³⁴ Bár a munka elsősorban a vasutasok megszólaltatásával idézi fel 1945–1946 embert próbáló éveit, egy rövid fejezetben kitér az általános utazási szokásokra is, még néhány korabeli sajtóban megjelent cikk segítségét is igénybe véve érzékelteti a korszak vasúti közlekedésének nehézségeit. A szocializmus alatt minden nagyvállalat rendelkezett saját újsággal, amelyek időnként szintén közöltek visszaemlékezéseket³⁵, de előfordult, hogy lapelődjükből³⁶ vettek át cikket. Idesorolhatóak a rádióban vagy televízióban lejátszott interjúk is, bár ezek felhasználása az MTVA archívumának kutatási struktúrája miatt egyelőre igen problematikus. A nem kiadott kéziratok esete problémás kérdés, amelynek eldöntése nem feladata jelen tanulmánynak. Itt csak jelezni szeretnénk, hogy a közgyűjteményekben számtalan kéziratban maradt visszaemlékezés, önéletrajz található,

³⁰ Közlekedési Közlöny, 1946/8. 36.; 1946/24. 356.

³¹ Keller, 1995. 92.

³² Halas György, 2005.

³³ Szabó, 1994. 393–419.

³⁴ Lovas, 1996. Különösen a 401–419. Megemlítendő továbbá Moldova, 1977., hiszen a szociográfiai riportkötetben számos helyen olvashatók vasutasok visszaemlékezései a tárgyalt korszakról.

³⁵ Martinkó Károly: Gyalog a sínek mentén. Vasút, 1988. június. 2.

³⁶ K.F., 1978. 4.

de az interneten is egyre több memoárt lehet olvasni.³⁷ Különösen a tematikus oldalak lehetnek a kutató segítségére.

A források közé tartoznak a filmhíradók is, amelyek szerencsére online módon is elérhetők.³⁸ A korabeli felvételek hasznos segítői, adott esetben akár értelmezést segítő eszközei is lehetnek a kutatásnak. Erre jó példát jelent a Kullmann Lajos és Jankovich Antal által a MÁV villamos berendezéseinek újjáépítéséről írt cikke, ahol az szerepel, hogy a hegyeshalmi fővonalon a villamos felsővezeték helyreállítása megtörtént a Budaörs–Felsőgalla szakaszon. Ezzel szemben a helyreállított szakasz ünnepélyes átadásakor készített Mafirt Krónika 1945. októberi filmfelvételén jól látszik, hogy a kétvágányú pályán csak az egyik vágány felett lett helyreállítva a villamosvezeték.³⁹ A fenti példán kívül forrásként szolgálnak a közlekedő vonatokról, az állomások állapotáról, egy-egy újjáépített vasútvonal átadási ünnepségéről is.⁴⁰

Nélkülözhetetlenek a korabeli újságok is, nemcsak egy jelentősebb belpolitikai vagy gazdasági eseményről készült tudósítás vagy riport, hanem az olvasói levelek miatt is. Külön kiemelendőnek tarjuk a vasút területén elkövetett bűncselekmények vagy balesetek forrásául is felhasználható periodikákat, mint például a Magyar Rendőr és a Határőr című lapok. A napi vagy heti sajtótermékek átvizsgálása ugyanakkor rendkívül nagy időráfordítást kíván, az eredmény pedig valószínűleg nem áll arányban a befektetett idővel és energiával, ezért inkább helytörténeti kutatáshoz vagy regionális keretek közötti kutatáshoz hasznosíthatóak.

A korszak miliőjének, tárgyi világának minél alaposabb megismeréséhez hasznos segédletet jelentenek az aprónyomtatványok. Az utasokat tájékoztató plakátok

³⁷ Dér Zoltán visszaemlékezése bővebben: http://sopronanno.hu/archivum/irodalom/mu?field_focim_irodalom_tid=2135&sort_by=created&sort_order=ASC . (utolsó megnyitás: 2015. október 30.) Köszönettel tartozom Jakatics Árpád nyugalmazott középiskolai tanár úrnak, amiért részleteket bocsátott a rendelkezésemre a visszaemlékezésből. A kézirat eredetije átadásra került a MNL Győr-Moson-Soproni Megye Soproni Levéltárának.

³⁸ A Magyar Nemzeti Digitális Archívum által digitalizált filmhíradók elérhetők www.filmhíradokononline.hu című honlapon.

³⁹ Kullmann–Jankovich, 1946. és Mafirt Krónika, 10. szám. 1945. október.

⁴⁰ Mafirt Krónika, 10. szám. 1945. október. Az Eger–Putnok vasútvonal átadása. Valójában a vonalon a forgalmat csak 1946 tavaszán vették fel, ugyanis az alagút- és hidépítési munkálatokkal még nem végeztek. Mafirt Krónika, 19. szám. 1946. január. Nemzeti Segély gyermekvonat indulása a Keleti pályaudvarról. Mafirt Krónika, 41. szám. 1946. november. A Déli összekötő vasúti híd ünnepélyes átadása. Mafirt Krónika, 107. szám. 1948 február. Tótkomlós–Békéssámszon között épült kisvasút átadása.UMFI Magyar Filmhíradó. 20. szám. 1948 július. Keleti és Nyugati pályaudvarok helyreállításának bemutatása.

és hirdetések mellett a magyar–oroszl kétnyelvű igazolványok és a menetjegyek tehetik kézzelfoghatóvá a vizsgált időszak hétköznapi életét. A menetrendek révén ugyanakkor a vasúti hálózat egészének működésére lehet következtetni. Honnan hová lehetett utazni, milyen osztályon, milyen időtartammal és mennyiért. A vonatok száma, gyakorisága és neme révén következtetni lehet egy térség vonzaskörzetére, a munkásvonatokból például a centrum ipari jellegére – bár itt nagy segítséget jelentene, és pontosabb képet adna, ha a korabeli személyszállító vonatok összeállítási rendje is felhasználható lenne.

A fenti források ugyan sokat közvetítenek a múltból, ám kellő forráskritika nélkül félrevezethetik a kutatót. Az egykorú médiában közzétett adatok nem minden esetben nélkülözték a kozmetikázást, elsősorban a minisztérium által átadott adatoknál merülhetnek fel kétségek.⁴¹ A visszaemlékezések sem mondhatók problémamentesnek, hiszen az idő haladásával az emberi emlékezet meggyengül, így fennáll a veszély, hogy az adatközlő egy eseményt téves időponttal azonosít, vagy akár több eseményt mos össze. Jó példa rá Dér Zoltán visszaemlékezése, amelyben a szerző 1946 tavaszára helyezi a Sopron–Budapest–Sopron motorvonati járat bevezetését, holott az már 1945 novemberének utolsó napján elindult.⁴² Előfordulhat persze az is, hogy a visszaemlékező valamilyen okból kifolyólag nem úgy adja vissza a történeteket, ahogy azoknak tanúja volt, hanem szándékosan torzít. Természetesen az egyén helyzetmegítélése egy adott szituációban objektív és szubjektív tényezők függvénye, ami későbbi interpretációját is befolyásolja.

Az elméleti fejtegetés után térjünk vissza a lassan újjászerveződő vasúthoz. Naivitás lenne azt feltételezni, hogy a zűrzavaros hónapokban senki sem utazott érvényes jegy nélkül, de még 1946-ban, a vágató infláció időszakában is sokan potyáztak, vagy bíztak a vasutasok jóindulatában. Dér Zoltán soproni gimnáziumi tanár 1946 kora nyarán két kilogramm sóért tudott jegyet váltani magának és lányának Budapestre. Apostagra akart utazni édesanyjához, ám a kétnapos fővárosi tartózkodás alatt annyira megemelkedett a jegy ára, hogy csak lányának tudott jegyet váltani, ő maga gyalog indult tovább. Bár augusztusi hazautazásuk is hason-

⁴¹ Kopasz Károly, MÁV-igazgató, a Roediger-Schluga Miklós és társai hűtlenségi per 1949. szeptember 12-én tartott második főtárgyalása során tanúvallomásában az állította, hogy a nyilvánosságra hozott adatok propagandacélt szolgáltak, azok általában kozmetikázottak voltak. Varga László MÁV-elnök, a per III. rendű vádlottja viszont szilárdan kitartott többször is felvett vallomásában elmondottakhoz, miszerint előadásaiban, cikkeiben, valamint az 1946-ban megrendezett közlekedési kiállítás anyagában csak valós adatokat használt fel. Kopasz Károly vallomása is óvatosan kezelendő, tanúvallomásában igyekezett semleges válaszokat adni a feltett kérdésekre, nehogy ő is belekeveredjen a részben a közlekedés régi szakembereinek lefejezését célzó perbe. Hadtörténelmi Levéltár. Hb. 398/1949-es hadbírószági büntetőper iratai. 55. doboz. 130-as naplószerű tétel.

⁴² Közlekedés Közlöny, 1945/29. 706.

lóan kalandosra sikerült, mint leutazásuk Apostagra, az újonnan bevezetett forint révén sikerült normalizálni a menetjegyek árát – még ha viszonylag magas áron is. Mint megjegyzi Dér, nem volt példanélküli az esete. *„Ezen a nyáron sokan jártak úgy, mint én, hogy nem volt pénzük a hazautazásra. Benkő László Berzsenyi gimnáziumi tanár kartársam azt a módot választotta, hogy hordárkodott az állomásokon, amíg elég pénzt nem szedett össze. Voltak olyanok is, akik egyszerűen jegy nélkül, vagy csak részleges jeggyel ültek fel a vonatra azzal a kijelentéssel, hogy pénzünk nincs, és mégis minden áron haza kell jutnunk. A jószívű vasút elvitte hát őket akár ingyen is a lakóhelyükre.”*⁴³

De ne szaladjunk előre az időben! A harcok elmúltával a helyben maradt vasutasok igyekeztek felvenni a forgalmat, feltéve, hogy volt járható pálya, működőképes mozdony, valamint tüzelőanyag és víz. Mint arról már szó volt, a szovjet katonai vezetés is erőteljesen szorgalmazta a vasutak mihamarabbi helyreállítását és a vonatok megindulását – elsősorban hadiszállítás céljából –, így már 1944 októberének végén volt vonatforgalom Debrecen és Püspökladány között, december végétől pedig már Záhonyba és Mátészalkára is el lehetett jutni a cívisvárosból. 1945 elején indult el az első vonat Szeged és Békéscsaba között, itt a felrobbantott algyői Tisza-hídon csak gyalogosan lehetett átkelni, és a túlsóparton várakozó vonattal folytatni az utat. A front nyugatra tolódásával egyre több vasútvonalon jelentek meg újra vonatok. Kecskemét és Szeged ellátásában nagy része volt a helyi kisvasút újraindításának, a környező tanyavilágból sikerült ellátni nemcsak a két várost, de februártól már Budapestre is el lehetett juttatni az élelmiszert. Ekkor már Ercsinek, Vácnak, Szolnoknak és Hatvannak is, áprilisban már a dorogi szénmedencének is volt vasúti összeköttetése a fővárossal. Az ország nyugati szélén csak májusban váltak járhatóvá egyes vonalak, de például a Győr–Sopron–Ebenfurth Vasúttársaság magyarországi fővonalát csak augusztusban tudták megnyitni a forgalom előtt, akkor is csak a Rába-hídig, onnan gyalog kellett továbbmenni a győri állomásra.⁴⁴ Egy-egy körzetben a vasúti közlekedés megindulása csak a szovjet hadsereg közlekedési irányítóinak engedélyével történhetett, az első hónapokban sok helyen csak szigetüzemben közlekedtek a vonatok, nem alkottak összefüggő hálózatot.

⁴³ Dér Zoltán visszaemlékezése. A hivatkozott rész elérhető az interneten is: www.sopronanno.hu/irodalom/der-zoltan-egy-kulonos-atlagember-elete-utazasom-budapestre-es-apostagra-1946-nyaran-ii (utolsó megnyitás: 2015. október 30.)

⁴⁴ Az egyes vonalak helyreállítására és a vasútforgalom felvételére lásd: Keller, 1995. 69–84., és Frisnyák, 2001. 191–203. Az 1945 nyarán készített üzletvezetőségi jelentések a forgalmi és kereskedelmi osztályokról szóló fejezetben megemlítik a nagyobb városokból indított első vonatok, illetve térképes melléklet mutatja meg a személyforgalommal rendelkező vasútvonalakat. MÁVKI, Budapesti Igazgatóság gyűjteményes iratai. 1. doboz. 1. tétel.

Az első munkásvonat még Buda ostroma alatt befutott a Nyugati pályaudvarra Vácról, a február 5-én közlekedett vonat összeállítása sokáig jellemző maradt. A mozdony három harmadosztályú kocsit, két poggyász- vagy kalauzkocsit továbbított, és tizenhat fedett teherkocsit. Nyolc nappal később elindult az első szolnoki vonat is, amely a Nyugati pályaudvarról a hatalmas katonai forgalom miatt Szolnok felé 658 perccel, visszaúton 1135 perccel késett. Nem sokkal később Gödöllőre is elindultak az első vonatok, február 22-től már napi két vonatpár közlekedett a Keleti pályaudvarról Gödöllőre és vissza.⁴⁵ A háború befejeződéséig jellemzően katonavonatok pöfögtek a vágányokon, illetve Budapest ellátását biztosító zárt tehervonatok; csak a nagyvárosok vonzaskörzetében lehetett napi vagy kétnaponkénti személyvonatra szállni, amelyeket elsősorban a munkásság és a piacozók miatt közlekedtettek. A késések azonban sokáig jellemzőek maradtak még évekkel a háború után is, a rossz minőségű szén miatt a vonatok gyakran képtelenek voltak tartani a menetrendet, amivel azonban az érintett vasútvonalon közlekedő más vonatok közlekedését is akadályozták.

Rengetegen indultak útnak, hogy élelmiszert tudjanak szerezni. A jól értesültek az indulási állomásra vagy valamelyik közbülső állomásra mentek ki, mások a sínek mentén gyalogoltak, reménykedve hogy egy arra közlekedő vonatra fel tudnak keredzkedni. Ha tehette az ember, biztonságosabb volt többekkel összeállni és együtt utazni, hiszen közbiztonság még 1946 elején sem létezett. Nemcsak a rablás, fosztogatás miatt volt célszerű társaságban utazni, hanem a hideg miatt is. A kevés szén miatt örült az ember, hogy egyáltalán megy a vonat, nemhogy még fűtésre is jut az általában betört üvegű kocsiban. A téli hónapokban könnyen megfagyhatott az ember, ha nem figyeltek rá.⁴⁶ Sokan hely hiányában batyuikkal felkapaszkodtak a kocsik tetejére, teherkocsik fékezőfülkéjébe, de még az ütközőkre is. A tetőn ülők menetiránynak háttal ültek, hogy legalább a füst és a metsző szél ne csapjon az arcukba,⁴⁷ így viszont nem láthatták, ha valamilyen tárgy veszélyesen közel lógott a vonathoz, amiből számtalan súlyos, olykor halálos baleset fakadt.⁴⁸ Ha nem volt személyszállító vonat, akkor tehervonatra, esetleg katonavonatra igyekeztek feljutni az utazni vágyók⁴⁹, bár az utóbbi tartogatott magában némi meglepetést, akár kellemetlent, hogy kifosztják, akár kellemeset, hogy kap valami enni- és innivalót. Néhány mozdonyvezető még a szerkocsiban tárolt szénkupacra is felengedte az embereket, ha máshol már nem volt hely, vagy nem mertek katonákkal utazni együtt. A vizsgált korszak vonatközlekedéséhez hozzátartozik az is, hogy a meghirdetett személyvonatokban sem lehetett bízni, gyakran előfordult

⁴⁵ Keller, 1995. 76.

⁴⁶ Martinkó, 1988. 2. és Szabó, 1994. 408.

⁴⁷ Halas, 1991. 217.

⁴⁸ Lesodrásos balesetokról szóló újságcikkeket idéz Lovas, 1996. 417–418.

⁴⁹ Borsi, 2005. 9.

ugyanis, hogy a vonat el sem tudott indulni, vagy valamelyik állomáson, esetleg a nyílt pályán vesztegelt forgalmi vagy műszaki okokból, netalán mert elfogyott a szén. Martinkó Károly például hiába várta, hogy elinduljon Szolnokra vonata 1945 februárjában, egy idő után inkább gyalog vágott neki az útnak, és Férihegy-nél érte utol a két nappal korábban elindított vonatot.⁵⁰ Különösen 1945 őszén vált drámaivá a helyzet, amikor a megugró jóvátételi szállítások miatt a MÁV október 16-tól több szakaszban kénytelen volt korlátozni a személyszállító vonatok közlekedését, végül már csak Budapest, Miskolc és Debrecen vonzáskörzetében közlekedtek munkásvonatok. A korlátozásokat egészen 1946 márciusáig fenntartották, nem csoda, hogy újra megrohanták az emberek a még közlekedő tehervonatokot.⁵¹

A fent leírtakhoz képest fejedelmi kényelmet és mesés utazási körülményeket jelentettek a hivatalos állami futárvonatok – általában motorvonatok. Ezeket a vonatok elsősorban a hivatalos kiküldetésben lévők használhatták, és ha maradt szabad hely, magánszemélyek is jegyet válthattak rá.⁵² 1945. november 30-án elkészült a Rába feletti hídprovizórium, így Sopron már Győrön keresztül is elérhetővé vált. A GYSEV ekkor kétnaponta közlekedő motorvonatot indított Budapestre, amelyre ugyan csak helyfoglalással lehetett – és drágán – jegyet váltani, de már az egyszerű állampolgár is utazhatott a korabeli viszonyokhoz képest luxust – fűtést – ígérő, az emiatt csak mesevonatnak hívott járaton.⁵³

Az ország konszolidációja természetesen kihatott a vasúti közlekedésre is. A pénzügyi stabilizáció után fokozatosan javult a közlekedés, mennyiségi és minőségi szempontból is. Az első igazán békeidős menetrend az 1947/48-as évvel kezdődött.⁵⁴ Újra megjelentek az étkezőkocsik és a hálókocsik is a belföldi járatokon. Sőt, 1948. január 23-án a Keleti pályaudvarról Hegyeshalomba induló személyvonaton jelent meg az addig Európában egyedülálló kosaras étszolgálat is, itt az utasok forró virslit, szendvicset, sajtot, édességet, illetve dohányárut vásárolhattak kávé, tea, bor és ásványvíz mellett a vonaton mozgó árusító személyzettől. Szintén a MÁV Konzum⁵⁵ kezdeményezésére szerelték fel a több mint 8 órás menetidejű budapest–sátoraljaújhelyi és budapest–záhonyi vonatpár 6-6 kocsiját hangszórók-

⁵⁰ Martinkó, 1988. 2.

⁵¹ MÁVKI. Pécsi Igazgatóság gyűjteményes iratai. 10001. doboz. Üzemgazdasági jelentések az egyes hónapokról.

⁵² Gyorsmotorvonat igénybevételére jogosító igazolvány. 1946. szeptember 6-i és 8-i utazás szóló dátummal, a hivatalos kiküldetésben lévő Domony János igazgató részére. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Adattár. KM 5804 jelzet.

⁵³ Lovas, 1998. 362.

⁵⁴ Új menetrendi év békeidőben május végén vagy június elején lépett életbe a nemzetközi vasúti szervezetek által egyeztetett időpontban.

⁵⁵ 1948. november 20-án hozták létre az Utasellátó Nemzeti Vállalatot, és vette át a MÁV Konzum feladatait. Harmati, 2009. 29.

kal, hogy az utazás alatt zene, reklámok és ismeretterjesztő műsorok sugárzásával szórakoztassák az utasokat. A kísérlet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, Bebrits államtitkár és az utasok sem kultiválták az újítást.⁵⁶

A közlekedés kapcsán nem szabad elfeledkezni az időnként bekövetkező balesetéről sem. Különösen sok baleset történt a vizsgált időszakban, részben a járművek nem megfelelő műszaki színvonala, balesetveszélyes állapota; részben a pályahálózat állapota, részben emberi figyelmetlenség miatt, nem beszélve az állandó zsúfoltságról. Mint arra már történt utalás, több baleset is bekerült az újságokba, ám ezeknél megbízhatóbb forrást jelentenek a MÁV hivatalos iratai, baleseti jegyzőkönyvei – azzal a meghagyással, hogy a közlekedés általánosan rossz helyzete miatt rengeteg baleset fordult elő, és nem mindegyik került (részletes) dokumentálásra azon egyszerű oknál fogva, hogy nem volt tanúja az adott eseménynek, vagy csak jóval a baleset bekövetkezése után értesítették a hatóságokat.

1945. szeptember 15-én kora este Torbágy és Herceghalom állomások között a nyílt vonalon horzsolódott (a két egymás mellett elhaladó vonat között szivóhatás lépett fel, aminek hatására egy francia és egy orosz cégjelzésű személykocsi ajtói kicsapódtak, az oldaldeszkán és az ajtóban álló, hátukon batyuval kapaszkodó utasok közül sodorva le néhány személyt) a 16. és 23. számú vonat, melynek során tízen meghaltak, nyolcan megsérültek. A jegyzőkönyvi vallomások szerint a vonatok jegyvizsgálói figyelmeztették az utasokat, hogy tilos és balesetveszélyes a kocsik oldalán lévő futódeszkákon, valamint az ütközőkön és tetőn utazni. A kihallgatott utasok is elmondták vallomásukban, hogy látták az állomásokon kitett figyelmeztető felhívásokat, illetve hallották a vasutasok figyelmeztetéseit, ennek ellenére felkapaszkodtak a vonatokra. Amíg a Budapestről közlekedő vonat 744 ülőhelyére 1422 utas jutott, addig a Hegyeshalomból érkező vonat 488 férőhelyén 886 utas szorongott. A fővárosba tartó vonat menetleveléből jól látszik, hogy a

⁵⁶ K.F., 1978. 4. Bebrits egy 1948. március 31-i államtitkári figyelőlapján botrányosnak nevezte a két távolsági vonat rádióval való felszerelését, azt nem tartotta újításnak, hiszen nyugaton már fel is hagytak vele, még a Szovjetunióban is csak ebédre híváshoz alkalmazták, áll dr. Buday Károly, a MÁV Konzum Szövetkezet igazgatójához írt dörgegelmei közepette. „A botrány dagadása megindult azzal, hogy azt a szerencsétlen »szelefon« nevet adták a vonatrádióknak. Mindenki rajtunk röhög. Tovább nőtt a kelevény azzal, hogy amint hallom egész illetékteleneket, papokat engedtek a vonaton lévő mikrofonhoz és azok vallásos prédikációkat mondtak be a mikrofonba. Jó, hogy Mindszenthyt nem invitálták meg egy kis beszéd elmondására az amerikai imperializmus mellett. (...) Már mondtam azt, hogy a szelefonos hirdetést azonnal ki kell venni a lapokból és vonatrádióknak nevezni ezt a szerkezetet.” KPM Elnöki iratok. MNL-OL. XIX-H-1-a fond. 74. doboz.

vonat vegyesen lett kiállítva teher- és személykocsikból, még az egyes teherkocsik cégjelzése, a szállított áru és a célállomás is szerepel ebben.⁵⁷

Nemcsak balesetek, illetve a fagyásveszély miatt, hanem a rossz közbiztonság miatt is célszerű volt társaságban utazni. Különösen 1945 ősztől vált súlyossá a helyzet, amikor a szűkös élelmiszerellátás miatt sokan mások kifosztásából próbáltak élelemhez és értékhez hozzájutni. Nemcsak a vonatokon, hanem úton, városban, faluban bárhol érhetette támadás az embert, és örülhetett, ha vagyonával megválthatta életét.

A fontosabb vonatokat, valamint a nagyobb állomásokat és pályaudvarokat ugyan rendőrök vagy a vasútbiztosító ezred katonái őrizték, de ez sem jelenthetett akadályt az elszántabb fosztogatók számára, hogy akár tűzharc árán is szerezzenek valami zsákmányt. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a vonatok védelmére kijelölt katonák is időnként visszaéltek az alkalmammal, és pandúrból rablóná válva igyekeztek javítani életkörülményeiken.⁵⁸ Nem hiába fogalmazott kétértelműen a visszaemlékező: *„Az utazás alatt nagyon gyenge lábon állott az élet- és vagyonbiztonság. A bőröndök gyakran eltűntek a poggyásztartókról. A fűlsötétben végigment a kocsin valami katona és utána örült az ember, ha csomagja megvolt még a helyén.”*⁵⁹

A vasútbiztosító katonák elsősorban mégis a vonatok és utasok védelmében végezték szolgálatukat, olykor életüket adva esküjükért. Így lett hősi halott Bárány Imre tizedes is, aki vonatkísérő szolgálata során fegyverrel fosztogatókat akart megállítani, de ledobták a mozgó vonatról, és azonnal meghalt.⁶⁰ 1945. szeptember 15. és 1946. augusztus 15. között a vonatkísérő őrségek 71 esetben, az álló biztosítók 431 esetben léptek eredményesen közbe, az esetek 83%-ban lopást vagy fosztogatást akadályoztak meg, 15%-ban gyanús egyéneket vettek őrizetbe. 1946 nyár elejéig szolgálatteljesítés közben négy honvéd halt hősi halált, és hatan sebesültek meg.⁶¹

Ahogy javult a közbiztonság, elmaradtak a westernfilmekbe illő rablótámadások és tűzharcok, de azért továbbra is előfordult garázdaság a vonatokon. Két tényező is rendkívül kedvező lehetőséget biztosított az elkövetőknek; a folyamatos mozgás miatt nehéz volt tetten érni, elkapni a bűnelkövető(ke)t, valamint a hosszú

⁵⁷ MÁVKI. Budapesti Üzletvezetőség 26644/1945 sz. ügyirata. AB. 11547. doboz. Kocsiterhelési kimutatást lásd a mellékletben.

⁵⁸ Korabeli újságcikkekből idéz Lovas 1996. 410–414.

⁵⁹ Dér Zoltán visszaemlékezése.

⁶⁰ Lakatos, 1946. 2–3.

⁶¹ Összefoglaló jelentés az 1. honvéd műszaki hadosztály, később Műszaki vezetési törzs 1945. október hó 15-től 1947. október hó 1-ig való működéséről. Műszaki hadosztály iratai. (HL MN fond. IX/61. 6. doboz. 1. öe. 39–40. p. és Györgypál László: Dolgozik a műszaki hadosztály. Dolgozó Honvéd. 1946. június 15. 1–2.

úton gyakran elalszik egy-egy utas, ami kedvező alkalmat kínált a rablásra. Erre példa egy kaposvári lakos esete, aki 1948. június 9-én az 1919 sz. vonaton utazott. Utazás közben leittasodott, és hogy kiszellőztesse borgőzös fejét, kiment a kocsí peronjára. Nemsokára ismeretlenek vették körül, akik kirabolták, még ruháit is elvették, és kidobták a mozgó vonatból Keszőhidegkút-Gyöng és Pincehely állomások között, 8 napon túl gyógyuló sérüléseket szenvedve el.⁶²

Összegzés

Odüsszeusz végül hosszas vándorlás és számos megpróbáltatás után hazatért, azonban sok, a II. világháború után otthonát és szeretteit kereső emberről ez nem mondható el. Lehet, hogy elérték úti céljukat, mégis hiába fáradtak, mert megsemmisült otthonuk, elvesztek hozzátartozóik, vagy „csak” nem sikerült élelmet szerezniük.

Tanulmányunkban megpróbáltunk vázlatos képet nyújtani az 1945–1949 közötti időszak vasúti utazási szokásairól, illetve áttekinteni a kutatáshoz felhasználható főbb forrástípusokat. A fenti oldalakon gyakran egy-egy szemtanú bőrébe bújva próbáltuk érzékeltetni a II. világháború utáni évek közlekedési nehézségeit, de ezek nem egyedi élmények, hanem az egész ország általános tapasztalatai voltak. A háború véget ért, de az újjáépítés és közben a létfenntartás további áldozatokat, lemondásokat követelt az emberektől. Vonatra szállt, aki tehetett, hogy haza vagy munkába mehessen, illetve élelmet szerezzen. Egyszóval, hogy újra elkezdődhessen a hétköznapi élet, abban a reményben, hogy egyszer csak véget ér a nélkülözés, és ott folytatódhat az élet, ahol a háború előtt abbamaradt.

A mindennapi élet egy – a 20. században már nélkülözhetetlen és mindennapos – jelentős elemét alkotó közlekedésnek a megelevenítése számos nehézséget hordoz magában; kitartó kutatómunka szükséges a szóba jöhető források feltérképezéséhez, majd az apró mozaikdarabokból kell kirakni a komplex képet. Forráskritika segítségével, hiszen különösen az egyéni látószög jelentősen torzíthat. Nem feledkezve meg természetesen a szükséges köztörténeti, valamint adott esetben gazdaság- és/vagy társadalomtörténeti háttérrel sem.

Felhasznált források és szakirodalom

HIM HL 1. Műszaki hadosztály iratai, Hadbírószági iratok.

Közlekedési Közlöny, 1945–1946.

MÁVKI. Budapesti és Pécsi igazgatóságok gyűjteményes iratai

MNL OL Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium. Elnöki iratok

⁶² MÁVKI. DNR2. 18/1948/11878.

Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Adattár

OSZK Térképtár

Dér Zoltán visszaemlékezése. Kézirat.

Ábrahám, 1978.: *A közúti közlekedés kézikönyve. Főszerk.: Ábrahám Kálmán. Budapest, 1978.*

Baráth, 2003.: *Baráth Magdolna: Gerő Ernő a „hídverő” miniszter. In: Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Főszerk.: Katona András. Budapest, 2003. 181–188.*

Borsi, 2005.: *Borsi István: Vezérállásban. Szeged, 2005.*

Csiba, 1998.: *Csiba József: A vasúti személykocsik fejlődéstörténete 1945–1972 között. In: Magyar vasúttörténet 1945–1972. Főszerk.: Kovács László. Budapest, 1998. 239–272.*

Csiba–Károly, 2007.: *Csiba József – Károly Imre: A 411-es sorozatú mozdonyok. In: Magyarország mozdonyai. Szerk.: Máthé Zoltán – Mucsi Barnabás – Nagy Tamás – Vörös Attila. Budapest, 2007. 47–51.*

Dénes, 1946.: *Dénes Emil: Az Államvasutak hidjainak állapota. Közlekedési Közlöny, 1946/6.*

Ertl, 1946.: *Ertl Róbert: Az Államvasutak vonalainak újjáépítése. Közlekedési Közlöny, 1946/3.*

Fodor, 1946.: *Fodor Jenő: Államvasúti épületeink újjáépítése. Közlekedési Közlöny, 1946/4.*

Frisnyák, 2001.: *Frisnyák Zsuzsa: A magyarországi közlekedés krónikája, 1750–2000. Budapest, 2001.*

Frisnyák, 2009.: *Frisnyák Zsuzsa: Volt egyszer egy vasút... Képes história I. Budapest, 2009.*

Györgypál, 1946.: *Györgypál László: Dolgozik a műszaki hadosztály. Dolgozó Honvéd, 1946. június 15.*

Halas, 1991.: *Halas György: Vörös lámpák az utolsó kocsin. Budapest, 1991.*

Harmati, 2009.: *Harmati Gábor: Utasellátó 60. Budapest, 2009.*

Horváth, 1998.: *Horváth Ferenc: A magyarországi vasútépítkezések 1945–1972 között. In: Magyar Vasúttörténet, 1945–1972. Főszerk.: Kovács László. Budapest, 1998. 49–106.*

K.F., 1978.: *K.F.: Az utasellátás múltjából. Utasellátás, 1978/3.*

- Keller, 1995.: Keller László: *A vasúti forgalom újjászervezése 1944/45-ben.* In: *Vasúthistória Évkönyv 1995.* Szerk.: Mezei István. Budapest, 1995.
- Kopasz, 1946/a.: Kopasz Károly: *A Magyar Államvasutak gépészeti szolgálatának újjáépítése.* Közlekedési Közlöny, 1946/16.
- Kopasz, 1946/b.: Kopasz Károly: *A Magyar Államvasutak gépészeti szolgálatának újjáépítése.* Közlekedési Közlöny, 1946/17.
- Kopasz, 1946/c.: Kopasz Károly: *A Magyar Államvasutak gépészeti szolgálatának újjáépítése.* Közlekedési Közlöny, 1946/18.
- Kullmann–Jankovich, 1946.: Kullmann Lajos – Jankovich Antal: *Az Államvasutak villamos berendezéseinek újjáépítése.* Közlekedési Közlöny, 1946/7.
- Lakatos, 1946.: Lakatos István hadnagy: *Példának állítjuk. Dolgozó Honvéd,* 1946. február 10.
- Lovas, 1991.: Lovas Gyula: *Varga László.* In: *Vasúthistória Évkönyv 1991.* Szerk.: Mezei István. Budapest, 1991. 25–42.
- Lovas, 1996.: *Újra gurulnak a vonatok. A visszaemlékezések alapján összeállította és kiegészítette: Lovas Gyula.* Budapest, 1996.
- Lovas, 1998.: Lovas Gyula: *A GySEV története 1945 és 1972 között.* In: *Magyar vasúttörténet, 1945–1972.* Főszerk.: Kovács László. Budapest, 1998. 361–372.
- Martinkó, 1988.: Martinkó Károly: *Gyalog a sínek mentén. Vasút,* 1988/6.
- Mezei, 2009.: *A magyar vasút krónikája a XX. században.* Szerk.: Mezei István. Budapest, 2009.
- Moldova, 1977.: Moldova György: *Akit a mozdony füstje megcsapott.* Budapest, 1977.
- Ocskay, 2014.: Ocskay Zoltán: *Autózás az ötvenes években.* Budapest, 2014.
- Pálmány, 1981.: *Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből, 1945–1949.* Összeáll. és bev.: Pálmány Béla. Budapest, 1981.
- Szabó, 1994.: Szabó Lajos: *Egy mozdonyvezető visszaemlékezései.* In: *Vasúthistória Évkönyv 1994.* Szerk.: Mezei István. Budapest, 1994. 393–419.
- Tóth, 2008.: Tóth Sándor: *Soproni vasutas képeskönyv, 1937–1987. Válogatás Finta Béla fotóiból.* Sopron, 2008.

Mellékletek

1. kép: Háborús sérüléseket szenvedett járművek a Déli pályaudvar rendezővágányain
(Forrás: http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_52066.jpg utolsó megnyitás: 2015. november 29.)

2. kép: A Keleti pályaudvar és a gödöllői HÉV-vonal indóházának sérülései
(Forrás: http://www.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_7515.jpg utolsó megnyitás: 2015. november 29.)

*3. kép: Az Egyesült Államoktól 1947-ben beszerzett USATC S-160 típusú,
a MÁV-nál 411. sorozatú gőzmozdony
(Forrás: a szerző felvétele)*

Kocsiterhelési kimutatás

1	2	3	4	5	6	7	
A k o c s i							
hol lett a vonatba sorozva	tulajdo- nos pálya	szoza száma	üres rakott	ön- rakó- mány	fék- zett	rakománya	rendeltetési állomása
			tengely	súlya tonnákban			hol lett lenkasztva
Hegyhátsági	ELLS	9 77765	2	10 6 16 -	pop. josi	Popadi	Popadi
"	"	5 7557	2	11 6 17 17	ELLS	"	"
"	Mar	Ca 662	4	36 6 42 46	posta	"	"
"	"	Ca 5742	4	38 6 38 46	Mar	"	"
"	Pauf	Ba 13279	4	34 34 36	"	"	"
"	Mar	2119	4	37 37 36	"	"	"
"	CCCS	Ca 5845	4	34 34 26	"	"	"
"	"	2 5844	2	18 18 18	"	"	"
"	"	195193	2	21 21 21	"	"	"
"	"	31200	2	18 18 18	"	"	"
"	Mar	Ca 5302	4	31 31 46	"	"	"
"	CCCS	Ca 68676	2	12 5 17 12	Kender	Herceghalom	Herceghalom
"	Pauf	30001	2	12 5 17 12	"	"	"
"	Bt	K 610203	2	7 15 12 10	Kaker	Herceghalom	Herceghalom
"	Mar	Ca 113450	4	23 - 23	Mar	Mar	Mar
Mar	"	15	4	40 342 43 385 464	Mar	"	"
Mar	"	1	4	23 - 23	"	"	"
Mar	"	14	40	319 43 362 464	"	"	"
Mar	Mar	K 64770	2	7 5 12	Mar	Mar	Mar
Mar	"	15	42	326 48 374 464	Mar	"	"
Mar	Pauf	Ca 80243	4	15 3 18 12	Mar	Mar	Mar
Mar	"	16	46	341 51 392 464	Mar	"	"
Mar	"	1	2	7 5 12	"	"	"
Mar	"	15	44	334 46 380 464	"	"	"
Mar	"	1	2	7 15 12	"	"	"
Mar	"	14	42	327 31 358	"	"	"
Mar	Ca	83776	2	14 5 19 16	Mar	Mar	Mar
"	Mar	13321	2	10 2 15	"	"	"
Mar	"	16	46	354 43 401 464	Mar	"	"
Mar	"	6	14	75 31 116	"	"	"
Mar	"	10	32	471 12 680 464	"	"	"

4. kép: Az 1945. szeptember 15-én Torbágy és Herceghalom között történt baleset 23. sz. vonat menetlevelének kocsiterhelési kimutatása
(Forrás: MÁVKI. Budapesti Üzletvezetőség 26644/1945 sz. ügyirata. AB. 11547. doboz.)

1. honvéd műszaki hadosztály parancsnokság.

9. ✓
11. sz. melléklet.

1149. szám.

Min.I/a.-1945.

Intézkedés az 1. vasútbiztosító
ezred feladataira.

Budapest, 1945. évi december hó 8-án.

A K.M. és MÁV. illetékes osztályaival történt megbeszélések alapján, figyelemmel az 1945. évi november hó 22-én megtartott tárcaközi értekezleten elhangzottakra az 1. honvéd vasútbiztosító ezred /I./IV. vasútbiztosító zlg.-ak/ feladatait az alábbiakban rendelem el:

<u>1. honvéd vbizt. ezred pság. állomáshelye:</u>	Budapest.
<u>1./I. vbizt. zlg. pság.</u>	állomáshelye: Budapest.
<u>I./1. vbizt. szd.:</u>	állomáshelye: Budapest.
Őrségei: Déli Dunai vasúti összekötőhid	63 fő
Soroksári uti pályaudvar	30 "
<u>I./2. vbizt. szd.:</u>	állomáshelye: Budapest.
Őrségei: Budapest keleti pályaudvar	20 fő
Budapest Józsefvárosi pályaudvar	30 "
Bp. Magyar Ruggyantagvár	6 "
Bp. Kelebia gyorstehen /4 x 7 fő/	28 "
Kormányzati futarvonatok /3 x 2 fő/	6 "
<u>I./3. vbizt. szd.:</u>	állomáshelye: Budapest.
Őrségei: Budapest Nyugati pályaudvar	80 fő
Rakospalota-Ujpest	12 "
K.K.M. őrség	6 "
<u>I./4. vbizt. szd.:</u>	állomáshelye: Budapest.
Őrségei: Bp. Rákospuszta pályaudvar	95 fő
Kiskőrös MÁV. Konzum	4 "
<u>1./II. vbizt. zlg. pság.:</u>	állomáshelye: Szeged.
<u>II./1. vbizt. szd.:</u>	állomáshelye: Szeged.
Őrségei: Szeged pu.-Szeged-Rókus-Szeged Tiszánál	45 fő
Makó MÁV. műhely	6 "
Cegléd pályaudvar	12 "
Algyő-1 hid	8 "
Bp. Ferencvárosi pu.-Szeged 3752/742., 741/3751.sz. gyorstehen /4 x 7 fő/	28 "
<u>II./2. vbizt. szd.:</u>	állomáshelye: Békéscsaba.
Őrségei: Békéscsaba pályaudvar	12 fő

5. kép: Vasútbiztosító ezred feladatairól és szolgálati helyeiről intézkedő irat
(Forrás: Hadtörténelmi Levéltár MN fond. HL MN fond. IX/61. 6. doboz.
Műszaki Hadosztály iratai. 11. sz. melléklet.)

A SZENT ORSOLYA-REND NŐVÉREINEK TEVÉKENYSÉGE A KISVÁRDAI TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZETBEN

SEBŐK SZILVIA

„Amilyen a tanító, olyan lesz az iskola; amilyen a tanítóképző, olyan lesz a tanító”⁶³ – vallották az oktatáspolitikai vezetői és a pedagógusok, hiszen a kultúra-közvetítés egyetlen olyan intézménye, amely szinte minden állampolgárhoz elért, a nép-, majd később az általános iskola volt, főszereplőjével, a jövő nemzedékek tanítójával, akit itt készítettek fel hivatására. A fenti kijelentést magukénak érezték a Szent Orsolya-rend nővérei is, kiegészítve a „*Cor unum et anima una! Serviam!*” jelmondatukkal. Magas szintű oktató-nevelő munkájuk feltárásának, valamint a rend történetének azonban még csekély feldolgozottsága van. A kutatás egyrészt az oktatástörténet és rendtörténet szempontjából lényeges, másrészt az egykori alma mater 2018-ban ünnepli fennállásának 100. évfordulóját, s ennek méltó emléket állítana az orsolyiták tevékenységének bemutatása.

A kisvárdai Szent László Katolikus Szakközépiskola jogelődjének múltjáról kevesen írtak, annak ellenére, hogy a nővérek régi tanintézetének jó hírneve, családias melegsége elevenen él a köztudatban. Története magán hordozza az egyházi iskolák általános jellemzőit: egyfelől az igényes pedagógiai színvonalat, nagy tudású tanárokat; másfelől az anyagi nehézségeket és végül kényszerű beszüntetésüket az 1940-es évek végén. A tanítóképzés megszervezése nagyon fontos feladat volt az itt élők számára, hiszen a megye az analfabéták számát tekintve első helyen állt az 1920-as népszámlálás alapján.⁶⁴

Tanulmányom célja e hatalmas szellemi örökség egy részletének ismertetése: a rendalapító Szent Angéla tevékenysége, a kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet létrejöttének története, tárgyi feltételeinek alakulása, a tanító-nevelő munka és a gyakorlati képzés.

⁶³ Donáth, 2008. XI.

⁶⁴ Néző–Szivák, 1999. 247.

A rendalapító: Merici Szent Angéla

A Szent Orsolya-rend alapjait 1535 novemberében tette le Merici Angéla az itáliai Bresciában. Szándéka kezdetben csak a szegény lányok hitoktatására irányult, de lassan a nők teljes nevelésére is kiterjedt figyelme. Elsősorban nekik kívánt társadalmi menedéket és lelki támaszt nyújtani. Célja a köré seregülő leányok és asszonyok erkölcsi megújulásra való nevelése, az Isten- és emberszeretetre való törekvés volt; mindez fogadalmi elkötelezettségek nélkül. A közösséget a 4. században vértanúhalált halt brit királylányról, Szent Orsolyáról nevezte el.

Itáliában Borromeo Szent Károly segítette működésüket. A helyi püspök 1536-ban elfogadta az első Szabályokat. Az alapító ebben kifejtette, hogy tevékenységük tekintetében mindenütt a helyi követelményekhez igazodnak, ezért a városokban, Milánóban, Cremonában, Firenzében, majd Veronában önálló kongregációként tevékenykedtek saját rendelkezésük szerint. 1544-ben III. Pál pápa szintén elfogadta szabályaikat, ezt követően Franciaországban is megépültek házaik. Angéla halála után azonban vissza kellett térniük a zárt apácarendekre vonatkozó előírásokhoz, ugyanis a Szentszék 1566-ban elrendelte a „nem klauzúrás” rendek fölösztatását. Az orsolyitáknak is renddé kellett válniuk a szó klasszikus értelmében, ezért 1612-ben a párizsi kongregáció nővérei ünnepélyes fogadalmat tettek, és szigorú pápai klauzúrában éltek tovább, átvették az ágostonos regulát, ezzel megalakult a monasztikus ág. Ettől kezdve beszélhetünk hivatalosan a „Rend”-ről. Szolgálatuk a bentlakó növendékek tanítására összpontosult (internátus), de a szegény leányok számára ingyenes iskolákat is fenntartottak (externátus). 1620 után az apácák letelepedtek a Németalföldön, 1660-ban pedig Bécsben. Magyarországra Szelepcsényi György prímás hívta meg a nővéreket. Első iskolájukat Pozsonyban nyitották meg 1676-ban. Az elkövetkező 100 évben sorra alakultak rendházaik szerte az országban: Kassán (1698), Varasdon (1703), Nagyszombatban (1724), Győrben (1726), Nagyszebenben (1733), Sopronban (1747), Nagyváradon (1772), Kisvárdán (1918)¹.

1900-ban az autonóm házak vállalták az egyesülést Rómával, és elfogadták az egységes kormányzást, így jött létre a Szent Orsolya Rend Római Uniója, melyet XIII. Leó pápa jóváhagyott. Ennek tagja lett a Magyar Tartomány is.

A kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet megalakulása

Az iskolaalapítás története az 1883-as évre nyúlik vissza. Báró Horváth Jánosné ekkor adományozott Ung megyében erdőbirtokot a kisvárdai római katolikus egyháznak egy leánynevelő intézet létrehozására. A birtokot később eladták, s az érte kapott pénz az Egri Ájtatos Alapítványi Hivatalnál „*Leánynevelde Alap*”

¹ Puskely, 1998. 922.

címen már 43 ezer koronára gyarapodott. Ezt növelte még 22 ezer koronával az időközben megszűnt kisvárdai Római Katolikus Nőegylet Angyalossy Pálné jóvoltából. A városi köznemesség 90 ezer koronával rendelkezett, valamint ehhez hozzájárult dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek 20 ezer korona összeggel.²

1917-ben kedvező helyzet mutatkozott az alapító szándékainak megvalósítására, bár az egyházi vezetőség a háborús helyzetre való tekintettel már korábban elkezdett érdeklődni a szerzetesrendeknél, hogy vállalnák-e az iskolaalapítást és az ezzel járó szervezőmunkát a városban. Egyedül a Szent Orsolya-rend mutatott érdeklődést. Az iskolaépítés ügyében Erős Ferenc levelet írt a győri zárda rendfőnöknőjének, s egy kisvárdai küldöttség (Dömötör György plébános és Szmrecsányi László ügyvéd, földbirtokos) Pozsonyban felkereste M. Irtzing Ignáciát, akinek vázolták elképzelésüket. A tartományfőnöknő ezután Kisvárdára utazott, hogy megtekintse az akkor négy tanteremből álló elemi iskola épületét, melyben tanítói lakások is voltak. Átmenetileg itt kellett volna megkezdeniük munkájukat a szerzetesnővéreknek, mivel semmi kilátás nem volt a zárda céljainak megfelelő épület megvételére. A főnöknőnek nagyon megtetszett a szomszédos telek parkjában lévő kúriaszerű épület, és közölte, hogy az ingatlan megvásárlása esetén a rend zárdát és iskolát is alapítana. A birtok eredetileg az Eszterházy-család tulajdonában volt, de az eladáskor már özvegy Reizman Lajosné izraelita asszony birtokolta, aki anyagi problémák miatt értékesítette.

1917. április 9-én megkötötték a szerződést a 4 hold és 374 négyszögöl nagyságú területéről. Ezt követően M. Ignácia újra a városba érkezett, hogy az iskolaalapítással kapcsolatos szándékait közölje a képviselőtestülettel. Részükről megfogalmazódott az az igény, hogy a népiskolán kívül valamilyen középiskola is indulhasson, mivel a legközelebbi és egyetlen leányiskola Nyíregyházán volt, katolikus leány-középiskola pedig csak Debrecenben és Egerben működött. Ennek biztosítékaként a testület ígéretet tett arra, hogy 9 ezer koronával támogatni fogja az iskola beindulását, illetve évenként segíyezi majd. A rendfőnöknő kilátásba helyezte a tanítóképző és az internátus megnyitását, amennyiben sikerül a tanításhoz szükséges megfelelő tagokat Kisvárdára küldenie. Bejelentette, hogy az iskolaalapítást vallási tolerancia figyelembevételével kívánja megvalósítani. Így akarta elosztatni a kételyeket a zárda létrehozásával kapcsolatban, ugyanis a többi felekezet a katolikusok nagyarányú beáramlásától tartott.

1918. április 18-án már ténylegesen megkezdődött a szervezőmunka: „*Csendesen, szerényen, ahogy hivatásukhoz illik, érkeztek meg délután községünkbe az Orsolya-szüzek, hogy kezükbe vegyék a katolikus leánynevelés ügyét*”³ – tudósított a Felsőszabolcsi Hírlap. A küldöttség, amelynek tagja három nővér és M. Alojzia kinevezett főnöknő volt, megtekintette az épületet, majd kijelölte a ká-

² Szabó, 1985. 59–61.

³ Az Orsolya-szüzek érkezése. Felsőszabolcsi Hírlap, 1918/27. 2.

polnának alkalmas helyet. A telken állt még egy hosszú, keskeny épület, ahová egy ideiglenes tanterem és a gazdasági helyiségek (konyha és mosoda) felállítását tervezték. Ezután közzétették az alábbi felhívást:

„A Szent Orsolya-rendi szerzetesnők internátussal összekapcsolt római katolikus jellegű nevelő intézetet létesítenek, amely már 1918. évi szeptember havában nyílik meg. Az intézet

- a) nyilvánossági joggal felruházott, hatosztályú elemi leányiskolára*
- b) négyosztályú tanítónőképzőre és*
- c) továbbképző női magántanfolyamra terjed ki.*

A tanítónőképzőt fokozatosan állítják fel, a továbbképző magántanfolyam polgári iskolát végzett növendékeket nyelvekben, zongorában, rajzban, festészetben, kézimunkában és háztartási ismeretekben óhajt tovább tanítani. Az internátusba vallási különbség nélkül fogadnak be növendékeket, akik esetleg más kisvárdai iskolát látogathatnak. Előjegyzéseket felvételre az intézet főnöknője már most elfogad.”⁴

A személyi és pénzügyi feltételek kedvező alakulása, valamint a Vallás és Köznevelési Minisztérium 90301/1918. sz. rendelete lehetővé tette, hogy 1918. szeptember 12-én az elemi leányiskola mellett az internátussal is rendelkező tanítóképző szintén megkezdje működését 30 növendékkel. Az elemibe 282 tanuló (ebből 9 református és 5 izraelita) iratkozott be.

Működési és szervezeti változások

1918-ban a képző első osztályába jelentkezettek közül 18 fő bentlakást kért. Az internátust, mely 26 növendék befogadását tette lehetővé a kastélyépületben, a rendi szabályzatnak megfelelően, a klauzurális résztől elkülönítve alakították ki. A lányok számára négy szobát rendeztek be lakóhelyiségként. Volt egy közös tanuló- és egy zongoraterem, de a tornaterem egyelőre hiányzott. Az ebédlő a máterekével közös volt, de eltérő időpontban étkeztek. Az első évben a tanítóképző terméül az internátus tanulótermét használták.

Mind az internátust, mind a képzőt a rendi szabályokat tartalmazó Szokások könyvében olvasható előírásoknak megfelelően rendezték be: *„a termek legyenek világosak, tágasak, szellősek (...) A bútorzat legyen tartós, kényelmes és jó ízlésű. El kell látni minden megkövetelt felszereléssel, hogy nevelői működésünk a legjobbak közé emelkedhessen.”⁵*

A tanítóképző elhelyezése a későbbiekben a római katolikus plébánialak megvásárlásával – mely a rend telkének szomszédságában állt – oldódott meg átme-

⁴ Új iskola Kisvárdán. Felsőszabolcsi Hírlap, 1918/27. 2.

⁵ Szokások könyve a Szent Orsolya-rend Uniója számára, 1934. 166.

netileg. A közbirtokosság parókia építésének céljából telket ajándékozott az egyházközségnek, az egri érsek pedig a zárdá helyett kifizette a régi épület vételárát.

1920-ban már 5 kataszteri hold és 711 négyszögöl nagyságú volt a rendház területe. Még ebben az évben a közbirtokosok a közelben fekvő 4 holdnyi Várkertet ajándékozták a rendnek, melyet az Országos Földbirtokrendező Bíróság 16 holddal kiegészített.⁶ Az így megnövelt terület a lehetőségek tárházát jelentette a tanulóknak a gazdasági és kertészeti ismeretek elsajátításához.

Az intézmény két iskolája hamarosan benépesült. Az újabb osztályok indulása és az intézeti létszám növekedése azonban elhelyezési gondokat okozott. Átmene-ti megoldásként az iskolás lányok a zárdán kívül, a római katolikus fiúiskolában nyertek elhelyezést. Liptay Béla kormányfőtanácsos közbenjárására Klebelsberg Kunó vallási és közoktatási miniszter 800 millió államsegélyt adott a rendház elemi leányiskola épületének felépítésére. Az Orsolya-rend ezt hosszú lejáratú kölcsönrel egészítette ki, s kezdetét vehette az építkezés, melyben a tanítóképző is helyet kapott. Ez a mai Szent László Szakközépiskola épülete.

1926. október 10-én hirdették ki az építési tervpályázat eredményét, melyet a helybeli építész Tutkovics György nyert el. Még ezen a napon megtörtént az alapkölvetétel is. A létesítmény 30 méter hosszú volt, és 5 tanteremből állt. Az építkezés szempontjából jelentős volt M. Ignácia római általános főnöknőhelyettes és M. Pichler Alfonza magyar tartományfőnöknő 1929. áprilisi látogatása, amikor is pártolól foglaltak állást az intézmény építése, fejlesztése mellett. A kisvárdai zárdá főnöknője, M. Riszner Armella 1925 és 1936 között sokat fáradozott azon, hogy az újabb bővítésekhez szükséges összegeket előteremtse. Az ügy mellé állt a város képviselőtestülete is, így 1929-ben 1200 pengős támogatást nyújtottak át. Ennek köszönhetően a rendházat 1929-ben, az internátust 1933-ban adták át. A zárdá impozáns épületében laktak az apácák, és itt volt a kápolna is. Az építményt nagyon szép park és kert vette körül, melynek területe a mai sportpályáig ért.

Magyarországon a tanítóképzés ötévesse alakítása az 1920-as évek elején valósult meg. Először hatosztályos képzést terveztek, de az egyre súlyosbodó gazdasági helyzet miatt nem tudták kivitelezni. Végül a kormány 1923. évi 81.986. sz. rendelete a tanítóképzést öt évfolyamban határozta meg. A kisvárdai képzőben a tanulmányi idő ennek megfelelően öt év lett. Továbbá az 1927–28. tanévre az Orsolya-rend megszervezte és megnyitotta saját polgári leányiskoláját is Kisvárdán.

Minden törekvés ellenére az elemi, polgári és tanítóképezde még mindig egymástól elkülönült helyen működött, emiatt 1942-ben szükségessé vált az építkezés folytatása. Az akkori házfőnöknő M. Köbli Ignácia ezen év április 24-én államsegélyt kért a vallási és közoktatási minisztertől, s ennek elnyerésével kívánta végrehajtani a további fejlesztéseket. A háborús idők nehéz anyagi körülményei mellett a fáradságos utánajárásnak és a 120000 pengő államsegélynek köszönhetően

⁶ A Szent Orsolya-rendűek vezetése alatt álló kisvárdai Római Katolikus elemi népiskolai Tanítóképző Intézet 1918–1919. évi értesítője. 10. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

még 1942-ben sikerült felépíteni a tornatermet, majd 1943-ban az épület jobboldali szárnyát. Az építés eredményeképpen az intézmény 200 m²-es tornateremmel, öltözővel, szertárral, mosdóval, testnevelő tanári szobával, zene- és rajztermekkel, fogadósobákkal, előadóteremmel és különböző szertárakkal bővült.⁷ A világháborús harcok és bombázások idején az épületben csak kisebb károk keletkeztek, összesen 6 osztálytermet kellett felújítani 26800 Ft értékben.⁸

A tanítóképzés alakulásában az 1938–39-es tanév jelent mérföldkövet. Az 1938. évi XII. és XIV. törvénycikk a 4 éves líceum után a 2 éves tanítóképző akadémiák megszervezését rendelte el. A törvény értelmében az 5 éves képezdét ettől az évtől kellett folyamatosan líceummá alakítani (gyakorlati irányú középiskola volt, mely érettségivel zárult, s jogosítványt adott a tanítóképző akadémiákra való továbbtanulásra) vagy megszüntetni. Az akadémiai képzés végén a jelöltek az államvizsgán szereztek volna tanítói oklevelet, azonban ennek megszervezése elmaradt. A háborús viszonyok következtében fellépő tanítóihiány miatt a líceumnak csak az I–III. évfolyama indult, a tanulók ezután a képző IV. és V. osztályában folytatták tanulmányaikat. A képzés továbbra is 5 éves maradt, és a középfokú iskolában folyt.

Kisvárdán a folyamatos kiépítés nem történhetett meg, mert Kassa Magyarországhoz való visszacsatolásakor a rend úgy határozott, hogy az előreláthatólag csekély létszámú iskolát nem tartja fenn, mivel az „ösi” kassai intézetet kellett ellátni tanárokkal.⁹ Az átszervezés idején háztartási-gazdasági iskolát hoztak létre, amelyhez az 3239/1939. sz. érseki leirat adott engedélyt. A Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium a 69628/1939. V/2. számú leiratában meghatározta az iskola címét: „*Kétéves háztartási-gazdasági továbbképző tanfolyam*”¹⁰ Itt tanultak tovább a polgári iskolából kikerültek.

A kisvárdai tanítóképzőben lehetőség volt a líceumban való továbbtanulásra, s ennek megfelelően 1946-ban itt volt az első érettségi. Ennek oka az volt, hogy a lányok esetében jobban számítottak arra, hogy nem akarnak szakdiplomát szerezni. Az iskolaszervezeti változások az oktató-, nevelőmunka színvonalát nem rontották, mert a szakrendszerű tanítás érdekében igyekeztek megfelelő végzettségű és igényes tanárokat keresni.

A második világháború Magyarország számára új korszakot jelentett. Az országot megszálló szovjet csapatok, valamint a hazatérő kommunisták idővel átvették a hatalmat és megkezdődött a szocializmus kiépítése. A vallásos világra nézve ez nem sok jót ígért. Fokozatosan megkezdődött az egyházi személyek üldözése és

⁷ MNL OL IT. 93576/943.

⁸ Kisvárdai Szent László Egyházi Középiskola Irattára. Iskolai Törzskönyv, 1948. április 16.

⁹ MNL OL 502. 10. t. 112797/1942.

¹⁰ Római Unióhoz tartozó Szent Orsolya Rend kisvárdai házána krónikája, 1939. április 21. Kézirat. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

elítélése (Mindszenty-per 1949, Grósz-per 1951), az egyházi vagyon államosítása. Azonban az 1945 utáni évek áttekintése már meghaladja e tanulmány kereteit.

Személyi tényezők alakulása az intézményben

A kisvárdai tanítóképző létszáma 1918–1950-ig 2289 hallgató volt. 1918 és 1948 között a tanulók felekezeti megoszlása a 2167 fő esetében a következőképpen alakult: római katolikus 1325 fő; görög katolikus 359 fő; református 372 fő; ágostai hitvallású evangélikus 23 fő; izraelita 85 fő; unitárius 3 fő.

A szociális helyzetet vizsgálva a szülők foglalkozás szerinti megoszlása alapján az tapasztalható, hogy főként fizikai dolgozók, földművesek, kisiparosok gyermekei jártak a tanítóképzőbe, melynek elvégzése a biztos állás lehetőségét és a társadalmi előrelépés reményét jelentette számukra. Kutatásom során bebizonyosodott, hogy ezekben az intézményekben a szegényebb néprétegekből származók tanultak, annak ellenére is, hogy a hallgatók tandíjat fizettek, melynek összege 200 korona volt, beiratkozási illetékként 35, kollégiumi díjként pedig 2000 koronát kellett beadni.

Az intézménybe való felvétel az 1914-es rendtartásnak megfelelően, a tanárt-estület javaslatára a vallás- és közoktatási miniszter hatáskörébe tartozott. Az első évfolyamra az állami rendelkezéseknek megfelelően egészséges, 14. életévüket betöltött tanulókat vettek fel, akik még nem voltak 18 évesnél idősebbek, s a felső népiskolát vagy a polgári iskolának az alsó négy osztályát elvégezték. A népiskolában végzeteknek felvételi vizsgát kellett tenniük magyar nyelvtanból, történelemből, földrajzból és számtanból. Az intézménybe való végleges felvétel az orvosi és zenei hallási vizsgálat eredményétől függött. A tanítóképzőbe nem kerülhettek be a raccsolók, selypítők vagy bármely más beszédhibában szenvedők, valamint a bizonytalan vagy hiányos zenei hallásúak, gyenge testalkatúak, szintévesztők. Ez a felvételi eljárás egészen 1948-ig jellemző volt. 1928-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 25452/1928. sz. rendelete csak a jeles vagy legalább jó tanulmányi eredményű növendékek jelentkezését engedélyezte. A felvételnél a kifogástalan erkölcsi magatartás is elsőrendű szempont volt. Nagyon ügyeltek, hogy a nép leendő tanítói eleget tudjanak tenni az elvárásoknak, elhivatottak legyenek, s valóban szellemi vezetőkké váljanak egy-egy település életében. Az 1929-ben megjelenő új rendtartási szabályzat a felvételnél előnyben részesítette azokat a jelentkezőket, akiknek a szülei a tanügy terén dolgoztak, köztisztviselők voltak, vagy sokgyermekes családból származtak. Ezen új szempontok bevezetése Radnai Oszkár szerint *„inkább méltányosságot, mint célszerűséget szolgált”*.¹¹ Szerinte a szociális és karitatív szempontok mellett az egyéni értékeket is figyelembe kellett volna venni, s ennek a tanulmányi eredményen kellett volna alapulnia, éppen emiatt tartotta fontosnak a felvételi vizsgát.

¹¹ Radnai, 1931. 216–219.

1938 és 1944 között a háborús időszak miatt növekedett a tanulólétszám; egyre több volt a bejárók száma, ami a kollégiumi férőhelyek hiányával és a szociális helyzet romlásával is magyarázható.

Az 1918-ban nyíló kisvárdai zárda és tanítóképző alapító pedagógusai dr. Mayer György megbízott igazgató, Bury Alajos hittanár (később az intézmény vezetője), M. Szalay Evangélista és Wendrinszky Filomena tanárok Pozsonyból, M. Horváth Alojzia házfőnöknő Győrből, M. Dietl Antonia kisegítő tanítónő (szintén Pozsonyból) voltak.¹² A későbbiekben 2 igazgató, 18 tanár, 38 óraadó, 19 hitoktató és 7 gyakorlóiskolai tanító végezte itt a munkáját.

Az első igazgató dr. Mayer György a helyi főgimnáziumból mint ideiglenes megbízott vállalta el az iskola megszervezését. 1921. április 20-ig, a végleges intézményvezető kinevezéséig, két és fél éven keresztül vezette az intézetet. Személyében a bölcs, tapasztalt vezetőt biztosítottak látták, tapintatos lelkületével a tantestülethez és a növendékekhez is közel állt. Őt Bury Alajos intézeti hittanár, kerületi tanfelügyelő követte 1939-ig. Kisvárdán a 18 nevelő több évet eltöltött, közülük csupán öten távoztak rendi érdekből más zárdába vagy iskolába, a rend ugyanis fontosnak tartotta a szerzetesnők zárdai életében a lakhely állandóságát. A képzők arra törekedtek, hogy tanáraik a lehetőségeknek megfelelően tanítóképző intézeti tanári végzettséggel rendelkezzenek, s ennek megszerzésében támogatta is őket.

1924 novemberében M. Wahl Róza főnöknő 3 nővérnek kért felmentést a klauzúra alól, hogy vizsgázni mehessenek. Az évek során M. Szlávik Juliannát gyakorlóiskolai tapasztalattal küldték el a tanári diploma megszerzéséért. M. Vítál Szaniszla, Sr. Korcsmáros Alfonza és Sr. Fletóth Stefánia a szegedi Apponyi Kollégiumban tanultak, hogy tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerezhessenek. A tanítónők átlagosan 3 évig oktattak az intézményben, ami a rendi krónika szerint azzal magyarázható, hogy többen továbbtanultak, vagy betegség miatt voltak távol. A hitoktatói magas létszám magyarázata, hogy a különböző felekezetű káplánok vagy segédlelkészek tartották a vallástan órákat, akiket gyakran másfelé helyeztek át.

A tantestületben olyan nagy tekintélyű szakemberek tanítottak, mint M. Vítál Szaniszla, akit a Szent Orsolya-rend magyarországi tartományának novicius mesternőjévé neveztek ki; M. Magas Franciska költő, magyar-pedagógia és Pati Nagy Ilona matematika szakos pedagógus. Az évek során a szakfelügyeletet a megyében dr. Tóth Antal, Bársony Sándor és Takács József tanítóképzős oktatók látták el.

Az intézet tanárait a lelkiismeretes oktató-nevelő munka volt jellemző. Nagy hangsúlyt fektettek a tanítandó anyag kiválasztására, a tanmenet pontos elkészítésére és a megfelelő módszerek kiválasztására. A tanulók tudását rendszeres el-

¹² A Szent Orsolya-rend 1918–1919., 1919–1920., 1920–1921. évi értesítője. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára.

lenőrzésekkel követték nyomon. A tanítási órákon kívül foglalkoztak a gyenge tanulmányi eredményűekkel, részt vettek az ifjúsági mozgalmi munkákban, kirándulásokat szerveztek, kezdeményezték a tanulók nyári fizikai munkáját, melybe ők is bekapcsolódtak, iskolán kívüli szakköröket vezettek.¹³

Az intézmény minden hónapban tartott tanárkari értekezletet, amelyen megbeszélték az elsajátítandó ismeretanyagot, az esetleges lemaradás okait és a felzárkózás lehetőségeit. Egyeztették az írásbeli dolgozatok idejét, elemezték a növendékek magatartását és szorgalmát, probléma esetén kidolgozták a hatékony tanítási-nevelési stratégiákat. Több megbeszélésen foglalkoztak azzal, hogy az eredményes munka érdekében milyen intézkedések szükségesek, s ezzel kapcsolatban a következő javaslatokat tették: zavartalan, megszakítás nélküli tanítás biztosítása; következetes nevelői hatás; az intézetek felszerelésének pótlása és kiegészítése; egységes tantestület létesítése. Mindennapos, megszokott dolog volt a nevelők részéről egymás óráinak hospitálása, mellyel szakmai fejlődésüket segítették, és nevelési koncepcióikat még inkább összhangba hozták. Az óralátogatásokat beszélgetés követte, melyen az oktatásra-nevelésre vonatkozó irányelveket fogalmazták meg.¹⁴

Az oktatók munkájának hatékonyságát fokozták a tanügyi irányítás által szervezett tanfolyamok is. A rendszeres bemutató tanítások és megbeszélések szintén a továbbképzést szolgálták, hozzájárultak a tantárgyi koncentráció kialakításához, a gyakorlati megoldási módok fejlesztéséhez, a tanulók személyiségének alaposabb megismeréséhez. A tanárok önképzését szakmai folyóiratok és a könyvtár segítette. Intézményen kívüli tevékenységük minden időszakban élénk és sokrétű volt. Gyakran szerepeltek előadásokkal városi, megyei és országos fórumokon, részt vettek a társadalmi, kulturális körök rendezvényein, egy-egy pedagógus több egyesületben is aktív munkát végzett.¹⁵

A rendi értesítő szerint Bury Alajos igazgató a kisvárdai községi képviselőtestületnek és tanügyi szakosztályának rendes, a Kisvárdai Kaszinó Egyletnek választmányi tagja volt; M. Riszner Armella főnöknő a Kisvárdai Úriasszonyok Mária Kongregációjának igazgatója, az egyházközségi Karitászt választmányi tagja volt. Aktív közreműködésük hozzájárult a községi élet színvonalának emeléséhez és a vezetőkkel való jó kapcsolat fenntartásához.¹⁶

¹³ MNL SzSzBML VIII. 532. 22. kötet 1950.

¹⁴ A Szent Orsolya-rendiek kisvárdai tanítóképző intézetének és polgári leányiskolájának értesítője az 1927/28. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

¹⁵ Bővebben lásd: Pappné, 2008.

¹⁶ A Szent Orsolya-rendiek kisvárdai tanítóképző intézetének és polgári leányiskolájának értesítője az 1927/28. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

Az oktató munka

A kisvárdai Tanítóképző beilleszkedve a korabeli magyar közoktatási struktúrába a felekezeti jelleget megtarthatta, de az oktatásügyi hatóságok határozatai rá vonatkozóan is kötelező érvényűek voltak. A szakminisztérium rendeletei, utasításai alapján történt a nevelés és oktatás. A 4 éves tanítóképzés idején a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1911. június 30-án kelt 78000 sz. rendelettel kiadott Tanterv és Tantervi Utasítások voltak a mérvadók. A rendelkezés általános része kimondta: „*A tanítóképző-intézet szakiskola. Feladata, hogy művelt, hivatásukat értő és szerető tanítókat bocsásson ki a népiskola számára.*”¹⁷

A teljes képzési idő alatt az elméleti pedagógia összes óraszama heti 10, a gyakorlati képzésre fordítható idő 8, a heti óraszám minden osztályban 36 volt. Ezt növelték még a tanfolyami órák (egészségügyi, csecsemő- és gyermekvédelmi, szociológiai). Ez a tanterv a legkorszerűbb szaktudományi ismereteket tartalmazta, ezzel a gyakorlati képzés színvonalát is emelve, azonban a túlterhelést nem szüntette meg, mivel a tananyag új tárgyakkal bővült. A tanítóképzést továbbra is az eötvösi szellem hatotta át, amely a leendő tanítók lényeges feladatának tartotta a hivatás- és emberszeretet kialakítását, a megfelelő általános, szaktárgyi és pedagógiai ismeretek elsajátítását. Az intézetben a Felbiger-féle módszert alkalmazták, melynek lényege: a tanító legyen képes megértetni a tantárgyat a gyermekkel, s az ismeretet a gyakorlatban is alkalmazni tudja. A tanulmányok végzésén kívül az iskola fő célja a mélyen vallásos katolikus nevelés volt. Ezt szolgálták a közös imák, a szentségekhez való gyakoribb, de „minden kényszer nélküli járulás. (...) Iparkodtak a nevelők, hogy Rendünk alapítónője, Merici Szent Angélának a képe ne csak a termék falán legyen köztünk, hanem szelleme is éljen valamennyiünkben, iskolában és az internátusi otthonban egyaránt.”¹⁸

A tanító- és tanítónőképző intézetek heti óratervében minimális eltérés mutatkozott. A leányoknál az ének-zene és a szolfézs órák száma eggyel kevesebb volt, de az ő képzésükben a női kézimunka tantárgy is szerepelt heti 2 órában. Az idegen nyelvek közül a németet tanították. A történelem tantárgy keretében a tanterv mindhárom osztályban a magyar nemzet történetét dolgozta fel, kiegészítve az egyetemes történelemmel. Célja: „*Az emberiség gazdasági, művelődési, társadalmi és politikai fejlődésének áttekintése és a magyar nemzet történetének ismerete, kapcsolatban az egyetemes történeti eseményekkel és hatásokkal.*”¹⁹ A történelem oktatásának keretén belül célként fogalmazódott meg az általános műveltség fejlesztése, a hazaszeretet ápolása és az ország történetének a világtörté-

¹⁷ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 78000/1944. sz. rendelete. Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola és Tanítóképző Intézetek számára. Rendeletek Tára

¹⁸ A Szent Orsolya-rendiek kisvárdai tanítóképző intézetének és polgári leány iskolájának értesítője az 1943/44. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

¹⁹ Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola és Tanítóképző Intézetek számára

nelembe való beillesztése. A szerzők kiemelték minden olyan eseményt, melyek során Magyarország világtörténeti szerepet játszott, részletesen ismertették azon népek történetét, akik befolyásolták a magyarság sorsát.

A földrajztanítást illetően csillagászatot, Magyarország geográfiai fekvését és az európai országok között elfoglalt szerepét, valamint természeti, néprajzi és gazdasági elemzést tanítottak. A korban mindenképpen kiemelendőnek számított, hogy oktatófilmeket használva tették érdekesebbé a tananyagot.²⁰

A neveléstannal kapcsolatban az I. évfolyamon a testi élet, a II. évben a lelki élet fejlesztésére összpontosítottak, III. osztályban a népiskolai nevelés- és oktatástant, IV. évfolyamon pedig a nevelés története tárgyat oktatták. A testi élet ismertetésének célja az volt, hogy a leendő tanítót megismertesse az emberi szervezettel. Az anyagfeldolgozás három fő szempont mentén történt: élettani, egészség- és neveléstani. A lelki élet ismertetése Kornis Gyula könyvéből történt, melyben a szerző szerint a nevelés legfontosabb feladata, hogy a „*gyermek lelkében célszerű és hasznos asszociációt teremtsünk.*”²¹ Harmadéven Weszely Ödön és Baló József tankönyve alapján történt a tanítás.

A magyar nyelv és irodalom tantárgy oktatási célja „*a magyar nyelv tudatos ismerete, előadásbeli ügyesség szerzése, esztétikai és irodalmi műveltség alapján a növendék bevezetése a magyar lelkivilágba, hogy így a nemzeti ideális célok buzgó munkásává lehessen.*”²² A tanterv az I. osztályban a nyelvtan és stilisztika, a II. és III. évfolyamon a poétika és retorika, IV. évben a magyar irodalom fejlődésének áttekintése tárgyak tanítását határozta meg. A magyar nyelv és irodalom tanításához szükséges kötelező irodalmak a tanulók rendelkezésére álltak az iskolai könyvtárban. Továbbá irodalmi esteket, előadásokat is tartottak, melyeken a gyakorlóiskolások is részt vettek, valamint színházlátogatásokra is sor került.²³

A tanterv a könyvválasztással kapcsolatban így fogalmazott: „*A tanár úgy válassza meg a használandó tankönyvet, hogy ez megegyezze a tanításának berendezésével és szellemével.*”²⁴

Az intézet tanárai ügyeltek arra, hogy az órák ne csak előadászerűek legyenek, hanem a növendékek is aktívan bekapcsolódjanak a tanítás-tanulás folyamatába.

²⁰ A Szent Orsolya-rend polgári leány iskolájának értesítője az 1927/28. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

²¹ Kornis, 1912.

²² Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola és Tanítóképző Intézetek számára

²³ A Szent Orsolya-rend kisvárdai polgári leány iskolájának értesítője az 1942/43. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

²⁴ Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola és Tanítóképző Intézetek számára

Az előadói készséget önálló beszámolókkal, előadásokkal fejlesztették. A helyesírási, fogalmazási készség és szépírás ellenőrzése minden tanár feladata volt.²⁵

A nevelés

A nevelő munka középpontjában az erkölcsi élet fejlesztése állt. A tantestület lényeges feladatának tekintette a hitbeli szemlélet elmélyülését. A Szent Orsolya-rendi képző nevelési elveinek alapvető dokumentuma a Szent Angéla által 1539-ben megfogalmazott „*Intelmek*” volt: „*Arra kérlek benneteket, hogy növendékeitek mindegyikét nagyra becsüljétek és, hogy ne csak neveiket, hanem egyszer s mind viszonyaikat, úgy szintén az ő természeti mivoltukat, lelkiállapotukat, indulataikat, szóval mindent, ami gyermekeitekre vonatkozik, szívetekbe vésve hordozzátok!*”²⁶

A rend pedagógiai elvei igyekeztek alkalmazkodni a kor változó igényeihez, a katolikus szellemiséget mindenkor szem előtt tartva. A növendékek vásár- és ünnepnapokon felekezetük szerint istentiszteletre mentek tanári vezetés és ellenőrzés mellett. Tanév elején a 3 napos lelkigyakorlaton minden katolikus diáknak részt kellett vennie, továbbá naponta szentmisét hallgattak, gyakran áldoztak, és mindennap egy-egy tanulónak engesztelő napot kellett tartania. Már az I. évfolyamon megkezdődött a vallásos életre való felkészítés, melynek elmélyítésére a Mária Kongregáció adott lehetőséget. A reformátusok számára nem voltak kötelezőek a lelkigyakorlatok, ők a községi leánykör gyűlésein vettek részt. A vallásos szellemiség mellett nagy hangsúlyt helyeztek a hazafias érzelmek ápolására is.

A nevelés egyik fő színterévé váltak a tanulmányi kirándulások, melyek előre tervezett ütemezés szerint történtek. A vidék, a falu megismerése, a hazai táj szépsége, a népművészeti tárgyak gyűjtése mind-mind a hazaszeretet elmélyítését szolgálták. A kirándulások révén a tanulók eljuthattak Budapestre, Debrecenbe, Egerbe, Sárospatakra. Egynapos tanulmányi utak alkalmával ellátogattak a nyírbogdányi petróleumfinomítóba és a demecseri ipartelepre is.²⁷

Az intézetben rendszeres volt a testi nevelés is, bár az iskola csak 1943-tól rendelkezett tornateremmel. Nagy gondot fordítottak a levegőzésre, a séták során gyakran a temetőbe, az elhunyt apák síremlékeihez látogattak el. Minden évben tánctanfolyamot szerveztek, a testnevelés órákat csak a kisvárdai képzőben tartot-

²⁵ A Szent Orsolya-rend kisvárdai polgári leány iskolájának értesítője az 1934–35. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

²⁶ Szokások könyve a Szent Orsolya Rend Uniója számára, 1934. 157.

²⁷ A Szent Orsolya-rend kisvárdai polgári leány iskolájának értesítője az 1934/35. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

ta szerzetes tanár. Említésre méltóak a sportkörök, rendezvények és tornabemutatók is, melyeket évente megrendeztek.²⁸

A képző pedagógusai azon fáradoztak, hogy megismertessék a rájuk bízottakkal a nevelői pályát, feltárják annak szépségeit. Megkövetelték az ifjaktól az esztétikus és helyes írást, a szép beszédet. Önálló és igényes, kezdeményező tanárjelölteket igyekeztek kibocsátani az intézményből.

A növendékek magatartását minden hónapban a tanárkari értekezleteken beszélték meg. Súlyosabb vétségek esetén a tantestület szigorú intézkedéseket hozott. A büntetések fokozatai a következők voltak: tanári, osztályfőnöki, tantestületi, igazgatói intés, dorgálás, kimenőmegvonás, igazgatói szék elé idézés, kizárás. A jelöltek igyekeztek alkalmazkodni az iskolai élet rendjéhez; komolyabb panasz nem merült fel ellenük. A máterek az egyházi nevelés elveit alkalmazva igyekeztek valóban „anyái” lenni leányaiknak.

A nevelők igyekeztek megismerni a tanítványok személyiségét, családi körülményeit, erre a képezde internátusa is lehetőséget adott, hiszen a bentlakók megfelelő felügyelet mellett végezték munkájukat. A nővérek a szigorú, de szeretetteljes légkör mellett arra törekedtek, hogy a tanulók második otthonnak tekintsék az iskolát.²⁹ A kiváló pedagógiai munkát a Kisvárdai vidék című hetilap is elismeréssel illette: *„Hogy elsőrendű nevelés folyik a zárdában az ma már nem vita tárgya. Boldog szülő, akinek a leánya olyan gondos és lelkiismeretes nevelést kap! Köszönet és hála a névtelen munkásoknak és hősöknek! Akik a nemzetnek legértékesebb részét, a boldogabb jövődő magyar anyáit nevelik.”*³⁰

Az 1940-es évek végétől a nevelésben is szemléletváltás következett be, mely háttérbe szorította a vallásos nevelést. A legfontosabb továbbra is a tanítási óra, az ifjúsági szervezet és az ünnepélyek maradtak, de hangsúlyosabb szerepet kaptak a tanulószobák és szakkörök is.

A gyakorlati képzés

A tanítóképzés elsőrendű feladata a mesterségre való felkészítés volt, melyet a gyakorlati képzés biztosított. Ennek két fő formáját az egyéni és csoportos hospitálás és a gyakorlótanítás adta.

Az óralátogatás megfigyelési szempontjait a tanári kar határozta meg: I. évfolyam: gyermekek és környezetük; II. osztály: a tanítás módja, szemléltetés; III.

²⁸ A Szent Orsolya-rend kisvárdai polgári leány iskolájának értesítője az 1942/43. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

²⁹ A Szent Orsolya-rend kisvárdai polgári leány iskolájának értesítője az 1942/43. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára

³⁰ Kisvárdai vidék, 1943. június 10. 5.

év: közös hospitálások heti 2 órában. A jelöltek az órákon a tanítás folyamatát, a tananyag feldolgozását, a módszertani eljárásokat figyelhették meg.

Az 1911-es tanterv a III. évfolyamon heti 2 órát, a IV. osztályban heti 6 órát írt elő a tanítási gyakorlatra.³¹ A bemutató órákat a gyakorlóiskola tanárai, a képzős tanárok és az igazgató tartották. Ezután maguk a növendékek is mintaórákat tartottak, melyek fél óra időtartamúak voltak. A tanítás utáni órában került sor az értékelésre. A tanítási tervezetet minden tanulónak ki kellett dolgoznia, melyet a gyakorlóiskola oktatója és a pedagógiatanár nézett át, és ellátta kézjeggyével. A negyedévesek már ellátogattak a tanyasi iskolákba, napközi otthonba, szülői értekezletekre. A jelölttel nem tudatták, mikor fog tanítani, hogy ezzel is alaposabb felkészülésre ösztönözzék. Az órát követően megbeszélték a látottakat, a bírálat sorrendjét az önbírálat, a helyettes tanító bírálata és a csoport hozzászólása alkotta.

A gyakorlati képzés döntő jelentőségű volt az egész tanítást illetően. A tanulóknak mélyítette a hivatástudatot, a gyermekszeretetet és a szaktárgyi érdeklődést.

Összegzés

Dolgozatomban kísérletet tettem arra, hogy a kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet életével kapcsolatos eseményeket, tényezőket, az orsolyiták nevelő munkáját röviden, vázlatosan ismertessem.

Az intézet tanárai hivatástudattal, elszántsággal szolgálták a kereszténység ügyét és a hazát. A nővérek kiváló munkája, áldozatos szeretete ma is követendő példa. Az Orsolya-rendiek intézményének története szép példája az emberi kultúra folyamatosságába vetett hitnek.

A tanulási lehetőségeket az iskola a nehézségek ellenére is igyekezett biztosítani. A képzés nevelési, oktatási és gyakorlati értékei, hagyományai századokon át alakultak, gazdagodtak, melyeket mind a nevelők, mind a tanulók féltve őriztek, s minden gyakorlatot erre építettek. Értelmiségiek jelentős része került ki az intézmény falai közül, s kamatoztatta az itt megszerzett tudást. Az orsolyita képzők bezárásával egy folyamat szakadt meg, mely sok éven át hazafias, lelkiismeretes pedagógusokat képzett a nemzet számára.

A rendalapító tevékenysége, a nővérek munkája, szellemisége, klasszikus pedagógiai elveik a mai kor tanítói és tanárai számára is aktuálisak. Korunkban az egyházi iskoláztatás reneszánszát éli, és városunkban is újra szervezés alatt áll a Szent Orsolya-rend visszatérése az intézmény falai közé, melytől a város a vallásos szellemiség újbóli megerősödését várja.

Addig azonban marad a kutatómunka, melynek célja az orsolyiták kisvárdai szerepének feltárása és bemutatása. Jelen tanulmány e kutatásnak az első állomása.

³¹ Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola és Tanítóképző Intézetek számára

Felhasznált források és szakirodalom

- A Szent Orsolya-rend 1918–1919., 1919–1920., 1920–1921. évi értesítője. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára
- A Szent Orsolya-rendiek kisvárdai tanítóképző intézetének és polgári leányiskolájának értesítője az 1927/28. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára
- A Szent Orsolya- rend polgári leány iskolájának értesítője az 1927/28. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára
- A Szent Orsolya-rend kisvárdai polgári leány iskolájának értesítője az 1934/35. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára
- A Szent Orsolya-rend kisvárdai polgári leány iskolájának értesítője az 1942/43. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára
- A Szent Orsolya-rendiek kisvárdai tanítóképző intézetének és polgári leány iskolájának értesítője az 1943/44. tanévről. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára
- A vallás és közoktatásügyi miniszter 78000/1944. sz. rendelete. Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola és Tanítóképző- Intézetek számára
- Az Orsolya szüzek érkezése. Felsőszabolcsi Hírlap, 1918/27.
- Kisvárdai Szent László Egyházi Középiskola Irattára. Iskolai Törzskönyv, 1948. április 16.
- Kisvárdai vidék, 1943. június 10.
- MNL OL 502. 10. t. 112797/1942.
- MNL OL IT. 93576/943.
- MNL SzSzBML VIII. 532. 22. kötet 1950.
- Római Unióhoz tartozó Szent Orsolya Rend kisvárdai házának krónikája, 1939. április 21. Kézirat. Kisvárdai Katolikus Plébánia Levéltára
- Szokások könyve a Szent Orsolya-rend Uniója számára, 1934.
- Új iskola Kisvárdán. Felsőszabolcsi Hírlap, 1918/27.
- Donáth, 2008.: *Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868–1958. Budapest, 2008.*
- Kornis, 1912.: *Kornis Gyula: A lelki élet ismertetése. Budapest, 1912.*
- Néző–Szivák, 1999.: *Néző István – Szivák Gábor: Kisvárda a források tükrében A kisvárdai Városi Könyvtár kiadványai, 3. Kisvárda, 1999.*

- Pappné, 2008.: *Pappné Molnár Erika: A kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet. Szakdolgozat. Kisvárdai, 2008.*
- Puskely, 1998.: *Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia, II. kötet. Budapest, 1998.*
- Radnai, 1931.: *Radnai Oszkár: Tanítóképzők tanulóinak felvételéről. Magyar Tanítóképző, 1931/5. sz.*
- Szabó, 1985.: *Szabó József: A kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző megszervezése. Budapest, 1985.*

A KÖTET SZERZŐI

Balla Péter: Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, A Magyar Királyság, illetve a Kárpát-medence története 1526–1790 között doktori program; témavezető: dr. habil. Gebei Sándor

Berecz Anita: Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, Magyarország története a reformkor végétől 1918-ig doktori program; témavezető: dr. habil. Gyáni Gábor

Faa-Lendvai Erzsébet: Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, A Magyar Királyság, illetve a Kárpát-medence története 1526–1790 között doktori program; témavezető: dr. Monok István

Fábián Máté: Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, Magyarország története 1918-tól napjainkig doktori program; témavezető: dr. habil. Rainer M. János

Goóg Melinda Éva: Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, Magyarország története 1918-tól napjainkig doktori program; témavezető: dr. Monok István

Péterffy Gergely: Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, Magyarország története 1918-tól napjainkig doktori program; témavezető: dr. Germuska Pál

Sebők Szilvia: Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, Magyarország története a reformkor végétől 1918-ig doktori program; témavezető: dr. Bartók Béla

